This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

DR
83.2
G7A3

GRUEV.
MOITIE SPOMENI

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

Притурка къмъ сп. „Училищенъ прѣгледъ".

МОИТѢ СПОМЕНИ

отъ

Й. Груевъ.

ПЛОВДИВЪ
Печатница на Хр. Г. Данова
1906

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

Прибавка на сп. „Училищенъ прѣгледъ“.

МОИТѢ СПОМЕНИ

I. Груевъ.

ПЛОВДИВЪ
Печатница на Хр. Г. Данов
1906.

Gruev, I

Притурка на сп. „Училищенъ прѣгледъ“.

МОИТѢ СПОМЕНИ

отъ

I. Груевъ.

ПЛОВДИВЪ
Печатница на Хр. Г. Дановъ
1906.

DR83.2
.G7A3

Моитѣ спомени сѫ отъ неотдавнашно минало, паметно по сѫдбоносни за народа ни събития. Въ тия спомени азъ имамъ забѣлѣжено прѣдпочтително що-то самъ лично съмъ видѣлъ, слушалъ, работилъ и патилъ прѣзъ врѣме на многогодишната си скромна служба като учитель и общественъ дѣецъ.

Прѣдавамъ ги на явность съ драга надежда, че въ даннитѣ ми намѣри-ще се що-годѣ интересно за прибавка при досегашното знайно по народното ни възраждане въ църковно и политическо отношение.

За неволно погрѣшена оцѣнка на лица и на дѣла, за невѣрно схванати и прѣдадени факти, каквито биха се нашли въ тоя слабъ трудъ, прося прошка отъ благосклоннитѣ четци.

Пловдивъ 20. декемврй 1905. г. **Ј. Груевъ.**

Іоакимъ Груевъ.

Моитѣ спомени.

1. Дѣтинството ми.

Споредъ както ми сѫ приказвали родителитѣ ми, Груйо Пройчевъ, упука п. Черневъ, и Тана, дъщеря на Генча Топаловъ, азъ съмъ роденъ на 9. септ. 1828. год. въ Копривщица въ кѫщата ни край рѣка Тополка, въ Ламбовска махала. Отъ дѣтински години азъ помня чумавата година 1835., когато бѣгахме извънъ село и седѣхме въ колиби най-напрѣдъ въ мѣстность *„Длъжки-долъ"*, а послѣ въ мѣстность *„Чумина-ръка"* подъ *«Бъли-камикъ"*. Тамъ въ четири една до друга колиби прѣседѣхме цѣло лѣто съ дружина три съсѣдски кѫщи. Въ нашата колиба бѣхме родителитѣ ни, бащинитѣ ни лели, Мария и Рада, азъ, братъ ми Георги и новородената ни сестра, Никита.

Подъ есень се прибрахме въ село, а защото въ Ламбовска махала имало още рѣдки удари отъ чума, баща ни ни настани на госте у Еня х. Велевъ въ Арнаутска махала, дѣто прѣседѣхме нѣколко седмици, а послѣ се прибрахме у дома си. Като днесъ помня страховетѣ отъ чумата, за която бабитѣ ни приказваха, разни дивотии и страхотии, като напр., че нѣкой си видѣлъ чумата като бабичка да ходи нощѣ, или че мукала като крава, или вила като куче и пр. За прѣдпазване отъ чумата кадеха вечерь и заранъ по дворищата съ пушекъ отъ сухъ торъ.

Прѣзъ зимата 1836. г. баща ми ме заведе на учение у даскалъ *Сьмка* х. Велевъ, който държеше близо до насъ кръчма и въ една стая учеше нѣколко дѣца на книга. У него, както и у нѣколцина други тогавашни *даскали* или попове, въ онова врѣме учеха най-напрѣдъ на *пинакида* буквитѣ, послѣ *наустница*, псалтиръ и свършваха науката съ апостолъ и светче. Азъ начнахъ да уча по книжкитѣ отъ *Неофита Бозвели*, които баща ми бѣ донесълъ отъ Карлово, дѣто ходѣше всѣка седмица на пазаръ да продава вълна. Мене бѣше свѣнъ да уча по тия книжки, защото ми се присмиваха другаритѣ, та искахъ и азъ да уча наустница; но баща ми настояваше да уча по български книги.

Той бѣше книжовенъ човѣкъ, обичаше у дома да чете разни книги. Иде ми наумъ, че той еднажъ бѣ донесълъ отъ Карлово една рѫкописна книга и отъ нея четеше и ни разказваше за български царе; тоя рѫкописъ ще да е билъ, по всѣка вѣроятность,

Паисиевата история. Баща ми у дома ме научи да чета наустница и ме караше всѣка вечерь да чета прѣдъ иконостаса повечерие. Той като пѣвецъ въ черква водѣше и мене, и кога се понаучихъ да чета, туряше ме да *канервамъ* на пѣвцитѣ. Прѣзъ лѣтото на 1836. година учихъ у даскалъ *Иванъ*, който даскалуваше въ една стая, дѣто съврѣменно си работеше разни обуща като папукчия. Отъ при тезгяха, дѣто си работеше, той подканяше да четемъ и подъ трупотъ на *мущата*, съ която блъскаше по тезгяха, ние съ високъ гласъ изговаряхме думи, каквито завърнехме. Прѣди обѣдъ той редомъ всички ни единъ по единъ прѣслушваше, да види да ли сме си научили зададения урокъ, и ни проказваше ново четиво. Като се наобѣдвахме съ щото сме си донесли въ торбичка, накарваше ни, лѣтѣ да легнемъ по одъра да спимъ; разбира се, че ние не можехме да заспимъ, а той съ дълга пръчка умиряваше оногова, който шавнеше. Зимѣ ние си носѣхме и по едно дръвце за топлене собата. На даскала плащахме мѣсечно по единъ грошъ, и който изучеше една книга, та вземаше друга, даряваше даскала съ пошъ или съ чорапи. Които изучеха апостола и светчето бѣха калфи и остаяха още една година да учатъ *писмо* и *ракамъ* съ турски цифри; тѣ за година едва научваха четиритѣ аритметически дѣйствия, да пишатъ записи за займени пари и писма за много здраве.

Прѣзъ есеньта въ село дойде новъ учитель *Захарий Икономовъ Круша;* той въ една стая въ общото училище, дѣто даскалуваше и учеше х. Геро Добревъ по наустница, начна да учи по нова метода, по взаимна метода. Тамъ заведоха и мене да уча по таблици. Прѣзъ лѣтото 1837. год. съгради се ново училище, нагодено на новата метода; настойникъ на сградата бѣ дѣдо ми Генчо Топалътъ, когото чорбаджи Вълко Тодоровичъ бѣ наредилъ да настоява. Прѣзъ есеньта пристигна даскалъ Неофитъ и начна да учи въ новото съградено училище по взаимната метода. Тамъ азъ свършихъ таблицитѣ. При даскалъ Неофита бѣха дошли да учатъ и възрастни ученици, между които помня Христя В. Пулековъ, Найденъ Геровъ, Калиста Луковъ отъ Сопотъ, отецъ Атанасий Чолаковъ и други. Тѣ повечето бѣха дошли да учатъ взаимната метода, за да я въведатъ и по други мѣста. Неофитъ учителствова въ Копривщица двѣ години и на есеньта 1839. год. остави на мѣстото си за учитель *Христя В. Пулековъ* и си отиде въ Рилския монастирь. Даскалъ Неофитъ бѣше нервозенъ, ядовитъ човѣкъ, не търпѣше ни най-малъкъ шумъ, и често наказваше съ бой немирнитѣ; той имаше голѣма слабость къмъ *кожуси* и многото си видове кожуси лѣтѣ простираше по двора да се провѣтряватъ.

При новия си учитель азъ учихъ българска граматика отъ Неофита, славянска граматика отъ Мразовича, прѣводъ отъ славянски на български по ръкописни Есопови басни, прѣведени отъ отца Неофита на славянски, учихъ и аритметика отъ Христаки Павловичъ, гръцки и псалтика. Нѣколко седмици учихъ частно и турски при г. Найденъ Геровъ, едва научихъ азбуката и напустнахъ, защото прѣзъ окт. 1839. год. Н. Геровъ отиде да се учи

въ Одеса съ подръжка отъ Копривщенеца *х. Христе Стойковичъ,* прѣселенецъ въ Русия. Бащи ми много се искаше да се науча турски; той задължи единъ помакъ Молла *Ибрахимъ,* сейменинъ въ Копривщица да ме учи турски. Тоя мой учитель толкова знаеше, щото едва сричаше и прочиташе криво-лѣво краткитѣ четива на края на букваря.

Учението ми въ Копривщица при г. Христя. В. Пулековъ се продължи до пролѣтьта 1844. год. Азъ учихъ и изучихъ отъ кора до кора славянската граматика отъ Мразовича и можехъ вече да разбирамъ и прѣвождамъ отъ славянски. Тъй също и по аритметика бѣхъ доста силенъ, но повече нѣщо освѣнъ псалтика не научихъ. По гръцки прочитахъ, но твърдѣ малко разбирахъ. А по общата омая, която владаше въ онова врѣме, баща ми желаеше да науча да говоря и да пиша правилно по гръцки, за да минувамъ и азъ като прокопсалъ и ученъ човѣкъ. За това рѣши да ме прати въ елинското училище въ гр. Пловдивъ.

2. Ученикуванието ми въ Пловдивъ и повторно въ Копривщица.

Прѣзъ първата седмица на Великий-постъ 1844. год. бащми ме заведе въ Пловдивъ, за да уча елински езикъ, у който, както се мислѣше тогава, се намирала добрата свѣтска мѫдрость. Срѣщу годишна плата 600 гроша прибра ме на прѣхрана въ кѫщата си г. Ламбре Атанасовъ, подучитель въ елинското училище. Главенъ учитель при това училище бѣше *Диаманди Запеку*, е неговъ помощникъ *Филипъ Велевъ,* родомъ отъ Казанлъкъ. Мене намѣстиха въ I. класъ, дѣто учихъ елинска граматика, аритметика и прѣводъ отъ елински писатели. Като разбирахъ отъ славянска граматика, азъ скоро се улеснихъ и въ елинската, и катсиленъ по аритметика азъ минувахъ за пръвъ ученикъ по тоя прѣдметъ въ класа, и при всичко, че правѣхъ грѣшки въ разговорния гръцки езикъ, гръчетата до мене се допитваха, за да имъ поправямъ задавкитѣ по аритметика, а слѣдъ врѣме и писмения имъ прѣводъ. Въ еллинското училище азъ учихъ двѣ год. и деветь мѣсеца, учихъ отъ Ксенофонта, Исократа, Демостена, Плутарха и отъ поети: Омиръ, Есхилъ, Еврипидъ и Софоклъ. Освѣнъ еллинския езикъ учехме всеобща история, география, начала отъ геометрия и французски. Послѣднитѣ два прѣдмета ни прѣподава Д. Славиди, който се завърна въ 1846. год. отъ Парижъ, дѣто се бѣ училъ. При друго учехме и турски отъ нѣкой си Чолакъ Мехмедъ ефенди, който дохождаше въ училището два пѫти прѣзъ седмицата. Неговиятъ начинъ бѣ да ни записва по единъ два реда думи, или кратки писма, за да ги четемъ и пишемъ. По тая негова метода, ние едва можехме да научимъ, колкото да набаткваме по нѣкоя дума отъ турско писмо.

Подъ влияние на грьцката книжнина и история азъ се възхищавахъ отъ напрѣдъка въ науката и изкуствата на древнитѣ елини и отъ прѣхваленитѣ имъ подвизи; като не намирахъ подобни възпоминания за наши прѣдци, азъ си правѣхъ удоволствие да си създавамъ въображаеми историйки за български царе и юнаци и да ги прочитамъ прѣдъ съученицитѣ си гърчета.

Между съученицитѣ ми имаше и нѣколко българчета, отъ които помня братия Стоянъ и Христе Караминкови, Василъ Чолаковъ и нѣколко рилски калугерчета. Въ училището ни всичко бѣше грьцко, та и самитѣ български имена трѣбваше да се прѣкръщаватъ и погърчватъ; така Стое стана Стефанъ, и I. Груевъ стана *I. Γρηγορίου* и пр. Между българчетата азъ минувахъ за найсиленъ по славянски езикъ, затова по тѣхно желание често имъ съчинявахъ писма по славянски; така по настояване на Василъ Чолаковъ азъ му съчинихъ по славянски прошение до сръбския князъ Александръ Кара-Георгиевичъ съ молба да го приематъ за възпитанникъ въ Богословското училище въ Бѣлградъ, дѣто и биде приетъ.

Въ онова врѣме въ самия градъ Пловдивъ по кѫщитѣ нарѣдко се говореше български. Въ градскитѣ цръкви богослужението се извръшваше по грьцки; само въ църквата „Св. Петка,“ подновена отъ голѣми чорбаджи Влъко, служеше и по славянски п. Ганчо, извѣстенъ съ прѣзиме *попъ Ченгелъ,* и изповѣдаше по български. Учитель Никола Тонджоровъ учеше смѣсено и по грьцки, и по български въ училището, съградено при църквата „Св. Петка“ отъ сѫщия чорбаджи Влъка, и пѣеше въ църква смѣсено и по грьцки, и по български. Въ тая цръква азъ често ходѣхъ и четѣхъ апостолскитѣ послания по български.

Прѣзъ нощьта на 27. януарий 1846. г. избухна пожаръ та опустоши голѣма часть отъ чаршията и отъ махалитѣ извънъ и извѫтрѣ по край калето дори до мевлевихането на дервишитѣ. Покѫщнинитѣ отъ повечето кѫщи се запазиха въ камънната цръква „Св. Богородица“, изново съградена прѣзъ 1844-5. г. на мѣстото на вѣтхата. Въ тоя пожаръ изгорѣ и училището ни заедно съ библиотеката, отъ която твърдѣ малко стари книги се упазиха, и ние отъ пролѣтьта прѣзъ цѣлото лѣто учихме въ стаитѣ при църква „Св. Недѣля.“ На есеньта ни прѣведоха въ ново училище, съградено по настояване на чорбаджи Стоянъ Чалѫковъ. Тамъ азъ учихъ около два мѣсеца при новъ учитель Д. Славиди, който почна да ни прѣподава и французски и отъ геометрия.

Прѣзъ ноемврий 1846. год. по бащино ми настояване азъ се завърнахъ въ Копривщица, за да слѣдвамъ науката си при г. Найденъ Геровъ, който бѣ се завърналъ отъ Одеса, дѣто свършилъ курса по наукитѣ въ Решилевский лицей, и бѣше се настанилъ за учитель. Той бѣше съставилъ отъ нѣколко ученици класъ, въ който прѣподаваше български езикъ, християнско учение, въведение въ вс. история отъ Шлецера, география и аритметика. Менѣ и на братия Стоянъ и Христе Караминкови отдѣлно даде да учимъ

руски езикъ, французски, алгебра, геометрия и физика Слѣдъ двѣ години учителствувание г. Найденъ Геровъ въ 1848. год. напусна училището, и азъ трѣбваше да напустна науката си и да се заловя за работа.

3. Отиванието ми въ Цариградъ.

Баща ми, който оная година се намираше въ Шуменъ по беглика, сторилъ намѣрение да ме готви за търговецъ; затова повика ме да ида при него, за да ме заведе и настани при нѣкой търговецъ въ Варна, дѣто оная година се вършеше голѣма житна търговия. Азъ отидохъ на 15. септ. на Узунджовския панаиръ, отдѣто съ шуменци-търговци заминахъ за Шуменъ. Баща ми изпомежду билъ се оставилъ отъ първото си намѣрение да ме прави търговецъ, а по обѣщания дадени му отъ нѣкой си *Кости Параманолѫ,* гръкъ изъ Цариградъ и бегликчия оная година въ Шуменъ, намислилъ да ме настани въ медицинското училище въ Цариградъ. Баща ми ме придружи до Варна, а оттамъ заедно съ реченія Кости ме изпрати за Цариградъ съ австрийски параходъ „Метернихъ.“ Слѣдъ една есенна бурна студена нощь, прѣзъ която прѣминахъ на кувертата почти стоишкомъ, по причина че нѣмаше дѣ да се седне отъ много навалица. На зараньта осъмнахме въ Цариградъ и заедно съ Кости отидохъ въ кѫщата му на фенеръ, отдѣто той ме прѣпрати въ Чорапчи ханъ при уйковетѣ ми братия Топалови. По негова порѫка на другия денъ отидохъ въ кѫщата му, отдѣто той ме заведе и прѣпорѫчи на нѣкой си Челеби Димитраки, познатъ и близъкъ на Логотетъ бей. Челеби Димитраки ме заведе у Логотетъ бей и ме прѣдстави на майка му, която като ме разпита и се научи отъ дѣ съмъ и какво ми е желанието, каза: защо не съмъ донесълъ прѣпорѫчително отъ *ἅγιος φιλιππουπόλεος.* Прѣдъ Логотетъ бей се явихъ, когато излизаше изъ стаята си, но никакво обѣщание не ми даде. Българското облѣкло, види се, да не е било прѣпорѫчително за прѣдъ Фенерскитѣ аристократи, защото Челеби Димитраки на излизане изъ кѫщата на Логотетъ бей ми каза, че не му дошло на умъ да ми облѣче поне едно джубе.

Азъ седѣхъ въ Чорапчи ханъ при уйковетѣ си, които бѣха абаджии, и отъ врѣме на врѣме ходѣхъ да се явявамъ при Логотетъ бей съ молба да ме прѣпорѫчи дѣто трѣбва за стипендиантъ при медицинското училище, но нищо не ме огрѣ. Най-сетнѣ, като се разбра, че нѣма да сполуча, уйчо ми Стефанъ отъ Копривщица ми писа да се завърна въ село, дѣто г. Н. Геровъ отново се билъ условилъ за учитель и обѣщалъ да ме вземе за помощникъ подучитель. На 12. ноемврий съ кириджийски конь тръгнахъ за Копривщица. Щомъ излѣзохме изъ Цариградъ на *„Кючюкъ-чекмедже“* улови ме *хараччия* и ми даде *харач-кяадж,* за която ми взима

30 гроша, почти всичкия ми харачлъкъ [1]). Слѣдъ 14-дневно пътуване всрѣдъ калове и студове азъ пристигнахъ у дома си, дѣто заварихъ майка си болна и въ притѣснено състояние, защото баща ми билъ останалъ въ Варна, за да си търси работа.

4. Начало на моето учителюване.

Г-нъ Н. Геровъ ме прие за подучитель помощникъ съ годишна заплата 1200 гр., която той ми плати, защото споредъ условието си съ общината, той трѣбваше да плаща на помощника си. Като подучитель азъ прѣподавахъ въ долнитѣ два класа и сьврѣменно взимахъ уроци по французски и руски. За 1849-50 учебна година условиха ме за главенъ учитель на мѣстото на г. Герова, който напустна. Условието бѣше, да ми платятъ годишна плата 2000 гр. и да ми приставятъ и помощникъ. За такъвъ Петко Догановъ, влиятеленъ чорбаджия, тъкмилъ да постави Христя В. Пулековъ, едно врѣме мой учитель. Но други прѣдни селени съ Моровенековци на чело не рачили Пулекова. По тая причина азъ останахъ повече отъ два мѣсеца безъ помощникъ, самъ да се грижа на повече отъ 300 ученици, които бѣха разпрѣдѣлени въ взаимно училище и въ два класа. Уморенъ най-сетнѣ, азъ се принудихъ да напустна и да затворя училището. Тая моя постжпка принуди селени да се съберать и рѣшатъ въпроса за помощникъ-учитель. Петко Догановъ си наложи волята, и никой не смѣя да му противоречи. Азъ отворихъ училището и начнахъ да учителствувамъ съ другаря си Хр. В. Пулековъ. На другата година ми поставиха за другарь х. Геро Добревъ Мушекъ, баща на Н. Геровъ; той учеше на църковно чтеніе въ взаимното училище. По-послѣ азъ имахъ за другарь помощници Иванъ Цъклинъ и Никола Тормановъ. Прѣзъ 1852/3. и 1853/4. учителствува заедно съ мене за турски езикъ нѣкой си срьбинъ Гйока, който билъ турченъ отъ извѣстния Кара-Феизи, и се хвалѣше, че служилъ нѣкога си като писарь при князъ Милошъ, а напослѣдъкъ билъ учитель на турски езикъ въ Русе.

По програмата на Копривщенското училище дѣцата найнапрѣдъ учеха по взаимната метода [2]) и слѣдъ една—двѣ години, като прѣкараха таблицитѣ и научеха да четатъ и пишатъ свободно минуваха въ класове, които бѣха всичко три и учеха едно по друго: св. история, катихизисъ, бълг. граматика, аритметика, география,

---

[1]) *Харачъ* или *джизие* бѣ данъкъ, който се събираше само отъ християни на глава по 15 гр., 30 гр. и 60 гр. споредъ възрастьта. Списъци за населението нѣмаше и харачиитѣ всѣка година излизаха да събиратъ харача отъ кого дѣ хванеха и дѣто го случеха. Кога дойдеше харачия въ нѣкое село, млади момци, и които можеха бѣгаха да се криятъ, доклѣ отмине хараччиятъ. Харачътъ се измѣни въ 1856. год. на *ианей аскерийѐ* (военна помощь), съ която всѣка община, споредъ числото на мжжкото си население, се облагаше. Военната помощь се размѣташе въ три категории: по 15 гр. на момци отъ 15 год. нагорѣ, на мжже по 30 и 60 гроша споредъ състоянието имъ.

[2]) Виждъ Период. Списание книга . . Взаимната метода.

вс. история, начала отъ геометрия и отъ физика. Всичко това трѣбваше азъ да прѣподавамъ и съврѣменно да наглеждамъ и взаимното училище, да съставямъ и чета проповѣди въ църква, въ недѣлни дни да тълкувамъ на ученицитѣ Евангелието и напанагонъ да служа и като писарь за турски писма при мѣстното общинско управление. Азъ имахъ слаби начала отъ турски и французски езици; за да се улесня и поприготвя по-добрѣ, азъ се абонирахъ на турски вѣстникъ *Таквим-и-Векаи* и на французски *Journal de Constantinople* и съ прилежно прочитане постигнахъ да разбирамъ и прѣвождамъ свободно и отъ двата езика.

Въ онова врѣме бѣше много мѫчно да се сдобие човѣкъ съ книги на чужди езикъ, особено въ такова затънтено мѣсто като Копривщица. Жѫденъ за книги, азъ съ особена радость посрѣщнахъ въ Копривщица *х. Найдена Иоановичъ,* т. пазарджичанинъ, който разнасяше печатни свои дребни книжки и календарчета. У него намѣрихъ руска христоматия отъ Галахова и си я купихъ. Тая христоматия ми бѣше едничката библиотека, въ която намѣрихъ и учехъ образци отъ разни видове съчинения. Полезни четива намѣрихъ и въ вѣстникъ „Србске новине", който получавахъ, за да уча що става по свѣта. Въ тоя вѣстникъ намѣрихъ въ подлистникъ повѣстьта: *„Райна Княгиня Българска"* и *„Воювание на Рускитѣ войски въ Маджарско."* Повѣстьта *Райна Княгиня* прѣведохъ и напечатахъ въ 1852. год. въ Бѣлградъ, дѣто за коригиране и настояване при печатанието испратихъ брата си Георгия. За напечатване книгата улесни ме г. Павелъ Герджиковъ съ единъ заемъ отъ 2000 гроша, защото спомоществователи за книгата се подписаха твърдѣ малцина. Напечатахъ я въ 1000 екз., но и за това малко количество не се намѣриха доста четци, та и до послѣдно ми се намираха още екземпляри. Прѣводътъ ми на втория подлистникъ: *„Воюване на рускитѣ войски въ Маджарско"* остана ми въ рѫкописъ по нѣмане срѣдства за печатане.

На 26 Юлия 1852. год. се помина майка ми *Тана* слѣдъ дълги страдания отъ подагра, която отъ много години я мѫчеше и не ѝ даваше спокойствие. Горката много ни обичаше, но не може да поживѣе да види и братята ми настанени. Вѣчна ѝ паметь!

Въ врѣме на учителствуванието ми въ Копривщица въ околни общини учителствуваха: въ Панагюрище отецъ Атанасий Чолаковъ, въ Клисура Петъръ Стояновъ, въ Стрѣлча Диаконъ Поликарпъ, въ Пирдопъ Никола отъ Банско, въ Сопотъ Калистъ Луковъ, послѣ Г. Економовъ, въ Карлово Димитръ Поповъ, въ Калоферъ Боте Петковъ. Съ тия учители азъ бѣхъ въ приятелски сношения и по изпититѣ ходѣхме си единъ другиму на госте. Така напр. въ 1850. год. ходихъ на госте у Отца А. Чолаковъ въ Панагюрище, дѣто се видѣхъ и съ прѣждебившия учитель отецъ Савва Илиевъ. Въ 1852. год. ходихъ на изпита въ Пловдивъ, дѣто учителствуваше г. Н. Геровъ; тамъ се запознахъ и съ Н. Касапски, учитель въ Калоферъ и въ 1854. год. повторно ходихъ на изпита въ Пловдивъ, гдѣто учителствуваше г. Константинъ Геровъ намѣсто брата си Н.

Геровъ, който като руски поданникъ прѣзъ 1853. год. бѣ заминалъ въ Русия по причина на руско-турската война.

Тая война всички българи слѣдѣха съ благопожелание за сполука на руситѣ въ надежда да ни избавятъ отъ турското иго. За вървежа на военнитѣ дѣйствия азъ четѣхъ *„Србске новине“* и Новосадския сръбски вѣстникъ и разказвахъ на жъднитѣ за новини нашенци, които чакаха съ нетърпѣние седмичната поща да донесе новини отъ бойното поле. Прѣзъ тая война населението прѣтегли много несгоди и мжчнотии. Освѣнъ военната помощь въ пари трѣбваше да дава безплатно храна и да я прѣкарва съ свой добитъкъ. Чети башибозуци и спахии на отиване за бойното поле обикаляха по селата, за да се хранятъ и плячкосватъ.

За облѣкло на турскитѣ войници бѣ разпоредено и разхвърляно по общинитѣ: Копривщица, Клисура, Калоферъ, Габрово и пр. да правятъ по нѣколко стотини хиляди аршина шаеци, плащани много ефтино. Прѣдприемачътъ на тия шаеци Михалаки Гюмюшгерданъ дозволявалъ си, както се приказваше, голѣми злоупотрѣбления като изкарвалъ въ по-малко аршина прѣдаванитѣ шаеци и пр.

Въ Копривщица азъ учителствувахъ цѣли осъмь години отъ 1848. до 1856. една година като помощникъ-учитель съ г. Н. Геровъ и седемь години като главенъ учитель. Годишната ми заплата отъ 2000 гр. прѣзъ първата година постепенно се възкачваше и достигна до 8000 гр. въ послѣднята година на учителствуването ми. Като учитель въ Копривщица азъ прѣминахъ доста спокоенъ и приятенъ животъ, обичанъ и почитанъ отъ всички нашенци, защото имъ служехъ усърдно не само като учитель, но и като помощникъ въ общинскитѣ работи и писарь на турски езикъ при мѣстнитѣ *мюдири*, между които рѣдко се случваше нѣкой да умѣе да чете и пише.

5. Поминъкътъ въ Копривщица.

Тогавашниятъ поминъкъ въ Копривщица бѣше доста лесенъ и охоленъ. Копривщенци по занятие се дѣлѣха на абаджии, чорапчии, браничари (джелепи), вълнари, бегликчии, овчари, кириджии и твърдѣ малцина *домашари:* терзии, обущари, кръчмари и пр. Копривщенки добри и пестовни домакинки сами си изработваха черги, постилки, завивки, платна и сукна за дрехи; за похвала бѣха ония уредни стопанки, които въ спретенитѣ си кжщи накитѣха полицитѣ съ *тржби* платна и димии. Копривщенки работеха и за продань доста много чорапи, аби и димии.

Абаджиитѣ майстори лѣтѣ прибираха при себе по нѣколцина калфи и чираци та работѣха и готвѣха терлици, потури и разни други дрехи отъ аби, които накупеха на Марашъ-панаиръ въ Пазарджикъ отъ помаци изъ рупскитѣ села. Приготвената стока абаджиитѣ натовареха на стотина кола и я караха въ Цариградъ, по Анадолъ въ разни градове, по островитѣ и по Египетъ. Като си изпродадеха зимѣ стоката, при-пролѣть се завръщаха по домоветѣ

си, за да готвятъ нова стока. Чорапчиитѣ събираха цѣла година чорапи, които работни копривщенки изнасяха на пазаръ всѣки понедѣлникъ, и събранитѣ чорапи сдиплени по десеть въ връзка продаваха на абаджии за Цариградъ, или за Узунджовския панаиръ, който се събираше прѣзъ първата половина на септемврий и траеше 15 дни. На този панаиръ дохождаха продавачи и купувачи отъ всички страни на Европейска и Азиатска Турция.

Браничаритѣ (джелепи) пролѣть събираха овни по разни мѣста низъ България и Сърбия и браницитѣ (сюрии), всѣка една отъ по 1000 овни, прѣзъ лѣтото държеха на паша по планини, а есень ги караха за продань въ Цариградъ, или ги държеха на зимовище по Одринско за да ги продаватъ на пролѣть. Имаше богати браничари, които караха по двѣ, три дори и по петь браници. *Вълнаритѣ* прѣкупуваха отъ браничари и бегликчии вълна и я караха та я продаваха въ Карлово, Сопотъ и Калоферъ, дѣто тогава се работѣха гайтани въ голѣми количества. Овчаритѣ, едни бѣха пастири на беглишки и браничарски овци, а други се поминуваха съ свое скотовъдство съ говеда и овци, които лѣтѣ държеха по планини на паша или по *бачии* за млѣкуване, та бутаха масло или сиреха сирене, а зимѣ стадата се караха на зимовище по Одринско.

Отъ всички занятия най-износно, най-привлѣкателно бѣше занятието на бегликчиитѣ, които събираха беглика или десетъка отъ овци и кози за снабдяване съ месо царскитѣ войски и дворци. Събирането на тоя десетъкъ съставаше едно важно прѣдприятие, или по-добрѣ единъ видъ държавна служба, повѣрявана до половината отъ миналото столѣтие на българи. На десетъкъ отъ овци били обложени областитѣ на Европейска Турция, разпрѣдѣлени на четири отдѣла: *Бахар-колу, Враджа-колу, Самоковъ-колу и Енишехиръ-колу.* Въ първия дѣлъ влизали околиитѣ на цѣла Тракия, въ втория — околиитѣ на сѣверна и източна България, въ третия — околиитѣ на западна България съ сѣверна и срѣдна Македония, а въ четвъртия влизали южна Македония съ Албания и Тесалия. Босна и Херцеговина не давали бегликъ. Десетъкъ се взимаше отъ всички овци и кози, безразлично у когото и да се намѣрѣха съ изключение на така нареченитѣ *испански овци* (мериноси), на които разплодбата била покровителствувана за тънката имъ руда вълна. Споредъ както се види отъ ферманитѣ, въ сила на които се събираше бегликътъ, тоя десетъкъ въ начало, когато е билъ установенъ, не е билъ сжщи данъкъ, а десетъкъ, купуванъ отъ държавата съ пари. Така: постановено било да се взима отъ всѣки стопанинъ на овци и кози по една отъ 10 брави и да му се плаща по 200 аспри за овенъ, по 160 аспри за овне и звизка и по 120 аспри за женска овца (марияѝ) и за коза. Изпърво можеше да се плаща, споредъ това постановление, но отъ послѣ то остана само да личи въ ферманитѣ, безъ да се плаща нѣщо за зетия десетъкъ. Десетъкъ въ натура се зимаше отъ овци, годни за провизия (тайнатъ), а отъ негодни се събираше въ пари по цѣни, опрѣдѣлени отъ мѣстнитѣ съвѣти. Кога е билъ установенъ

бегликътъ и въ началото какъ е билъ събиранъ не зная; но както съмъ слушалъ отъ стари хора, пръвъ бирникъ или прѣдприемачъ на беглика въ послѣдната четвъртина на 18-то столѣтие билъ копривщенеца х. Стане; неговъ синъ Никола х. Станевъ въ врѣме на завѣрата билъ погубенъ въ Одринъ. Бирникъ на беглика за малко врѣме е билъ и Никола Почековъ, който въ врѣме на руско-турскитѣ войни изгубилъ плѣнени всичкитѣ си събрани овци и се опропастилъ. Прѣзъ първата половина на миналото столѣтие прѣдприемачи на беглика слѣдватъ Чалъковци: Малки-Вълко, Голѣми-Вълко, синоветѣ му Недѣлйо и Тодоръ и братъ му Голѣми-Стоянъ. Тѣ събирали беглика редомъ всѣка година дори до 1854. год. За свои довѣрени настойници по десетъчнитѣ отдѣли тѣ поставяли свои роднини: Салчо И. Чомаковъ въ Плѣвенъ и въ Лариса, П. Догановъ и Г. Стояновичъ въ Шуменъ и Самоковъ и пр., а за броячи и бирници взимали Копривщенци около 300 души и нѣколцина Клисурци и Панагюрци и за кехаи и овчари около 400 души за събранитѣ беглишки овци. Всички броячи и събирачи (саиджии и панти) длъжни били да иматъ ягки пъргави коне и добро орѫжие; тѣ често били принудени да влизатъ въ кръвави спречквания съ стопани на овци, особено по Македония, Албания и Тесалия, дѣто царски фермани нѣмали никаква сила. Тамъ бегликчиитѣ съ рискъ на живота си трѣбвало да тражатъ и изнамиратъ овци и кози, укрити въ гѫсти гори, по дълбоки долове и по непристѫпни мѣста, дѣто често се сбивали съ стопанитѣ имъ. Така има загинали много копривщенци, между които и мой роднина Илия Черневъ въ Радовичката околия, дѣто бѣ заедно съ баща ми броячъ въ 1841. г. Бегликчии се записваха въ началото на пролѣтьта; назначенитѣ отъ прѣдприемача настойници още прѣзъ февр. записваха желаещитѣ да идатъ по беглика. Въ опрѣдѣленъ день записанитѣ излизаха извънъ село, дѣто имъ прѣглеждаха конетѣ и орѫжието, и които се намѣрѣха съ слаби коне и съ негодно орѫжие, се изключваха. Отъ бегликчиитѣ се искаше да умѣятъ да четатъ и пишатъ; това условие повлияло и спомогнало да се развие много рано грамотность въ Копривщица.

Въ началото на мартъ всички записани бегликчии се събирали въ Одринъ, отдѣто съ по единъ фирманъ въ рѫцѣтѣ имъ, изпращаха ги по околиитѣ на Бахаръ-колу въ всѣка околия по единъ саиджия (броячъ) съ по 20—30 панти. Слѣдъ като се събереше десетъкътъ на овцитѣ отъ околиитѣ въ Бахаръ-колу, бегликчиитѣ заминеха редомъ въ другитѣ десетъчни отдѣли. Така бегликчиитѣ отъ пролѣть до есень обикаляха почти цѣла Евр. Турция; това обстоятелство имъ даваше възможность да се запознаятъ съ лица отъ разни народности, съ разни мѣста и обичаи, а по работата си, принудени да влизатъ въ сношения съ официални лица, изучваха и усвояваха добрѣ езика, нравитѣ и обичаитѣ турски, добиваха практическа опитность и познания по уредбитѣ на тогавашната администрация. Ето дѣ трѣбва да се търси причината на ранния развой у копривщенци, отъ които мнозина се отличиха

между други еднородци и заловиха видни мѣста и положения, дѣто и да се прѣселеха. Така намираме копривщенци народни прѣдставители и влиятелни членове въ управителнитѣ съвѣти въ Одринъ, Найденъ Кръстевъ и Кара-Михалъ, въ Пловдивъ Голѣми Вълко и Стоянъ Чалѫковъ, Салчо И. Чомаковъ и Г. Ст. Чалѫковъ, въ Казанлъкъ Стоянъ Груевъ и нѣколцина други, които достойно прѣдставяватъ и бранятъ интереситѣ на християнското население. Бегликчиитѣ се ползуваха съ довѣрие прѣдъ турскитѣ власти и се радваха на право да носятъ орѫжие и турско облѣкло съ фесове, обвити съ шалове, даже и въ врѣме на завѣрата, когато на християнитѣ било забранено да носятъ орѫжие и лъскави дрехи.

Разноскитѣ по събирание беглика бѣха за смѣтка на прѣдприемача; той плащаше опрѣдѣлена заплата на броячи, на панти, на кехаи и на овчари, както и други разноски до прѣдаване уговореното число овци. Всички тия разноски той посрѣщаше отъ стойностьта на колкото повече овци отъ уговореното изкараше и отъ вълната на овцитѣ. Въ първи врѣмена облагата на прѣдприемача е била много голѣма и той тогава билъ доста щедъръ и къмъ броячитѣ, които богато наградени завръщаха се по дома си весели и прѣкарваха зимата безгрижно по гощавки, на припускане коне, по стрѣлба и по ловъ,

Отъ горѣказаното се разбира, че въ онова врѣме населението въ Копривщица е било въ относително благатко състояние: при тогавашнитѣ условия за живѣние, при тогавашнитѣ цѣни на храната [1]) и на други потрѣби годишенъ приходъ отъ 1000 до 1500 гроша бѣше прѣдостатъченъ за охоленъ поминъкъ на едно сѣмейство отъ срѣдна рѫка.

За това и всички обряди по кръщавки, по свадби, по поменувки, по служби[2]) въ извѣстни празници се извършваха много тържественно и богато. Охолниятъ и лесниятъ поминъкъ даваше възможность на мнозина прѣдни люде да спомагатъ и за общеполезни дѣла, като за цръкви, за градене мостове, калдарѫми, чешми и пр. Така щото всички улици въ Копривщица сѫ били постлани съ камъни, по всички потоци и рѣки има мостове, и въ всички махали по нѣколко чешми, които, за жалость, при днешното общинско самоуправление сѫ запустѣли. Копривщица по онова врѣме се радваше н на пълна *самоуправа*. Когато се прогласи *танзиматъ*

---

[1]) Около половината на миналото столѣтие жито споредъ качеството си се продаваше по 10 до 15 пари оката, месо по 40 пари оката, сланина по 50—60 п. оката, вино 20 пари оката, вълна по 3 до 4 гроша оката и пр.

[2]) Подъ название *служби* се разбираха гощавки за сиромаси. Имаше двояки служби едни *частни* служби, които нѣкои заможни люде правѣха у дома си въ извѣстни праздници и гощаваха сиромаси, и *общи* служби, които въ извѣстни празници се правиха по оброчица или на площьта по махали; за тѣхъ се събираше помощь отъ пари и разни нѣща за готвене, и отъ тоя сборъ се приготваше гошавка за сиромаси. Такива служби се правеха въ праздницитѣ на 14. окт. на 26. окт. на 1. и 8. ноемвр. А частни служби правѣха, доколкото помня, на 30. ноемвр. Генчо Топалътъ на 5. дек. Радъ Муравенекъ, на 12. дек. папучийски еснафъ и пр.

въ 1840. год. въ Копривщица се състави *шура* (съвѣтъ) отъ трима избрани селени, които управяха, разглеждаха и рѣшаваха случайни распри; за пазение реда и тишината държеха нѣколцина *сеймени* помаци и българи *пандури*. Слѣдъ нѣколко години съвѣтътъ вече не се поднови и начнаха да назначаватъ отъ Пловдивъ за управитель (мюдиръ) турчинъ; но той нѣмаше почти никаква власть, защото всичко зависеше отъ волята и рѣшението на прѣдни селени и на опълномощения селски прѣдставитель (великъ). Сѫдейска длъжность вършеше околийски наибъ (кадия), — Замѣстникъ на Пловдивския молла. Той дохождаше три-четири пѫти прѣзъ годината, за да разрѣшава сѫдебни въпроси и распри.

Държавниятъ данъкъ, *виргия*, около 80 хил. гроша селянитѣ сами си разхвърляха, всѣкиму по състояние, подкачи отъ 25 гр. до 100 и най-много до 300 гр. Освѣнъ тоя данъкъ мѫжкото население плащаше и *харачъ*, който слѣдъ Кримската война биде замѣненъ съ *военна помощь* (иaнeй аскерийе) по 15, 30 и 50 гр., споредъ възрастьта на всѣко мѫжко отъ 15 години нагорѣ; отъ земедѣлие се плащаше и десетъкъ въ натура. Освѣнъ тия въ онова врѣме други данъци нѣмаше.

Вѫтрѣ въ селото царуваше пълна свобода и спокойствие; но не така бѣше вънъ по пѫтищата за Пловдивъ, Пазарджикъ и София, кѫдѣто обикновено пѫтуваха по работата си Копривщенци. Тамъ нѣмаше безопасность; хайти отъ околни турски села често завардѣха пѫтници. Рѣдко се минуваше година, да не паднатъ нѣколцина жьртва на такива кръвопийци. Освѣнъ мѣстни разбойници, често се мѣркаха чети отъ арнаути, които подъ прѣдлогъ че чакали да намѣрятъ работа било като сеймени, било като панти по беглицитѣ, сповеха низъ малкитѣ села, да се хранятъ и да плѣчкосватъ дѣто имъ се паднеше. Тѣ много пѫти се заканвали да нападнатъ и Копривщица и въ 1842. г. една чета отъ 70 души бѣше стигнала до Стрѣлча, отдѣто мѣрила да нахлуе и въ Копривщица; но бегликчиитѣ, добрѣ въорѫжени, завардиха пѫтищата, и арнаутитѣ се принудиха да се оттеглятъ.

По горитѣ често излизаха и *юнаци* българи, хайдути, за да живѣятъ на свобода, да обиратъ, когото уловѣха и да се хранятъ по бачиитѣ. За такива юнаци Копривщенци сочеха нѣкой си Матея Лудовъ и Ралчо войвода.

6. Българско училище въ Пловдивъ.

Християнското население въ Пловдивъ, съставено изобщо отъ пришелци българи изъ околни села и градове, до половината на миналото столѣтие подъ влияние на гръцкото духовенство обичаше и за честь го имаше да се гръчѣе, да говори гръцки, да се учи по гръцки, да се моли по гръцки, съ една дума да минува като благороденъ *ромеосъ* и да мрази всичко българско, дори и свои роднини. Врѣдъ тая гъркомания у нѣколцина заможни граждани българи народното съзнание не било заглъхнало, и тѣ се погрижили

да спомогнатъ за свѣщаване заблуденитѣ си съотечественици. Влиятелнитѣ въ онова врѣме Чалъковци настояли и спомогнали та най-напрѣдъ въ прѣдградия Марашъ и Каршияка 1848—49. г. се съградили по една църква и по едно училище, въ които да се служи и учи по български. Въ сѫщото врѣме наслѣдницитѣ на покойния Малки Вльо Куртовичъ, основаното отъ него св. Троическо училище, обърнаха отъ гръцко на българско. Но тия училища бѣха първоначални; които желаяли по широко образование, трѣбвало да слѣдватъ наука въ елинското въ града училище, отдѣто напоени съ елински духъ, излизали млади фанатизирани гъркомани, върли пакостници и гонители на всичко българско. Нѣколцина родолюбиви българи начело съ Чалъковци поискали да се въведе и учи и български езикъ въ елинското училище, като въ общо училище, подържано повече съ български срѣдства; но като срѣщнали опорито съпротивене отъ фанатицитѣ гъркомани, тѣ рѣшили да основатъ и уредятъ отдѣлно българско срѣдно училище.

Чорбаджи Стоянъ Тодоровичъ Чалъковъ съгради сгодно помѣщение за училище, което бѣ наречено *Епархийско училище св. Кирилъ и Методий*[1]) За пръвъ учитель въ него бѣ повиканъ г. Н. Геровъ, който прѣзъ окт. 1850. г. начна да прѣподава по български на нѣколко десетини ученици, и успѣхътъ показанъ на публиченъ изпитъ зарадва ревнителитѣ на народната просвѣта, стопли много хладнокръвни българи, но съ това усили злобата и враждата на запаленитѣ гъркомани противъ българитѣ. Г. Цукала, пришелецъ отъ Йоническитѣ острови, подъ защита и насочка на Пловдивския митрополитъ, Фанариотина Хрисантъ, повдигна гонение противъ училището, противъ учителитѣ и подържателитѣ му; съ клеветнически дописки по гръцки вѣстници мѫчеше се да го прѣдстави за панславистическо учреждение, та да го компрометира и нарочи прѣдъ правителството, нъ подъ защита на заможнитѣ си настойници училището вирѣеше и търпѣливо и съ успѣхъ продължаваше да буди народната свѣсть. Прѣзъ пролѣтьта 1853. г. прѣдвидъ на прѣдстоещата война между Русия и Турция г. Н. Геровъ напусна училището, като остави за замѣстникъ брата си Константина, който крѣпи училището до края на учебната година 1856.

7. Учителюванието ми въ Пловдивъ. Владиката Хрисантъ, клеветитѣ му и замѣщанието му съ Паисия.

Прѣзъ августъ 1856. г. Д-ръ Стоянъ Чомаковъ съ волята на училищнитѣ настойници покани ме за учитель при Епархийското въ Пловдивъ училище. Противъ волята на Копривщенци азъ напуснахъ Копривщенското училище, заминахъ въ Пловдивъ и на 5. септ. отворихъ училището. Въ началото се явиха отъ града около

---

[1]) Виждъ Български прѣгледъ, III. год. книга VII. и VIII. Епархийско въ Пловдивъ училище „Св. Кирилъ и Методий“.

десетина ученици, между които помня Иванъ Е. Гешовъ, Констан-
тинъ Стоиловъ, Константинъ Х. Калчевъ, К. Пѣевъ. Наскоро при-
стигнаха ученици и отъ Копривщица, Панагюрище, Клисура, Кар-
лово и пр., та така се набраха около 70 души. Изпърво работит-
ки бѣше доста трудно: ученицитѣ спорѣдъ силитѣ имъ трѣбваше
да се разпрѣдѣлятъ въ нѣколко класа, а азъ бѣхъ самъ учитель.
За помощникъ въ най-долния класъ отредихъ единого отъ по-на-
прѣдналитѣ ученици, а на другитѣ ученици, разпрѣдѣлени въ три
класа, азъ прѣподавахъ: Законъ Божи, български и черковно-сла-
вянски езикъ, всеобща история, география, аритметика и начал
отъ алгебра, геометрия, физика и османски езикъ. Училището
разполагаше съ слаби срѣдства, съ които братия И. Гешови, като
настойници, посрѣщаха училищнитѣ разноски, а тѣ първата годин
заедно съ заплатата ми достигаха до 12 хиляди гроша.

Освѣнъ нѣколцината прѣдни българи, като Салчо Чомаковъ,
Д-ръ Ст. Чомаковъ, Георги Ст. Чалъковъ, братия И. Гешови, Искр
Кесяковъ, Павелъ Куртовичъ, Никола Чалъки, Лулчо Гаджовъ, Цон
Каблешковъ, Стоилъ Захарали, Пѣйо Георгиевъ и нѣколцина дру-
ги, които милѣеха и се грижиха за българското училище, други
българи твърдѣ малцина налице се явяваха. Гъркомания пълн
владаше измежду долнитѣ класове; мнозина малодушни, у които
да не бѣ заглъхнало народното съзнание, не смѣеха явно да с
покажатъ за българи отъ страхъ да имъ не напакостятъ въ тър
говията противницитѣ-гъркомани. Вънъ по улицитѣ низъ град
както и вътрѣ по къщитѣ изобщо се чуеше гръцки езикъ; изклю
чение правѣха само нѣколко къщи на горѣзабѣлѣженитѣ родолюб
ци и прѣдградията: Марашъ, Каршияка и Нова-Махала, дѣто с
чуеше и български. Враждата противъ българитѣ се изостри, ко-
гато въ 1850. слѣдъ смъртьта на митрополита Никифоръ, дойд
на мѣстото му лукавий Хрисантъ, върлъ гонитель на всичко не
еллинско. Съ своето надменно поведение и съ злоупотрѣбленията
си той бѣ прѣдизвикалъ всеобщо негодование у българското на-
селение още прѣзъ 1853. г., но по причина на Кримската война
на приготвенитѣ жалби не бѣше се дало ходъ. Хитриятъ фанариот
употрѣбяваше всички срѣдства, за да се закрѣпи на поста си. То
поиска да тури и мене на ръка: едва бѣхъ се настанили въ учи-
лището, той чрѣзъ архидякона си Игнатия прѣдложи ми да му
прѣведа отъ гръцки на български книга подъ заглавие: *Конфуций*
която обѣщаваше да напечата. По причина на зададения ми прѣ-
водъ азъ отъ врѣме на врѣме наминувахъ въ митрополията, по-
вече съ намѣрение да науча какво се крои противъ българитѣ.
Еднажъ случихъ при архидякона нѣкой си Арванито Георги, койт
наивно ме запита, има ли по български *Πάτερ ημών*. Когато архи-
дяконътъ му разказа, че не само *Отче нашъ*, но и всички цър
ковни книги има на български, горкиятъ Арванито Георги остан
смаянъ.

Хрисантъ съ помощьта на фанатика Г. Цукала опита се д
побие влиянието на по-лични българи въ епархията, за да му н

прѣчатъ на произволитѣ. Като не сполучи да напакости на Кара-Никола Ангеловъ въ Пазарджикъ, на Христодула Вълчевъ въ Хасково, които бѣ наклеветилъ като немирници, дебѣше случай да опропасти Пловдивскитѣ прѣдни граждани Салчо Н. Чомаковъ, Георги Ст Чалъковъ и Павелъ Куртовичъ, които съ влиянието си прѣдъ властитѣ крѣпѣха българщината. Като гледаше, че негодувание противъ него растѣше, Хрисантъ се принуди да състави въ митрополията съвѣтъ, нареченъ *полития*, отъ по двама избрани отъ всѣка отъ седемьтѣ градски енории. Назначението на тоя съвѣтъ било да се грижи за общинскитѣ работи на православното население, да надзирава цръкви и училища, да рѣшава брачни спорове и други такива подсѫдими на духовния сѫдъ. Слѣдъ като се състави този съвѣтъ и вѣдомството му се уреди съ правилникъ, Хрисантъ се разкая, като видѣ че властьта му се ограничава; той отъ една страна, за да развали направеното по негова инициатива, а отъ друга, за да се отърве отъ влиятелнитѣ български водители, намѣри случай да ги посочи на патриаршията и на правителството, като смутители на настоящия редъ и немирници, които съставили въ митрополията *меджлисъ*, дѣто да се разглеждатъ и рѣшаватъ дѣла отъ административна и сѫдебна компетентность. Такива клевети, подкрѣпени отъ патриаршията, смжтили правителството, и Одринскиятъ валия, Исмаилъ Паша, по заповѣдь отъ високата Порта ненадѣйно на 27. ян. 1857. г. пристигна въ Пловдивъ, за да разслѣди работата*).

Исмаилъ паша, откакъ разпита владиката и наклеветенитѣ подъ благовиденъ прѣдлогъ да разслѣди по-подробно распрата имъ, покани и двѣтѣ страни да отидатъ заедно съ него въ Одринъ. Г. г. Георги Ст. Чалъковъ и Павелъ Куртовичъ отидоха заедно съ пашата, а Салчо И. Чомаковъ остана да отиде, когато тръгне за Одринъ и владиката. Народенъ интересъ налагаше на всички българи длъжность да се работи задружно, за да се омие петното, хвърлено на Пловдивскитѣ българи въ лицето на тѣхнитѣ водители, та наклеветенитѣ да се оправдаятъ, а клеветникътъ да се накаже.

Съ писма съобщи се на по-главнитѣ общини въ Епархията за станалото и се поканиха да взематъ участие въ распрата и борбата съ Хрисанта и съ неговата защитница-патриаршията. Калоферъ, Карлово, Сопотъ, Клисура, Копривщица, Панагюрище, Хасково и Чирпанъ отговориха и изпратиха свои пълномощници, които, придружени отъ Пловдивския опълномощенъ Цоко Каблешковъ, заминаха за Одринъ съ приготвени общи прошения и съ изложения за Хрисантовитѣ злоупотрѣбления.

Владиката повиканъ въ Одринъ, направи се на боленъ; Салчо отиде и слѣдъ много настояване, Хрисантъ бѣ принуденъ чрѣзъ нарочно изпратенъ чиновникъ да замине за Одринъ. Но едва стигналъ въ Хасково, патриаршията му изходатайствувала дозволение да се завърне въ Пловдивъ подъ претекстъ, че билъ тежко бо-

*) Виждъ „Ц-градский вѣстникъ." Броеве 316, и 318.

денъ. Хрисантъ на връхъ Врьбница 1857. г. се завърна и като побѣдитель тържествено влѣзе въ Пловдивъ, възсѣдналъ като Христа на муле и посрѣщнатъ отъ цѣлото гръцко население. Наклеветенитѣ заедно съ опълномощенитѣ прѣдставители отъ общинитѣ заминаха за Цариградъ, отдѣто издѣйствуваха и довождането на Хрисанта, и слѣдъ деветь мѣсечно настояване най-послѣ сполучиха да се сѫдятъ прѣдъ Държавния сѫдъ (ахкями-адлиие), дѣто доказаха клеветитѣ и произволитѣ на фанариотина и измолиха неговото уволнение и замѣщанието му съ митрополитъ Паисий. Паисий, родомъ гръкъ отъ Янина, пристигна въ Пловдивъ на връхъ Врьбница 1858 год., въ сѫщия знаменитъ день, въ който лани Хрисантъ на връщане отъ Хасково бѣ влѣзълъ въ града, като побѣдитель.

По борбата съ Хрисанта, натоваренъ да зема и азъ участие и да пиша писма до общини, общи прошения и статии по вѣстници, доколкото бѣ възможно, трудѣхъ се да си върща и учителската длъжность.

8. Пѫтуването ми по Сѣверна България и въ Цариградъ.

На края на учебната 1858. г. слѣдъ изпитъ по внушение на Д-ръ Ст. Чомаковъ, азъ направихъ една обиколка по сѣверна България съ намѣрение да се споразумѣя съ нѣкои влиятелни българи за съгласно и задружно работене по повдигане въпроса за подновение на независима Българска Цръква. Прѣзъ Златица и Етрополе отидохъ на госте у владиката Доротея въ Врацца, дѣто прѣседѣхъ нѣколко дни и се видѣхъ и разговорихъ по въпроса съ нѣколцина лични граждани, като Печеняковци, Кръщенаковци, Бошняковъ и пр., които съ готовность посрѣщнаха прѣдложението ми, за да съдѣйствуватъ отъ своя страна потрѣбното за възобновение на църковната ни независимость. Отъ Врацца прѣзъ Карлуковския монастиръ заминахъ за Плѣвенъ, дѣто се видѣхъ и разговорихъ по въпроса съ извѣстния Маринча, съ х. Костадина и пр. и заминахъ за Свищовъ, дѣто се срѣщнахъ съ Апостолъ Конкоолу, съ Василъ Манчовъ и съ нѣколцина други граждани. Отъ Свищовъ заминахъ за Търново, дѣто се запознахъ съ Д-рь В. Беронъ и съ П. Р. Славейковъ и пр. и заминахъ за Габрово, дѣто учитель г. Ѳ. Бурмовъ ме посрѣщна любезно и ме запозна съ нѣкои лични габровци. На връщане отъ Габрово минахъ прѣзъ Казанлъкъ, дѣто се видѣхъ съ учителя г. Филипъ Велевъ и се завърнахъ въ Пловдивъ прѣзъ Карлово, дѣто се запознахъ съ г. Евлогия Георгиевъ, който онова лѣто прѣкарваше въ отечеството си.

Низъ тая малка обиколка, съ които познати родолюбци имахъ случай да се разговоря по въпроса, всички се показаха готови да съдѣйствуватъ въ постѫпкитѣ за извоюване църковната ни независимость.

Учебната 1858/9. година начнахъ и благополучно завършихъ съ повече ученици и слѣдъ изпитъ ваканцията прѣзъ м. августъ прѣкарахъ при брата си Георги въ Цариградъ. Тамъ бѣхъ свидѣ-

тель на грижитѣ, които тамошнитѣ български дѣйци, Братия Хр. и *Н. Тъпчилещовци, Д. Гешовъ, Добровичъ, К. Райновъ* и други полагаха за съграждане българска цръква „Св. Стефанъ," на която основитѣ се полагаха край морето на мѣсто, подарено отъ Стефанаки бей. Въ Цариградъ се запознахъ съ *Драгана Цанковъ*, който тогава работѣше въ редакцията на в. „България." По негова прѣпоржка азъ прѣведохъ отъ турски наказателния законъ, който братъ му *Стаматъ* прѣдприе да напечата. Прѣводътъ ми се отпечата; но книгитѣ секвестирани отъ нѣкой взаимодавецъ на печатаря, не видѣха бѣлъ свѣтъ. Едва слѣдъ години случайно намѣрихъ у единъ книжарь и турихъ на ржка единъ екз. отъ тоя мой трудъ.

9. Богослужение въ цръква „Св. Богородица" по славянски.

Въ седьмтѣ градски цръкви по онова врѣме се служеше само по гръцки. Фанариотинътъ *Хрисантъ* бѣ забранилъ да се чуе по цръквитѣ нито едно „Господи помилуй" по български, дори и въ цръква „Св. Петка" дѣто прѣди неговото дохождане се служеше и по славянски. Слѣдъ отстранението на фанариотина българскитѣ дѣйци насрьдчени отъ първата си сполука съ борбата противъ него, изявиха желание да се въведе божемъ въ една отъ градскитѣ цръкви богослужение по славянски. Владиката Паисий, ако и да съзнаваше справедливостьта на това желание, не можеше безъ съгласие на патриаршията да удовлетвори българитѣ. А патриаршията не даваше ухо на многократнитѣ заявления отъ страна на владиката и на българитѣ. Това нехайство на църковната власть съ чести подигравки съ богослужебния славянски езикъ отъ страна на запалени гъркомани наежи и изкара изъ търпѣние пò-пъргавитѣ млади, и училището „Св. Кирилъ и Методий" даде поводъ, за да се постжпи рѣшително. Единъ ученикъ отъ пансионеритѣ ми, по име *Нешо п. Брайковъ*, бѣ нагласенъ да изчете въ цръква „Св. Богородица" отъ апостола на славянски; първъ пжть на 14 ноемв. той не сполучи, а на 30 ноемвр., запазенъ отъ другаритѣ си слѣдъ едно споричкване съ гърци, сполучи да изчете дневния апостолъ на славянски. Тая смѣлость на ученицитѣ разсърди гърцитѣ; побѣснѣли отъ гнѣвъ, тѣ се събиратъ въ митрополията и искатъ наказанието на учителя и на ученицитѣ, които посегнали тъй-смѣло да сквернятъ съ *варварския* си езикъ грьцка цръква и да безпокоятъ благочестивитѣ елини енорити на връхъ праздника „Св. Андрей," именниятъ день на едного отъ пришълцитѣ елиномани. Съ общо прошение настоятелно молятъ патриаршията да се застжпи да запази настоящитѣ обичаи и редъ въ цръквитѣ и да се накажатъ смутителитѣ нововъводители. Отъ своя страна и българскитѣ дѣйци, възползувани отъ случая, залавятъ се пò-дѣятелно да осжществятъ проявеното желание за въвождане славянски езикъ при богослужението. Съ прошения до патриаршията и до Високата порта енергически настояха за справедливо рѣшение на тая разпра, която плашеше съ грозни послѣдици. По натискъ, на-

вѣрно, отъ правителството, патриаршията се принуди да даде колко-годѣ удовлетворение на справедливото българско желание да се молятъ въ църква на свой езикъ. Съ синодално писмо отъ декемвр. 1859. год. патриархъ Кирилъ заедно съ синодалнитѣ старци съвѣтва и заповѣда да се служи и чете въ съсѣднитѣ църкви „Св. Богородица" и „Св. Димитъръ" отъ дѣсна страна по гърцки, а отъ лѣва—по славянски; въ случай че не се съгласятъ гърци и българи на такава спогодба, то въ единъ праздникъ да се чете въ едната отъ горѣказанитѣ двѣ църкви само по гръцки, а въ другата само по славянски съ условие слѣдния празникъ да се размѣняватъ, та въ която се чело по гръцки, да се чете по славянски, а въ другата гръцки и така нататъкъ редомъ.

Въ 1859. год. на 20. декем. бѣ опрѣдѣлено да се прочете въ църквата „Св. Богородица" синодалното. Гърцитѣ, съ намѣрение да не оставятъ да се прочете, бѣха прѣпълнили църквата съ доведени отъ Станимака помощници, паликарета, въоржжени съ тояги, омашеци, ками и пр. А и българи немалко бѣха се събрали отъ разни махали, за да чуятъ разрѣшението на тая интересна разправия. Когато проповѣдникътъ на митрополита, дяконъ Игнатий, начна да чете синодалното, набранитѣ гърци нададоха викове: *δεν θέλομεν βουλγαρικά* (не щемъ български) и се спуснаха да свалятъ отъ амвона дякона, който четѣше синодалното. Страшна олелия настана: съ свѣщници въ ржцѣ, съ омашеци отъ изкъртени столове, съ тояги и пр. налетѣха единъ противъ други гърци и българи и слѣдъ една кратка буйна разправия нападателитѣ и смутителитѣ гърци се намѣриха изтикани навънъ изъ църквата, мнозина съ натъртени гърбове и съ разбити глави, и литургията се свърши съ припѣви отъ ученицитѣ по славянски.

Побѣснѣли паликарета нападнаха на улицата българскитѣ ученици съ камъни; отъ гръцкото училище гръмнаха съ пушки, отъ които единъ крушумъ, безъ да стори пакость, падна въ стаята ми у българското училище, съсѣдно съ гръцкото. Мѣстната власть взе строги мѣрки, излови и запрѣ главнитѣ причинители на буйствата; тогавашниятъ управитель Азисъ паша даде благоприятенъ за българитѣ рапортъ на правителството. Недоволнитѣ отъ патриаршеското рѣшение гърци изпратиха въ Цариградъ Д-ръ М. Владосъ, единъ отъ тогавашнитѣ горещи поборници на елинизъма, за да дѣйствува прѣдъ патриаршията за отмѣнение на прѣжното ѝ рѣшение. Въ ожидание да сполучатъ да взематъ изново църквата въ свое изключително вѣдомство сърдититѣ гърци енорити по съвѣти отъ Димитрака Мицура, съ надежда, че малцината енорити българи не ще могатъ сами да подържатъ църквата, оттеглиха се отъ църква Св. Богородица и богослужението за първи пжть бѣ отслужено въ нея цѣло по славянски на 25. дек. 1859. г. Оттогава тая църква слѣдъ дълга опорита борба остана въ вѣдомството на българитѣ, прибра мнозина и отъ други енории любители на народния си езикъ. Покрай църквата и енорията ѝ изпослѣ като българска бѣ запазена подъ вѣдомството на екзархията съ ферма-

на за учрѣждение на екзархията, и въ тая цръква се отслужи и благодарствено славословие на 5. януарий 1878. г. за освобождението на гр. Пловдивъ*).

10. Празднуване паметьта на Св. Кирилъ и Методий.

Сполуката съ българска цръква въ града спомогна на инициативата, вземена отъ епархийското училище за тържествено празднуване паметьта на българскитѣ просвѣтители. Посветено на покровителство на Св. Кирила и Методия и украсено съ иконата имъ на 1856. год., това училище за пръвъ пѫть почете паметьта имъ на 11. май 1857. г. Като нѣмаше още въ града българска цръква, ученицитѣ се задоволиха да изпѣятъ нѣколко църковни пѣснопѣния прѣдъ иконата имъ и посветиха деня на благовѣйно възпоминание за началото на българската книжнина и на народното просвѣщение. Така скромно отпразднувахме тоя праздникъ въ училишето и на слѣдната година. На 16. апр. 1858. г. азъ написахъ и обнародихъ въ *Цариградския вѣстникъ* една покана, съ която напомнихъ за тоя забравенъ народенъ праздникъ и подсѣтихъ, че народенъ длъгъ ни е да почитаме и славимъ паметьта на нашитѣ първоучители*). Тая покана, подкрѣпена съ частни мои писма до нѣкои мои приятели, околни учители, намѣри благосклоненъ приемъ, и 11. май 1858. г. както и въ 1859. г. се отпразднува въ Пловдивъ и въ нѣколко общини, като училищенъ праздникъ безъ участие на народъ и духовенство.

Блѣскаво празднуване паметьта на Св. Кирила и Методия се начна въ Пловдивъ на 1860. год., когато градътъ се сдоби съ българска цръква. На 11. май слѣдъ тържествено богослужение въ храма *Св. Богородица* духовенството, придружено отъ ученици и отъ народъ съ литии, отиде въ училището, дѣто слѣдъ водосветъ азъ изрекохъ поучителна рѣчь съ обяснения за значението на праздника. По обѣдъ изявени българи съ челядьта си и ученицитѣ прѣкараха деня съ пѣсни и веселби на едно избрано мѣсто извънъ града.

Така се положи начало на тържествено празднуване праздника 11. май, който отъ година на година се обобщи не само по цѣлата Пловдивска епархия, но и по цѣла България, и отъ училищенъ праздникъ, какъвто бѣше изпърво, достигна да стане всеобщъ народенъ Великдень.

Учебната 1859/60. година на Епархийското училище благополучно завършихъ съ публиченъ изпитъ на 98 ученици и прѣзъ Т.-Пазарджикъ, дѣто гостувахъ у учителя Юрданъ Неновъ, заминахъ за Копривщица, за да прѣмина разпуса.

---

*) Първи свещеници въ нея бѣха: п. Златанъ, п. Тодоръ, доведенъ отъ Пирдопъ, и п. Христофоръ отъ Троянски монастиръ.

*) Виждъ „Ц-градски вѣстникъ,“ брой 316.

11. Изгнание на Паисия и Епархийско църковно настоятелство.

Въпросътъ за независима българска църква бѣше се вече разгорещилъ. Въ Цариградъ българетѣ на Великдень 1860. год. бѣха принудили владиката Илариона на литургия да не спомене, по обичая, името на патриарха; съ тая си постѫпка тѣ ясно бѣха заявили да не припознаватъ патриаршията за свое църковно началство. По подражание на Цариградскитѣ българи и въ Пловдивъ се подготви такова заявление. На Православна недѣля, 12. мартъ 1861. год., въ църквата *Св. Богородица* азъ изрекохъ отъ амвона рѣчь, въ която като описахъ непримиримото поведение на гръцкото духовенство спрямо българския народъ и каноническото право на самостоятелна българска църква поканихъ и Пловдивскитѣ българи да послѣдватъ примѣра на Цариградскитѣ, та да работятъ задружно съ тѣхъ и съ други епархии за възобновение на българската патриаршия и пр. Владиката Паисий, намразенъ отъ гърцитѣ, защото имъ не угаждаше на прищѣвкитѣ, и по тѣхни клевети падналъ въ немилость прѣдъ патриаршията, лесно можа да склони, та заставенъ на литургията на мѣсто името на патриарха споменѣ *всякое епископство православнихъ.* Тая му постѫпка навлѣче му гнѣва на Фенеръ, и Паисий невадѣйно, по висока заповѣдь, биде грабнатъ отъ митрополията и изпратенъ на заточение въ *Св. Гора* на 15. апр. 1861. год.

Изгнанието на Паисия огорчи, но не отчая българскитѣ дѣйци въ борбата за народна църковна независимость. Д-ръ *Стоянъ Чомаковъ* бѣ вече изпратенъ отъ Пловдивъ за прѣдставитель въ Цариградъ, дѣто поканени съ писма отъ Пловдивъ и прѣдставители отъ други епархии наскоро пристигнали да ходатайствуватъ за възстановение на народната ни иерархия. На мѣстото на Паисия патриаршията назначи за Пловдивски митрополитъ Панарета, дотогавашния ксентийски владика. Той не рачи да дойде въ Пловдивъ, защото знаеше, какво посрѣщане го очакваше, а изпрати свой замѣстникъ, който съ помощьта на властьта бѣ намѣстенъ въ митрополитския домъ. Българскитѣ дѣйци свикани се събраха въ училището, за да размислятъ, какво поведение да се държи и какви мѣрки да се вематъ.

Менѣ дойде на умъ честита мисъль, която прѣдложена съ готовность се прие: *да се състави Епархийско църковно настоятелство, което отъ името на митрополита Паисия врѣменно да управя и води църковнитѣ работи на епархията.*

Такова настоятелство веднага се състави отъ слѣднитѣ лица: *п. Златанъ* прѣдседатель, членове: *Павелъ Куртовичъ, Цоко Каблешковъ, Атанасъ Малѣевъ, Пѣю Г. Кожухаръ* и *х. Костадинъ Стоевъ.* Писарска длъжность на настоятелството бѣ възложена менѣ. За помѣщение на настоятелството послужи метохътъ на Рилския монастиръ. Веднага се изпратиха до главнитѣ общини

писма, съ които имъ се обаждаше за станалото и се поканиха да изпратятъ свои пълномощници въ Пловдивъ, за да се размисли за по-нататъшни мѣрки и дѣйствия за освобождение отъ игото на фанариотското духовенство.

На 30. апр., Томина недѣля, събра се въ епархийското училище съборъ отъ 60 свещеници и около 200 души миряне, прѣдставители отъ разни общини на Пловдивската епархия. Тоя съборъ одобри земеното рѣшение за неприпознаване вѣдомството на фенерската патриаршия, припозна за валидно съставеното епархийско цръковно настоятелство и го опълномощи да води цръковнитѣ работи на епархията. Една депутация отъ него се прѣдстави прѣдъ управителя Мухлисъ паша и демонстративно заяви, че епархията не може да припознава гръцката патриаршия за свое духовно началство, нито пратеника ѝ, а че ще припознава съставеното цръковно настоятелство за водитель и управитель на цръковнитѣ ни работи до окончателно рѣшение на въпроса, за който сѫ изпратени прѣдставители въ Цариградъ. Патриаршията се опита да разтури чрѣзъ властьта избраното настоятелство, но то съ тръпѣние и постоянство умѣ да се закрѣпи, изпърво търпимо, а изпослѣ припознато и отъ мѣстната власть за българско духовно началство, а прѣдседательтъ му най-послѣ бѣ приетъ и за членъ въ управителния съвѣтъ (Идаре Меджлиси) наредъ съ другитѣ духовни началници*).

Съ общо прошение прѣдставителитѣ отъ епархията заявиха и на Високата Порта, че цръковнитѣ дѣла на българското население въ Пловдивската епархия ще се рѫководятъ отъ свое избрано цръковно настоятелство до окончателното разрѣшение на въпроса за българската цръковна самостоятелность, и помолиха да не дозволява на патриаршията вмѣшателство въ цръковнитѣ имъ работи. Съ писма се дадоха наставления и съвѣти на всички български общини по Пловдивската епархия да припознаватъ българското цръковно настоятелство и до него да се отнасятъ за свои цръковни нужди и по брачни спорни дѣла, и да внимаватъ да се не поддаватъ на измама отъ агенти на гръцката митрополия. Така, цръковното настоятелство умѣ да привърти и да закрѣпи подъ свое цръковно вѣдомство всички български общини. Всѣка година на Православна недѣля, паметниятъ день за отвърляне вѣдомството на гръцката патриаршия, то свикваше епархийски съборъ отъ прѣдставители на главни общини по единъ свещеникъ и по двама миряни и слѣдъ тържествено богослужение отъ 50—60 свещеници въ училището се даваше годишенъ отчетъ по дѣловодството на настоятелството, по вървежа на цръковния въпросъ, смѣтка на събранитѣ и разне-

*) За прѣдседатель на настоятелството намѣсто *п. Златана* бѣ избранъ архимандритъ *Дамаскинъ*, който по-прѣди билъ учитель въ Кюстендилъ и въ врѣме на изгнанието на *Паисия* уплашенъ, забѣгналъ бѣ въ Пловдивъ. Той прѣдседателствувà настоятелството до 1872. г., когато биде избранъ и рѫкоположенъ за Велески митрополитъ. Той се помина въ 1876. г. въ Арабовския монастиръ, дѣто бѣ дошълъ да си поправи здравето.

сени пари и се съставяше бюджетъ отъ 80 до 100 хил. гроша, разметнатъ по общинитѣ. Съ такава уредба Пловдивъ сполучи да държи въ сговоръ и единство цѣлата епархия, да ѝ спечели довѣрието, та съ срѣдствата ѝ да улесни и подържа чрѣзъ прѣдставителя си *Ст. Чомаковъ* борбата по църковния въпросъ цѣли десеть години до благополучното му разрѣшение*).

12. Български еснафи, гръцки пакости и напрѣдъкъ на българщината въ Конушката околия.

Училището „Св. Кирилъ и Методий," богослужението на народенъ езикъ въ цръквата „Св. Богородица," тържественото празднуване българскитѣ просвѣтители и закрѣпената уредба на епархийското църковно настоятелство, всичко това упражни едно по друго благотворно влияние въ пробуждане на народното съзнание, и българщината въ Пловдивъ постепенно се усили. Еснафитѣ, които съставяха голѣмото болшинство отъ населението, дотогава почти всѣкога се ржководѣха отъ първомайстори гръкомани. Когато се въведе въ цръква *Св. Богородица* богослужение по славянски, българи еснафлии пожелаха на еснафскитѣ си праздници да си служатъ на народенъ езикъ; тѣхнитѣ другари гръкомани се възпротивиха и не имъ дадоха отъ еснафската каса за разноски по службата въ българската църква. Тоя отказъ даде поводъ на раздоръ и на раздвоене еснафитѣ. Слѣдъ упорити прѣпирни и разправии по сждилища най-послѣ българитѣ се отдѣлиха и съставиха отдѣлни еснафи, които съ свои особени еснафски печати спомогнаха доста въ разни мѣстни разправии между българи и гърци, както и въ борбата по църковния въпросъ. Тоя напрѣдъкъ на българщината въ Пловдивъ усили исконната вражда у гръкоманитѣ противъ българитѣ; тѣ въ злобата си не знаеха мѣрка въ оскърбителни присмивки и подигравки съ всичко българско, и въ клевети и гонения противъ омразнитѣ имъ българи. Така съ клевети подбудиха властьта да събори и свали българскитѣ надписи отъ книжарницата на *Хр. Г. Дановъ* и С-ие и отъ магазина на *Ив. Душковъ,* защото били написани български и съ название на града Пловдивъ.

По махалитѣ и двата мухтарски (кметски) печати бѣха у гръкомани, които правѣха голѣми спънки и мжчнотии на българи, когато имъ потрѣбваше да си послужатъ съ мухтарскитѣ печати

*) По равносмѣтка сключена на февр. 1871. г. въ разстояние на 10 години отъ май 1861. г. до 1871. г. църковното настоятелство събрало и разнесло:

за подържка на Митрополитъ *Паисий*	зл. гроша	277,547
„ „ „ прѣдставителя *Ст. Чомаковъ*	„ „	344,019
„ „ „ владиката *Панаретъ* пособие	„ „	12,329
„ „ „ Български Синодъ	„ „	6,760
за разни разноски въ настоятелството	„ „	185,994
	Всичко зл. гроша	826,649

въ разни случаи. Потрѣбва най-послѣ дълга разправия и вмѣшателство на властьта, за да се прѣдаде и на българи въ махала *Св. Богородица* по единъ отъ тия общи печати.

Когато за първъ пжть се състави въ 1865. г. *градско управление* (*идарей беледийе*), влиятелниятъ членъ отъ управителния съвѣтъ г. *Г. Стояновичъ Чалжковъ*, по мое внушение, издѣйствува да се прибави при турския надписъ на печата и по български: *Градско управление*. Тоя печатъ начна да се употрѣбява безъ никакво възражение отъ страна на властитѣ; но услужливиятъ *Д-ръ М. Владосъ*, като лѣкарь на управителя, намѣрилъ случай да прѣтълкува българския надписъ и му далъ значение на българско *братско управление;* съ такова криво тълкуване той възбудилъ у управителя съмнѣние въ нечисти побуждения и сполучилъ да издѣйствува заповѣдь да се унищожи тоя печатъ.

При всички интриги и клевети, които гръцката злоба измисляше противъ всѣко българско начинание, напрѣдъкътъ на българщината постепенно растѣше и наскоро се отзова и по цѣлата Конушка околия и у погърчения градецъ Станимака, дѣто дотогава народното съзнание бѣ заглъхнало, удушено отъ погърчени свещеници и игумени по околни монастири и отъ гъркомани лихвари. Въ 1857. год. *Архимандритъ Софроний*, игуменъ на Молдавския монастиръ „Св. Петка", основа при село Арапово монастиръ съ храмъ на *Св. Недѣля*. Тоя монастиръ съ български свещеници за скоро врѣме стана сборище на посѣтители поклонници отъ Конушска, Чирпанска и Хасковска околии, особено на 7. юлий, паметьта на *Св. Недѣля* събираше на поклонение многоброенъ народъ. Въ тия сборове всѣка година присжтствувахъ и азъ съ монастирския настойникъ *Павелъ Куртовичъ* и държахъ проповѣди и рѣчи на събраното множество, та го оглашавахъ въ народенъ духъ. Съ такива проповѣди и насрѣдчения малко по малко се сполучи да се окопити и свѣсти българското население и по Конушката околия; замѣстиха се гръцкитѣ свещеници съ български; отвориха се български училища въ повечето села, а най-послѣ и въ удавения отъ гърцизъма градецъ Станимака. За пръвъ пжть въ 1864. год. се отвори българско училище въ махалата „Багче-махала," благодарение на грижитѣ на по-личнитѣ махалени, като *Бако Динчо х. Кузмовъ, х. Желю х. Стоянъ* и пр., и се състави една малка българска община съ отдѣленъ мухтарски печатъ и съ отдѣленъ данъченъ окладъ.

Слѣдъ изпита на ученицитѣ всѣка година въ началото на юлий азъ заминувахъ въ Копривщица, дѣто прѣкарвахъ ваканцията на почивка между свои. А въ 1864. год. азъ си прѣкарахъ ваканцията въ Цариградъ, дѣто бѣхъ на гости у г. г. *Д-ръ Г. Вълковичъ* и *Хр. Караминковъ*, които задружно държеха кжща въ Терапия. Въ Цариградъ отидохъ нарочно съ намѣрение да изходатайствувамъ, ако се може, разрѣшение, да си отворя печатница въ Пловдивъ. Азъ се прѣдставихъ прѣдъ Едхемъ паша, тогавашенъ министъръ на просвѣщението, поднесохъ му единъ екземпляръ отъ

печатаната ми Османска граматика и помолихъ да ми разрѣши да отворя печатница въ Пловдивъ. Той се обѣща да разпореди да се внесе просбата ми на разглеждане въ съвѣта, и азъ си излѣзохъ съ надежди, които най-послѣ ми се осуетиха. Послѣденъ отговоръ ми се даде, близу слѣдъ година съ писмо до Пловдивския мютесерифъ, мотивирано, какво, понеже има уредена въ Одринъ вилаетска печатница и е снабдена съ всѣкакви букви, азъ мога тамъ да си печатамъ каквото имамъ.

Въ врѣме на прѣбиванието си въ Ц-градъ видѣхъ се съ всички дѣйци по въпроса и съ прѣосвещенитѣ *Панаретъ* и *Паисий*, който отъ *Св. Гора* бѣше прѣмѣстенъ и живѣеше на о-въ Халки.

Въ 1865. год. прѣзъ лѣтото въ Пловдивъ се развоюва холера, която завлѣче въ вѣчность множина граждани, между тѣхъ и *п. Христофора*, свещеникъ при църквата *Св. Богородица*. Азъ прѣминахъ разпуса по монастири *Св. Георги*, най-много у Кричимския монастиръ *Св. Врачъ*, дѣто гостувахъ у игумена отца *Пахомия*

Въ 1866. год. трескавъ прѣминахъ ваканцията въ Копривщица, отдѣто ненадѣйно прѣзъ августъ ме повика бързо въ Пловдивъ г. *Г. Стояновичъ* поради нѣкакви клевети. Сопотненецъ *Петъръ Сомовъ*, извѣстенъ турски шпионинъ, билъ подалъ на Одринския валия рапортъ, съ който клеветилъ *Г. Стояновичъ*, *Павелъ Куртовичъ* и мене, като неблагонадежни, смутители и зломислени дразнители на проститѣ българи и пр. Тоя рапортъ далъ на жалбописеца Едхемъ ефенди да му го напише на турски. Тоя ефендия съобщилъ на г. *Г. Стояновичъ* прѣписъ отъ рапорта и съ едно опровержение до Пловдивския мютесерифъ прѣварихме всѣко неприятно послѣдствие отъ клеветническия доносъ.

Прѣзъ сѫщата година се сполучи най-послѣ да се изходатайствува разрѣшение да се облага въ полза на Епархийското българско училище въ Пловдивъ съ врѣхнина по 52 пари на година всѣки българинъ отъ Пловдивската околия (каза), който плаща беделъ (военна помощь). Тая врѣхнина принасяше на училището годишенъ приходъ по 68 хиляди гроша. Съ събраната двѣ годишна помощь и съ доброволни пожертвувания съгради се по-послѣ ново по-широко училище. Гърцитѣ и въ тоя случай не забравиха да проявятъ своята злоба и вражда противъ българитѣ. (Виждъ „Българ. прѣгледъ", год. III., книга VII. и VIII: Епархийско училище въ Пловдивъ).

13. Опити за възстание; послѣдни години отъ учителството ми.

Движенията на възстанически чети дадоха поводъ за нови гонения противъ по-живички българи. *Мидхатъ* паша, слѣдъ като разби и разпръсна четитѣ, прѣминали отъ Влашко, употрѣби нечути жестокости по Дунавския вилаетъ безразлично противъ виновни и невиновни, като смѣташе всички за *комити*. Той телегра-

фиралъ и на Пловдивския управитель да издири и по Пловдивско *комити* и да направи обискъ по училища и по-първи българи. Пловдивскиятъ управитель *Ата бей,* единъ старъ добросъвѣстенъ турчинъ, въ отговоръ на тая заповѣдь на *Мидхатъ* паша, казалъ, че има довѣрието на българитѣ въ Пловдивъ и гарантира за мирното поведение на българското население по Пловдивско. По тоя случай той доста умно бѣ се изразилъ съ турската пословица: *чоджукъ кулагжндань пущъ олуръ,* съ която искаше да каже: такива слухове пръскани развращаватъ свѣта.

Недоволенъ отъ отговора на Пловдивския мутесерифъ, *Мидхатъ* паша разпратилъ шпиони да диратъ *комити.* Такива скопостници се явиха и въ Пловдивъ. Една сутрина явиха се при мене въ училището двама непознати, които ми се показаха за черногорци, похвалиха ми се, че били съ четитѣ и като ги разбили, сега бѣгатъ къмъ Сърбия та дошли при мене да имъ покажа нѣкого, който да имъ стане поржчитель, за да си извадятъ паспортъ за Сърбия. Съмнителното имъ държане и приказки не ми вдъхнаха довѣрие, и азъ имъ казахъ, че като черногорци тѣ могатъ да си визиратъ паспортитѣ у Австрийското консулство. Но нѣколко дни слѣдъ това дойде при мене въ училището другъ непознатъ, който ми се показа за българинъ, и, безъ да го питамъ, начна да ми разказва за подвигитѣ на възстаницитѣ, за турскитѣ свирѣпства, за своето участие въ четитѣ и, за да ме увѣри, показа ми прокламации и пр. Тоя човѣкъ ми се видѣ съмнителенъ, и азъ му казахъ да си иде, отдѣто е дошълъ, защото не желая да слушамъ такива приказки.

Слѣдъ нѣколко дни го видѣхъ пакъ въ улицата при училището, и той засмѣнъ ме поздрави и ми каза, че живѣе въ новата махала. Обстоятелството, чевъ такъво врѣме, когато дирѣха и ловѣха при най-малко подозрѣние за комита, когото случеха, тоя господинъ да се разхожда тъй безгрижно низъ града възбуди у мене съмнѣние, че не ще да е билъ какъвто ми се показваше.

Слѣдъ изпита на 1867. год. азъ съ другарь *Архимандритъ Дамаскинъ* прѣминахъ горещинитѣ по монастиритѣ: Молдавски, Бачковски и въ Станимака у отца Гервасия, тогавашенъ хилендарски таксидиотъ, който послѣ бѣ игуменъ на Араповския монастиръ и въ 1873. г. ржкоположенъ за епископъ съ титла *Левийски,* и сега Сливенски митрополитъ. Наскоро (прѣзъ януарий 1868. г.) имахъ нещастие да чуя за смрътьта на брата си *Харитона* (*Веселинъ*), който бѣ учитель въ София, дѣто по причина на тежка болесть се поминалъ. Покойниятъ бѣ единъ отъ многото ми ученици; учителствува въ Клисура, въ Копривщица и най-послѣ въ София. Отъ него има съставена начална аритметика. Вѣчна му паметь!

Прѣзъ м. мартъ 1868. год. начна се градежъ на ново училище намѣсто дотогавашното, което бѣ станало тѣсно и негодно. Ученицитѣ се помѣстиха въ частна кжща, дѣто прѣкарахме учебната година. Слѣдъ изпита азъ напуснахъ учителското поприще съ намѣрение да се посветя изключително на книжовна работа.

Лѣтото прѣминахъ въ с. Дермендере (сега Фердинандово), дѣто привършихъ прѣвода на физиката отъ Гано.

Прѣзъ 12-годишното си учителствуване при Епархийското въ Пловдивъ училище азъ бѣхъ честитъ да се радвамъ на стотини ученици изъ разни мѣста на отечеството ни. Възпитани въ срѣда, като Пловдивъ, дѣто се водѣше упорита борба съ чуждъ враждебенъ елементъ и трескава дѣйность за народно свѣстяване, мнозина отъ тия възпитаници, драго ми е да го кажа, се отличиха изпослѣ като трудолюбиви учители-будители, като родолюбиви граждани и като сръдцати обществени дѣйци по народното ни възраждане, а не малцина и като държавни мѫже и достойни чиновници въ освободеното ни отечество. Отъ тѣхъ помня да забѣлѣжа слѣднитѣ учители и обществени дѣйци: *Христо п. Марковъ, Веселинъ (Харитонъ Груевъ, Найденъ п. Стояновъ, Нешо п. Брайковъ. Александръ Груевъ, Андонъ х. Джурковъ, Ив. Чорапчиевъ, Малъй Лулчовъ, Ив. Чунчовъ, Атанасъ Мишевъ, Атанасъ Бошковъ, Никола Ковачевъ, Христо Пасаревъ, Димитъръ Павловъ, Несторъ Марковъ, Т. Милковъ, Дълко Ж. Милковски, Григоръ Караджовъ, Никола Ганчовъ, Яковъ Змъевичъ, Н. Джансъзовъ, Захарий Бояджиевъ, Янко Кочовъ, Стефанъ п. Петровъ, Сребро Стойновски* и др.; като обществени дѣйци: *Костад. Стоиловъ, И. Е. Гешевъ, Ив. Ст. Гешевъ, Ив. Хр. Гешевъ, Кост. Калчевъ, Кост. Поменовъ, Данаилъ Юруковъ, Вълко Нейчовъ, Д. Стамболовъ, Ив. Вазовъ,* и нѣколко калугерчета, между които извѣстния дяконъ *Василий* (*Левски*).

14. Муавинликътъ ми и участието ми въ разни комисии.

Намѣрението ми да си посветя врѣмето изключително на книжовна дѣйность не се сбѫдна; ненадѣйно бѣхъ повиканъ на държавна служба. Турското правителство, слѣдъ като свърши съ Критското възстание и съ българскитѣ чети, показа се разположено да въведе нѣкакви подобрения въ управлението; състави Държавенъ съвѣтъ (Шура-й-Девлетъ) въ който настани и християни, между които и двама българи: *Георги Стояновичъ Чалъковъ* отъ Пловдивъ и *х. Иванчо Пенчовичъ* отъ Русе; назначи и муавини (помощници) на мютесерифитѣ въ Русе *Петъръ, Златевъ*, въ Видинъ *Илия Цаневъ*, въ Нишъ *Драганъ Цанковъ*, и въ Пловдивъ мене. Назначението ми се съобщи на 6. дек. 1868. г., сѫщия оня день, въ който пловдивскитѣ българи тържествуваха по случай обнароденитѣ извѣстни правителствени проекти за уреждане на църковния ни въпросъ. Това съвпадение се прие като честита поличба, и вечерьта оня день се даде отъ общината блѣскавъ балъ въ училището. Азъ нагазихъ въ ново поприще, въ което съ слабитѣ си познания и неопитность по администрация, отъ првъ пѫть се намѣрихъ като въ небрано лозе и не знаехъ, отдѣ да почна и дѣ да свърша. Правата и длъжноститѣ на муавинитѣ не бѣха

опрѣдѣлени съ законъ; мютесарифитѣ по свое усмотрѣние възлагаха на муавинитѣ каквито дѣла по управлението заблагоразсѫдѣха; менѣ управительтъ *Аали бей* бѣ възложилъ да давамъ ходъ на прошенията и да слѣдя за тѣхното рѣшение и изпълнение, да прииматъ и турямъ въ изпълнение рапортитѣ на полицията и да присѫтствувамъ въ заседанията на Сѫдебния съвѣтъ (темиз-и-хукукъ) съ съвѣщателенъ гласъ. Прѣзъ януарий 1869. г. сношенията между Турция и Гърция бѣха се прѣкѫсвали, и Високата порта заповѣда да се изгонятъ изъ държавата грѫцкитѣ поданници. Изпълнението на тая мѣрка управительтъ възложи менѣ. Тая неприятна длъжность ми причини голѣми главоболия. Повечето грѫцки поданници, принудени да си отидатъ въ Гърция, съ писмени заявления се отказаха отъ грѫцкото си поданство и си прѣдадоха паспортитѣ; малцина само рѣшиха да си отидатъ въ Гърция. Наскоро обаче всичко се свърши миролюбиво; приятелскитѣ сношения между двѣтѣ държави се подновиха, и всички си останаха на мѣстата и съ претенции на елински поданници, дори и ония, които бѣха се отрекли отъ елинско поданство. Положението ми на администраторъ между турски чиновници, които не гледаха съ добро око българинъ, облѣченъ съ власть, бѣше деликатно и мѫчно. При изпълнение възложенитѣ ми длъжности азъ нерѣдко дохождахъ въ стълкновения съ разни ефендита, дори и съ самия прѣдседатель на Сѫдебния съвѣтъ, *Халедъ ефенди*, и съ неговия секретарь. Отъ многото случки, които дадоха поводъ на такива стълкновения, ще спомена слѣдната: прѣзъ лѣтото 1869. год. бѣ убитъ при Клисура отъ разбойници единъ търговецъ Сливненецъ. *Молла ефенди* (сѫдия по шер'а) прати *наиба си* (намѣстникъ) да направи *кешфъ* (огледъ) на мѣстото на убийството и да прибере вещитѣ и стоката на убития. Братътъ на убития съ писмо отъ Сливенския мютесарифъ дойде въ Пловдивъ да прибере стоката на убития. *Молла ефенди* не рачи да припознае писмото на мютесарифина за достатъченъ документъ и подъ претекстъ, че трѣбвало да се прѣдстави *илямъ* отъ Сливенския кадия, съ който да се удостовѣри тождеството на носителя, че е сѫщи братъ на убития. Азъ се намѣсихъ, и слѣдъ остра прѣпирня Моллата най-послѣ прѣдаде вещитѣ и стоката. Братътъ на убития публикувалъ тая случка въ български вѣстникъ и се оплакалъ отъ Молла ефенди и отъ мене, че не му съмъ билъ помогналъ. Одринскиятъ валия *Асимъ паша*, въ обиколката си прѣзъ Пловдивъ, ме вика и ми иска обяснения по тая случка, за която, види се, да му е било дадено да мисли, че статията въ вѣстника е публикувана съ мое знание. Азъ му разказахъ работата и откровено му казахъ, че въ тоя случай Молла ефенди се погрижи не толкозъ за правосѫдие, колкото за лична облага и за кешф-парасѫ.

Прѣзъ лѣтото на 1869. г. се прѣдприе строене на шосета; другарьтъ ми муавинъ *Ибрахимъ бей* настояваше за направата на шосетата отъ Пловдивъ до Пазарджикъ и до Казанлъкъ, а азъ нагледвахъ направата на шосето между Пловдивъ и Дермендере

и съврѣменно откарвахъ текущитѣ работи по администрацията. Главенъ инженеръ на шосета и мостове въ Пловдивския окрѫгъ бѣ полякътъ *Добруски;* той както и мнозина поляци на турска служба съврѣменно вършилъ и службата на таенъ агентъ и експлоатиралъ наивностьта на турскитѣ управители. Едно утро управительтъ *Аали бей* ме повика и ми даде да му прочета единъ рапортъ, писанъ на французски и прѣпратенъ нему отъ Одринския валия. Въ тоя рапортъ се говорѣше за бунтовнишки планове и подготовки, за неблагонадеждни лица, за съчувственици и съучастници въ прѣвратни планове, като *Х. Калчо, Гешовци* и други такива прѣдни граждани и пр. *Аали бей,* който самъ познаваше за порядъчни търговци мнозина отъ посоченитѣ въ рапорта възнегодува и каза: «Това е работа на оня будала *Добруски*». Като го увѣрихъ и азъ, че за посоченитѣ лица не може да се има ни най-малко съмнѣние за коректното имъ поведение, той отговори потрѣбното на валията.

Прѣзъ лѣтото на 1869. год. донесоха въ управлението въ Пловдивъ едно палто, въ което се намѣрило печатъ съ надписъ Телиорманъ, нѣколко отпечатъци на восъкъ, турски печати на разни градове, нѣколко листа, по които имаше забѣлѣжени имена отъ разни градове и села. Това палто билъ смъкналъ отъ гърба на В. Левски, когато билъ въ Сопотъ, нѣкой си сопотненецъ, който си го билъ позналъ за свое. Управительтъ ми даде да разгледамъ писанитѣ листове; по началнитѣ букви на имената азъ се договѣдихъ, че тѣ сѫ лица, съ които Левски по всѣка вѣроятность се е билъ виждалъ и разговарялъ; но не бѣ ми възможно положително да покажа, именно за кои лица се отнасятъ началнитѣ букви, напр. буква С.-ий, когато съ нея може да се разбере: Стоянъ, Стефанъ, Стойко и пр. Така се отърваха отъ компрометиране записанитѣ у Левски приятели и познайници.

Муавинската служба, създадена отъ нужда и съ намѣрение да се хвърли прахъ въ очи, наскоро бѣ унищожена съ везирска заповѣдь отъ 8. мартъ 1870. г. по икономически ужъ съображения. Азъ се заловихъ пакъ за книжовна работа и въ свободно врѣме взимахъ участие въ общински работи, като членъ отъ църковното и училищно настоятелство и като познатъ на властитѣ по покана взимахъ участие въ разни комисии при разглеждане въпроси отъ общъ интересъ. Познанството ми съ управляващитѣ ми даваше възможность да ходатайствувамъ нерѣдко съ сполука по частни и общински работи на селяни, които дохождаха при мене да се допитватъ и да търсятъ помощь.

Прѣзъ 1870. год. *Аали бей* показа прѣкалена ревность за правене шосета; оплаквания отъ насилия и злоупотрѣбения не прѣстаяха да пристигатъ. Нѣколцина ние отъ настоятелството помолихме управителя да се разпореди да се прѣкратятъ злоупотрѣбенията. Той при всичкитѣ си обѣщания като заинтересуванъ не направи нищо. Той се облѣгаше на защита въ Цариградъ отъ първия султановъ секретарь, *Эминъ бей.* Ние направихме общпрошение (махзаръ), подписано отъ нѣколко села, и го изпратихме

чрѣзъ прѣдставителя *С. Чомаковъ*, до Великия везиръ. При всичката защита, съ която се ползуваше компрометираниятъ въ станалитѣ злоупотрѣбения, *Аали бей* биде уволненъ и замѣстенъ съ *Камилъ паша*, човѣкъ образованъ, но слабъ и нехаенъ управитель. Съ него азъ и *Т. Кесяковъ* се спрѣчкахме, като искахме да защитимъ Хасковската българска община отъ посегателството на Хасковскитѣ гъркомани, които се мѫчеха да ѝ отнематъ едно общинско мѣсто, приготвено за училищно здание.

Камилъ паша, подозрѣнъ въ подкупъ по търговетѣ за десетъка, биде уволненъ и замѣстенъ съ *Абдулъ Хамидъ паша*, строгъ, правосѫденъ и пъргавъ управитель. Той прѣкрати много злоупотрѣбения, мнозина чиновници въведе въ длъжноститѣ имъ и наказа мнозина, между които тъмръшлия *Ахмедъ ага*, който като *Кѫр-ага* съ своитѣ братия и жандарми бѣше направилъ да прореве цѣла околия Рупчосъ. *Хамидъ паша*, като се не довѣряваше, види се, на турци, покани мене и съ заповѣдь отъ Одринския валия ме назначи прѣдседатель на градския съвѣтъ (*Беледийе-реиси*). Тая почетна служба азъ приехъ и изпълнявахъ безплатно отъ ноемврий 1871. год. до май 1872. г., когато по болесть се принудихъ да я напусна и заминахъ на почивка въ Дермендере.

15. Български митрополитъ Панаретъ въ Пловдивъ.

Слѣдъ възстановението на Българската екзархия въ Пловдивъ пристигна на 14. окт. 1872. год. първъ български митрополитъ *Панаретъ*, посрѣщнатъ съ небивало блѣскаво тържество. *Атанасъ Самоковецътъ* и азъ избрани отъ църковното настоятелство, отидохме до Хасково да го посрѣщнемъ; оттамъ всрѣдъ многохилядна навалица селяни низъ цѣлия пѫть благополучно пристигнахме съ владиката въ Пловдивъ. Благодарение на разпоредителностьта на *Хамидъ паша* при всички гръцки заканвания никаква неприятна случка не побърка на въодушевеното тържество.

На пролѣтьта, 1873. г., *Фехимъ паша*, управитель въ Нови-Пазаръ, бѣ назначенъ въ Пловдивъ, намѣсто *Хамидъ паша*, който бѣ прѣмѣстенъ въ Нови-Пазаръ. Прѣзъ май сѫщата 1873. год. въ Пловдивъ се извърши тържественото отваряне на желѣзницата отъ Цариградъ до Сарамбей въ присѫтствие на *Садразамъ Мехмедъ Рушди паша*, на *Мидхатъ паша* и на други министри. Дѣдо *Панаретъ* помисли случая сгоденъ да се ходатайствува отъ министритѣ разпореждание да се опрѣдѣлятъ църкви *Св. Петка* и *Св. Недѣля* на енорититѣ християни българи, за да си служатъ въ тѣхъ по народенъ езикъ. Азъ приготвихъ прошение, което, подписано отъ нѣколцина, подадохме на Великия везиръ. Той заповѣда на управителя да разгледа дѣлото въ съвѣтъ и да прѣдстави на Високата порта съ мазбата (протоколъ) потрѣбното. Управительтъ постави въпроса на рѣшение въ мѣстния меджлисъ, отдѣто съ мазбата

се прѣдстави, че цръквитѣ *Св. Петка* и *Св. Недѣля* сѫ градени съ помощь отъ българи, които съставяватъ мнозинството отъ християнското население въ тия енории и понеже гърцитѣ разполагатъ съ достатъчно цръкви, то справедливо би било да се отстапи на българитѣ поне една отъ въпроснитѣ двѣ цръкви. Мазбата се изпрати въ Цариградъ, но тамъ и замръзна. Слѣдъ суетно чакане за удовлетворително рѣшение; нѣкои нетърпѣливи млади българи се опитаха да присвоятъ цръквата *Св. Петка;* съ единъ български попъ влѣзоха въ нея недѣленъ день и служиха по славянски; но то бѣ за единъ пѫть, защото отъ властьта бѣха принудени да напуснатъ църквата. Тази случка даде поводъ на запаленитѣ гъркомани да унищожатъ надписа на вградената върху църковнитѣ врата паметна плоча, на която бѣха забѣлѣжени имената на чорбаджи *Вълка* и на други спомощници и ктитори на цръквата.

16. Вълнения по Хасковско и Старо-Загорско.

Прѣпирни за цръкви продължаваха и по други градове между българи и нѣколцина гъркомани. Въ Хасково бѣше се заселилъ нѣкой си *х. Ставре* отъ Станимака, нѣкогашенъ кафеджия на гръцкия владика *Никифора.* Съ хитрости на гръкъ и съ подкрѣпа на фанариотина *Хрисанта* той сполучилъ да добие влияние между Хасковци, отъ които привърже́лъ при себе си нѣколцина и съ тѣхъ съставилъ гъркоманска община. Той не прѣставаше да интригува, да пакости на всѣко българско прѣдприятие и да клевети по-буднитѣ българи. Не зная, доколко е вѣрно, но на негово подстрѣкателство се отдаваше и убийството на учителя въ Хасково, отца *Атанасия Чолакова* въ 1851. год. По негови клевети и учитель *Несторъ Марковъ* бѣ докаранъ и сѫденъ въ Пловдивъ по обвинение, че училъ ученицитѣ си на бунтовнишки пѣсни. Съ омразата си и съ гоненията си противъ българитѣ тоя пакостникъ бѣ навлѣкълъ върху си гнѣва и негодуването на родолюбивитѣ граждани. Единъ буенъ младъ момъкъ, *Ат. Узуновъ,* се опиталъ да прѣмахне, както се казваше, тоя трънъ, но не сполучилъ. Това покушение докара печални слѣдствия; подозрѣни Хасковскитѣ учители, у които гостувалъ *Узуновъ,* бидоха сѫдени и осѫдени като съзаклетници и наказани съ затворъ и съ заточение въ Диарбекиръ Хасковци: *К. Т. Симидчиевъ, Георги* и *Михалъ х. Ив. Минчеви;* Пловдивци: *Хр. Иличъ* и *К. Догановъ;* Чирпанци: *Янко Кочевъ,* единъ свещеникъ и *Г. Данчевъ.*

Народно съзнание бѣше се пробудило и у българитѣ по Ахъ-Челебийска околия, особено у села Устово и Райково, отдѣто нѣколцина млади момци бѣха се учили въ Пловдивъ. Прѣпирни и спрѣчкванета за цръкви и училища между българи и гъркомани зачестиха. Въ едно такова спрѣчкване въ с. Райково въ 1874. год. станало убийство; двѣтѣ страни една друга се обвиняваха. За изслѣдване виновнитѣ състави се извънредна комисия, въ която участвувахъ и азъ

като членъ, назначенъ отъ българската община. Изслѣдването извади наявѣ виновни двоица гръкомани. Запрѣниятъ българинъ се отърва, но азъ въ прѣхожданието си въ Дермендере, дѣто прѣзъ августъ живѣехме, една вечерь простинахъ и заболѣхъ, та едва слѣдъ два мѣсепа дойдохъ на себе си.

Прѣзъ 1875. г. мютесарифъ въ Пловдивъ бѣ *Тосунъ паша*, Мидхатъ пашовъ зетъ, човѣкъ неграмотенъ и свирѣпъ. Прѣзъ септември 1875. год. нѣкои млади въ Стара-Загора се опитали да повдигнатъ възстание, което увреме бѣ усѣтено и прѣварено. *Тосунъ паша* изпозатвори покрай виновни и мнозина невинни и опита се да дири съзаклетници и другадѣ, като напр.: въ Т.-Пазарджикъ, дѣто единъ потурнакъ шпионинъ *х. Мустафа* (бивши *Симо*) билъ наклеветилъ ханджия на хана, дѣто се въртѣлъ, и горкиятъ човѣчецъ прѣтърпѣлъ доста мѫки, за да изкаже несѫществуващи съучастници въ съзаклетие. Отъ Цариградъ изпратиха въ Стара-Загора комисари *Селимъ ефенди* и *Георги С. Чалжковъ*, за да разслѣдятъ и накажатъ виновнитѣ. Благодарение на умѣреностьта, която въ тоя случай показаха правителството и комисаритѣ отъ нароченитѣ малцина пострадаха. Но приключението въ Ст. Загора раздразни и наежи турцитѣ противъ българитѣ, особено по Хасковско, дѣто начнали да произволствуватъ, да правятъ разни пакости и да задаватъ страхъ за важни смущения. *Азисъ* паша, новоназначенъ управитель на мѣсто *Тосунъ* паша, набързо пристигна въ Одринъ, отдѣто изпрати въ Пловдивъ за свой врѣмененъ замѣстникъ *Расимъ* бей, единъ отъ влиятелнитѣ Одрински беeве, а той самъ отишълъ въ Стара-Загора. Като се научилъ за craналитѣ безредици по Хасковско, той назначи мене и *Батманолу Есадъ* ефенди за комисари въ Хасково съ заповѣдь незабавно да идемъ тамъ, да изслѣдимъ, ако има станали насилия и пакости, да подѣйствуваме да се въдвори разклатеното довѣрие между християни и мюсюлмани. Въ Хасково намѣрихме българитѣ изтръпнали отъ страхъ; селяни застигнаха да се оплакватъ отъ разни насилия и обири, сторени отъ кърджалии и отъ самитѣ жандарми. Нашето ненадѣйно пристигане въ Хасково стресна тамошнитѣ турци и каймакаминътъ (окол. началникъ) *Тахиръ* ага, мюфтията и прѣднитѣ турци дойдоха да ни увѣрятъ, че съ изключение на нѣколко маловажни случки, причинителитѣ на които сѫ запрѣни, по околията всичко е мирно. Ние се заловихме да разслѣдваме оплакванията на селянитѣ и запрѣхме смутителитѣ и причинителитѣ на важни безчиния и злоупотрѣбения, жандарми и кърджалии, и ги прѣдадохме на сѫдебната власть за наказание. Съ такива мѣрки и съ съвѣти укротихме набурения турски фанатизъмъ и успокоихме уплашеното християнско население. Въ Хасково прѣседѣхме десетина дни; азъ гостувахъ у г. Хр. Златаревъ, а Есадъ ефенди у едного отъ прѣднитѣ турци. На завръщането си въ Пловдивъ намѣрихме пристигналъ *Азисъ* паша, комуто прѣдставихме изложение за извършеното

Незадоволството, което изобщо се проявяваше между християнското население, накара тогавашния Великъ везиръ *Махмудъ-Недимъ* да залъже съ обѣщания за нѣкакви реформи, между които бѣше единъ новъ начинъ за избиране кметове и прѣдставители въ меджлиситѣ. Прѣзъ марта 1876. год. въ Пловдивъ дойде *Джевдетъ* паша да настои ужъ, както се казваше, да се извършатъ правилно изборитѣ на членове по меджлиситѣ и сѫдилищата. Той прѣседѣ въ Пловдивъ десетина дни заедно съ Одринския валия *Акифъ* паша, безъ да спомогне ни най-малко за правилни избори; напротивъ, когато му се оплакахме, че въ Хасково и Казанлъкъ за кандидати християни въ избирателнитѣ списъци били поставени лица, на които населението нѣма довѣрие, той ни отговори остро: „*тука не е република; който не харесва, да върви въ Америка; дѣто ставатъ избори, каквито вие желаете*".

17. По възстанието.

Едва що бѣха се утложили духоветѣ отъ безпокойствията, причинени отъ гонения и прѣслѣдвания по Старо-Загорската случка, и нови тревожни слухове начнаха да се разнасятъ, че се готвѣло за пролѣть възстание. И наистина, прѣзъ зимата 1875/6. год. апостоли заобикаляли по Пловдивски и Пазарджишки села; по разни градове и села били съставени комитети, за да готвятъ орѫжия и пр. Такива комитети имало въ Пловдивъ, Пазарджикъ, Панагюрище, Копривщица, дѣто млади ходили извънъ селото на обучение съ орѫжие. Тия мълви и тревожни слухове между българи се усилваха, колкото повече приближаваше пролѣтьта. Вълнението и страховетѣ зеха широки размѣри, когато се пръснаха слухове, че турцитѣ мѣрили на Великдень да колятъ българитѣ, та тия послѣднитѣ трѣбвало да бѫдатъ на щрѣкъ. Владиковиятъ замѣстникъ въ Пазарджикъ, *п. Георги Тилевъ,* не еднажъ ни приказва въ Митрополията за вълнения въ пазарджишко, за въорѫжени нѣкои непознати, които кръстосвали низъ селата, и се разказвало, че дори нѣкои видѣли такива въорѫжени да се прѣстъргватъ съ разтворени байраци и пр. Такива слухове, навѣрно, прѣувеличени, се разнисаха нарочно отъ посветенитѣ въ тайнитѣ на комитетитѣ, съ цѣль да тревожатъ и да държатъ на щрѣкъ българитѣ за готвенитѣ събития, но тѣ тъй неразборно се разнасяха, че самитѣ власти станаха внимателни, особено когато се уловиха нѣколцина селяни, които изнасяли изъ Пловдивъ пушки, обвити въ горнитѣ имъ дрехи (чопкени). Прѣдъ видъ на неизвѣстностьта отъ тъй явно готвенитѣ събития ние нѣколцина, които се събирахме въ Митрополията съ дѣда *Панарета* на чело, за да се упазимъ отъ отговорность прѣдъ съвѣстьта си и потомството, бѣхме си начертали линия на поведение да игнорираме вършеното и готвеното, като отбѣгваме и отъ сношения съ дѣйцитѣ.

Нѣколко дни прѣдъ Великдень мютесарифътъ *Азисъ* паша ме повика и се опита да ме разпита за пръсканитѣ слухове. Азъ

отговорихъ, че не вѣрвамъ да има нѣщо сериозно въ тия слухове, които се разнасятъ между християни, че турцитѣ мѣрили да ги колятъ по Великдень, както и между турци, ако би се пръскали такива слухове за пакость на българитѣ, *Азисъ* паша обърна думата: слуша се, каза той, че Сърбия се готвила за война и мѣрила да навлѣзе въ България, за да разбунтува българитѣ; добрѣ би било, прибави, българитѣ по тоя случай да заявятъ съ адресъ до Високата порта своята вѣрность и да засвидѣтелствуватъ, че несъчувствуватъ на такива рисковани движения. Азъ му отговорихъ, какво българитѣ отъ опитъ знаятъ, че нѣма нищо добро да ги огрѣе отъ Сърбия, та нѣма да се вдадатъ на такава измама; колкото за адресъ азъ мисля, казахъ, че такъва постѫпка е неблаговрѣменна, като неоправдана отъ нѣкоя явна нужда. *Азисъ* паша не остана доволенъ отъ тоя ми отговоръ, но не настоя повече върху прѣдложението си. Великдень прѣминахме доста безпокойно. На 9. априлъ азъ се случихъ въ Митрополията при дѣда *Панарета,* когато неочаквано дойдоха двама перущичане и начнаха да ни приказватъ, че помаци отъ околни близки села се хвалили и готвили да запалятъ селото имъ, откакъ ги оберать и да изсѣкатъ жителитѣ му, и въ такъвъ случай селянитѣ били се приготвили и рѣшили да се бранятъ и дори да нападнатъ помацитѣ. За това били дошли да се допитатъ и да искатъ съвѣти. Отъ гузното имъ държане, отъ разказитѣ имъ се разбираше, че тѣ сѫ искали да зематъ мнѣнието, па може би и съгласието на владиката и да опитатъ, дали и той, и гражданитѣ съчувствуватъ на готвеното движение. Владиката и азъ ги посъвѣтвахме да заявятъ на властьта, ако има нѣкакво заплашване отъ помаци, да внимаватъ да не би съ нѣкои необмислени и прибързани постѫпки да изложатъ и себе си и други на непрѣдвидени опасности. Недоволни отъ такива съвѣти, тѣ си излѣзоха сърдити, като ни казаха, че тѣ знаятъ какво да работятъ, защото не могло вече да се търпи. Отъ тия смѣли думи на двамата перущенци се разбра, че работата е сериозна и наскоро ще бѫдемъ зрители на печални приключения. До такова заключение дойдохме, когато и *Архангелъ Гичовъ,* единъ отъ прѣднитѣ люде въ Перущица, дойде та ни разказа въ Митрополията, че тѣхни селяни се били приготвили и рѣшили да възстанатъ, щомъ се даде знакъ отъ другадѣ. Наскоро почна да се шушне за нѣкакво събрание, държано въ гората кѫдѣ *Мечка* отъ прѣдставители на комитети отъ разни мѣста, съ цѣль да размислятъ и рѣшатъ за врѣмето на възстанието. Владиката *Панаретъ* се направи на боленъ, за да не ходи на заседание въ меджлиса. На 17. априлъ въ сѫбота *Азисъ* паша ме повика та ми каза, че отива за Пазарджикъ, за да разпореди потрѣбното по направата на нѣкои шосета и покани и мене, като членъ отъ комисията за шосета по Пловдивския окрѫгъ да го придружа. Като угаждахъ, че отиването му въ Пазарджикъ не е за шосета, а е извикано отъ нѣкои неблагоприятни вѣсти, азъ се извинихъ съ неотложни домашни нужди и помолихъ да ме освободи отъ това пѫтуване. Той не на-

стоя и тръгна самъ, придруженъ отъ нѣколцина жандарми. Въ срѣда сутриньта на 21. априлъ изненада ни въ Пловдивъ грозно извѣстие, че въ вторникъ на 20. апр. избухнало въ Копривщица възстание, почнато отъ *Тодоръ Л. Каблешковъ*, че жандармийски офицеръ, *Неджибъ ага*, който билъ изпратенъ тамъ да излови съзаклетницитѣ, билъ нападнатъ въ конака и едвамъ сполучилъ да избѣга подъ градушка отъ куршуми, че възстаницитѣ побили знамена, та завардили пѫтищата, които водятъ въ Копривщица. На другия день се чу, че и Панагюрци, като се извѣстили за станалото въ Копривщица, и тѣ възстанали, и жандармерийски офицеръ, *Маджаръ Ахмедъ ага*, който билъ изпратенъ да излови тамошнитѣ съзаклетници, едва сполучилъ да избѣгне, па и самъ *Азисъ паша*, който билъ на пѫть за Панагюрище, се принудилъ да се завърне. Споредъ както се узна тогава, за събранието въ *Оборище*, държано отъ 12—18. априлъ, подказалъ на пазарджишкитѣ власти нѣкой си *Ненко* отъ Балдево, който билъ присѫтствувалъ на събранието, а за съзаклетницитѣ въ Копривщица, обадилъ билъ, както се казваше, на управителя въ Пловдивъ, *Черню Илиевъ*, — нѣщо, което той отричаше и отдаваше на други.

Вечерьта на 22. априлъ срѣщу Гергьовъ-день въ Пловдивъ избухна на Джумаята пожаръ изъ дюкяна на Димитъръ Свѣщаровъ; тоя пожаръ бѣ работа на съзаклетницитѣ отъ Пловдивския комитетъ, които се опитали да подпалятъ града, като хвърлили запалителни вещества и по други мѣста низъ чаршията. Турцитѣ, които, види се, да сѫ били усѣтили плановетѣ на съзаклетницитѣ да запалятъ града, сами ограничиха и угасиха пожара, безъ да допуснатъ християнинъ да приближи. Прѣзъ сѫщата нощь свѣтна пожаръ и въ близкото село Царацово. На 24. апр. *Азисъ паша* се завърна въ Пловдивъ и доведе съ себе си *п. Георги Тилевъ*. Владиката, азъ и *Цоко Каблешковъ* отидохме да видимъ управителя. При пашата бѣха събрани всички прѣдни турци, и *Азисъ паша* въ присѫтствие на всички ядосано каза на *Панарета:* „деспотъ ефенди, не казвахъ ли ти азъ да съберешъ ума на п. Георги? той е единъ отъ първитѣ бунтовници; прѣдавамъ ти го да го пазишъ до втора заповѣдь". Слѣдъ нѣколко дни *п. Георги* бѣ изпратенъ въ Одринския затворъ. Наскоро пристигнаха извѣстия, че селата по Пловдивска околия били подпалени, и жителитѣ имъ българи бѣгали въ Копривщица съ щото могли да понесатъ съ себе си, че възстанието обзело и Пазарджишкитѣ села, и Бѣлевската станция била запалена и пр. най-сетнѣ и близкото село Перущица възстанало. На 25. апр. отидохъ да видя насамѣ *Азисъ* паша; намѣрихъ го занятъ и едничкиятъ разговоръ, който отвори, бѣ да натяка, че не се надѣялъ на такъва награда срѣщу услугитѣ, които билъ направилъ на българитѣ въ разни случаи, и че много тежко му е, че не се намѣрилъ нѣкой да го прѣдувѣдоми за готвеното. Съ тия думи той изобличаваше между други и мене. Азъ се помѫчихъ да се оправдая, но извинението ми, че и азъ самъ не бѣхъ угадилъ, нито мислѣхъ за възможно такъво нѣщо, не го удовлетвори. Той бѣ въ

немилость, и на 27. апр. пристигна въ Пловдивъ съ особенъ влакъ *Хамидъ* паша, назначенъ за втори пѫтъ за управитель на мѣсто *Азисъ* паша, комуто бѣ заповѣдано съ сѫщия влакъ да се завърне незабавно въ Цариградъ. За изпращането му ние нѣколцина съ владиката заедно отидохме да му пожелаемъ добъръ часъ, но той не благоволи дори да ни погледне.

Градъ Пловдивъ се изпопълни съ войски и съ всѣкаква сбирщина башибозуци, които чакаха за плѣчка. Пристигна и *Сердар-и-Екремъ Абдул-Керимъ паша;* за посрѣщането му владиката, *Цоко Каблешковъ* и азъ почетохме за длъжность и непоканени да излѣземъ на гарата. По улицата до гарата и отъ двѣтѣ страни бѣха натрупани башибозуци и черкези, и ние на кола измежду навирени пушки отъ башибозуци, изминахме поздравявани съ викове: *„Юха башкомиталаръ“* отъ разярени туркини, които съ байряци бѣха излѣзли на посрѣщане. Здрави, читави посрѣщнахме Сердаръ-и-Екремъ и на връщане въ конака му се прѣдставихме; той надуто благоволи да каже, че дошълъ да види, що става, и да накаже немирницитѣ. Слѣдъ като прѣседѣ два дни и направи нѣкакви военни разпоредби, Сердарътъ си отиде, а на другия день слѣдъ него и владиката *Панаретъ* по заповѣдь отъ Високата порта бѣ изпратенъ въ Цариградъ. Разорението начна. Рупчоски помаци подъ началство на *Ахмедъ* ага отъ Тъмръшъ и други доведени отъ Одринъ и отъ Кърджали заобиколиха и нападнаха Перущица; жителитѣ на това заможно село се изпозатворили въ цръквитѣ, отдѣто да се бранятъ. Но скоро цръквата била разбита, селото обрано и изгорено, мѫже и момци изклани, а жени и дѣчурлига доведени, като роби въ Пловдивъ и затворени въ мръсни мѣста. *Хафъзъ паша* нападналъ Панагюрище, изгорилъ много кѫщи и далъ воля на баши-бозуцитѣ и на войницитѣ да плѣнятъ, да убиватъ и да безчестятъ. Такава поразия била готвена и за Копривщица. *Хасанъ бей* съ редовни войски ишълъ откъмъ Златица, баши-бозуци заобиколили наоколо и чакали знакъ за плѣнъ и пожаръ. Копривщенци изпоплашени пратили депутация да моли управителя да запази селото, като прати да изловятъ и да докаратъ нѣколцината немирници въ Пловдивъ. Депутацията увѣряваше, че събранитѣ въ Копривщица селяни отъ полскитѣ села били забѣгнали тамъ отъ страхъ отъ баши-бозуцитѣ. *Цоко Каблешковъ,* като членъ отъ идаре-меджлиси, сполучи да измоли посрѣдството на *Хамидъ паша,* който при всички прѣчки отъ влиятелнитѣ турци, настроени да изгасятъ и Копривщица, като огнище на възстанието, се споразумѣ съ команданта на редовнитѣ войски и *Хасанъ бей* влѣзълъ въ Копривщица съ редовна войска, та я запазилъ отъ крайно разорение, слѣдъ като обралъ по̀-богатитѣ кѫщи. Злочеста Клисура не можа̀ да се избави. *Тосунъ* бей съ набранитѣ си баши-бозуци я нападналъ, обралъ и изгорилъ; отъ жителитѣ, колкото души сполучили, избѣгали въ Копривщица. Такова опустошение сполетѣ и много други села. А най-възмутителни и грозни звѣрства били извършени въ Батакъ, дѣто помаци подъ началство на *Барутанли Ахмедъ,* като на касапница изклали

безразборно смаль не всички мѫже, жени и дѣца, колкото имъ паднали въ рѫцѣ.

18. Затвори и бѣсилки.

Възстанието скоро бѣ потѫпкано и смазано по най-свирѣпъ начинъ. Редовни войски подъ началство на фанатици командири се надпрѣваряха съ баши-бозуци и черкези да плѣнятъ, да горятъ, да насилватъ и да трепятъ дори беззащитни жени и дѣца. Повечето български села по Пловдивско и Пазарджишко, замѣсени и незамѣсени въ възстанието, безразлично бѣха обрани и изгорени, а жителитѣ имъ избити или навързани, обковани и смазани отъ бой на стотини бѣха докарани въ Пловдивъ и натѫпкани въ затвори и въ задушливи бани и други мръсни мѣста. Баши-бозушки чети, откакъ се навоюваха и награбиха по селата, нахлуха въ гра Пловдивъ, дѣто въорѫжени се разтакаха по улицитѣ и чакаха плѣнъ и пожаръ. Пò-лични Пловдивски граждани отъ страхъ за вориха се въ кѫщитѣ си и не смѣеха да излѣзатъ по работата с Въ това бурно врѣме и менѣ никакъ не бѣше драго да се мѣ камъ низъ улицитѣ, но като членъ отъ градския съвѣтъ (беледи отъ нѣмай-кѫдѣ трѣбваше всѣки день да се промичамъ измеж тълпи отъ въорѫжени нехранимайковци и да ходя да присѫтств вамъ въ заседанията на съвѣта, на който бѣ възложена грижа натъкмява и настанява доведенитѣ плѣнници жени и дѣца и з грабения добитъкъ отъ разсипани села. За щастие, азъ наско се отървахъ отъ тая неприятна длъжность; присѫтствието ми съвѣта не било угодно на моитѣ другари турци; тѣ нетърпѣли имать помежду си българинъ свидѣтель на произволнитѣ имъ ра поредби съ ограбения български имотъ. По единъ мой познайни турчинъ дадоха ми да разбера, че моето присѫтствие въ съвѣт е излишно, и азъ трѣбваше да се оттегля. Властитѣ задружно фанатици граждани турци, като да бѣха нарочно търсили случа да си покажатъ злобата противъ пò-лични българи отъ Пловди и околни градове; изпозатвориха свещеници, учители и пò-прѣд граждани българи отъ Чирпанъ, Пазарджикъ, Сливенъ и пр. От Пловдивъ между други запрѣха *Ив. Душковъ*, набѣденъ, че пр давалъ орѫжие, и като съзаклетници: *Душо х. Дековъ*, *К. Калчевъ*, *П. Наботковъ*, *Ст. Дрънски*, *Хр. Г. Дановъ* и *К. Пѣевъ*. Тоя последния, като прѣдседатель на пестовно дружество „Пчела“, запрѣха по клевети отъ една гъркиня, подучена да покаже това дружество, като съставено съ бунтовнишка цѣль — нѣщо, което тя ужъ била узнала отъ покойния си мѫжъ *Д. Славиди*, който като учитель въ българското училище, билъ посветенъ въ тайнитѣ на съзаклетницитѣ.

Въ първитѣ дни на май пристигна отъ Цариградъ извънреденъ комисаръ *Селимъ* ефенди съ послание, да състави подъ свое прѣдседателство извънредна сѫдебна комисия, която да сѫди, сѫди и накаже многобройнитѣ затворници, обвинени въ бунтовни-

чество. Той състави такава комисия отъ фанатици турци и гърци и отъ довѣрени българи: *Велчо* чорбаджи и *Н. Христовичъ* отъ Пазарджикъ, *Ив. Касеолу* отъ Казанлъкъ и *Т. Власаковъ* отъ Пловдивъ. При комисията прибави и петь изслѣдователни секции (шобе), всѣка една съ прѣдседатель и съ по двама заседника. Изслѣдвателитѣ съ трескава бързина се заловиха за работа и съ обвинителни актове изпращаха изслѣденитѣ въ сѫдебната комисия, а тя съ още по-голѣма бързина ги осѫждаше и пращаше на бѣсилка, на изгнание или въ тъмниченъ затворъ. Начнаха да бѣсятъ всѣки день по нѣколцина въ разни мѣста низъ града; ужасъ обзе всички българи и мнозина малодушни, отъ страхъ да не бѫдатъ подозрѣни или наклеветени, се прогласиха за гърци. Буйството на фанатици мюсюлмани нѣмаше мѣра; усърдни и услужливи помощници намираха тѣ у мнозина безсъвѣстни гърци, които съ клевети и подказвания умножаваха броя на невиннитѣ жертви. Злоради нѣкои отъ тия едновѣрци (които днесъ въ честита за тѣхъ България се радватъ на особено благоволение) голѣмо удоволствие усѣщаха да разгласяватъ велегласно по улицитѣ нещастието на нови обвинени, запрѣни и осѫдени, и не се свѣнуваха дори и дѣцата си да водятъ по бѣсилки, за да имъ показватъ обѣсени българи. Справедливостьта обаче изисква да отбѣлѣжа, че между злобнитѣ намѣриха се, ако и не мнозина, състрадателни гърци, които пожалиха невинно мѫченитѣ. Такива бѣха особено: *Михалъ-гюмюшъ-герданъ* и *Д-ръ Михалъ Владо,* първиятъ съ влиянието си облегчи теглото на мнозина обвинени, а вториятъ, като лѣкарь, който имаше свободенъ входъ въ затворитѣ, спомогна съ прѣглеждане, съ лѣкове и съ парична помощь на мнозина болни и бѣдни затворници.

19. И азъ затворникъ.

Отстраненъ отъ градския съвѣтъ азъ се прибрахъ у дома си, дѣто безпокойно прѣминувахъ въ неизвѣстность за сѫдбата си: едно прѣдчувствие за грозни сѐтнини ме мѫчеше. На 10. юний надвечерь отидохъ въ Митрополията за да науча що става по вънъ, особено отъ дохождането на князъ *А. Церетелевъ*, който бѣ изпратенъ отъ руското посолство, за да замѣсти руския вице-консулъ г. *Н. Геровъ,* повиканъ въ Цариградъ. Едвамъ бѣхъ отишълъ тамъ, дойдоха, та ми обадиха, че ме търсилъ нѣкой си приставъ; на завръщане у дома си заварихъ прѣдъ дворнитѣ врата на кѫщата ни пристава *Меджаръ-Ахмедъ*, който ми обади, че ме викалъ управительтъ и, безъ да ме остави дори да се обадя на домашнитѣ си, поведе ме за рѫка. Часътъ бѣше около 9 вечерьта, когато стигнахме въ окрѫжното управление. Водачътъ намѣсто да ме заведе при управителя, въведе ме при полицеймейстора, който ми съобщи, че отъ сѫдебната комисия било постановено да му бѫда за нѣколко дни гостъ, и при тия думи заповѣда да ме отведатъ въ стаята на тъмничния надзиратель. Тая стая е до входа на затвора съ прос-

транство около 10 четворни метра, съ малки прозорчета, едно къмъ двора на окр. управление и друго къмъ тѣсния коридоръ, прѣзъ който отвънъ се влиза въ двора на затворитѣ; а отпрѣдъ съ врата и голѣмъ прозорецъ къмъ двора на затворитѣ. Тя бѣше постлана съ ветхи рогозини; стѣнитѣ ѝ прошарени съ разни фигури отъ кървави дири на дървеници и накитени съ окачени вѫжа за връзване и бѣсене и съ вериги и желѣза за обковаване осѫдени. Приставътъ, като ме настани въ тая негостолюбива стая, прибра отъ мене щото имахъ въ пазвитѣ си портфейлъ и книжа съ забѣлѣжки на разни дребни работи и смѣтки, и ме остави при надзирателя Халилъ-ага, единъ добъръ турчинъ, който имаше добрината да ме тѣши и ободрява. Отъ дома ми донесоха постеля, завивка и вечеря. Надзирательтъ сложи трапеза, на която насѣдаха той, старшиятъ стражарь Хасанъ Чаушъ и нѣколцина прислужници. Приканиха и мене, и азъ ги придружихъ съ своята вечеря, която моитѣ сътрапезници потребиха и се оттеглиха да спятъ вънъ по двора на хладъ. Оставенъ самъ самичъкъ въ стаята, азъ седнахъ да мисля и да луча, защо ли съмъ запрѣнъ, коя ли ще е вината ми, наклеветилъ ли ме е нѣкой и кой именно. Мѫченъ отъ такива мисли и лучкания и нагънатъ отъ гъгло насѣкоми, азъ цѣла нощь не мигнахъ. Припомнихъ си случки и срѣщи, които може да сѫ дали поводъ за да ме нарочатъ. Като членъ въ Епархийския съвѣтъ азъ често ходѣхъ въ Митрополията, а тамъ много пѫти дохаждаха вънкашни люде, които ни приказваха за готвеното възстание. Смислихъ си особено срѣщитѣ иразказитѣ на *Архангелъ Гичовъ* и на други двама перущичане, които нѣколко дни, прѣди да избухне възстанието, бѣха дохождали въ Митрополията и ни разказваха, че възстание било приготвено да избухне. Припомнихъ си още, че владиковиятъ намѣстникъ въ Пазарджикъ *п. Георги Тилевъ* бѣше ни разказвалъ за настроението, което е владѣело у Пазарджишкото българско население и за готвеното възстание. А тия лица всички бѣха затворени и обвинени като участници въ възстанието. Да ли нѣкой отъ тѣхъ, мислѣхъ си, не е подказалъ или наклеветилъ и мене, като посветенъ въ тайнитѣ на съзаклетието? Владиката *Панаретъ* бѣше вече изпратенъ въ Цариградъ; да ли такава участь не се готви и менѣ? Такива мисли ме мѫчеха цѣла нощь, и азъ осъмнахъ съвършено съсипанъ и омаломощенъ отъ безсъница. Оня день бѣше петъкъ, неприсѫтственъ день. При мене дойде да ме навѣди писарьтъ на жандармерията Мехмедъ ефенди; при другитѣ утѣшителни думи той спомена, че съмъ билъ запрѣнъ по поводъ на нѣкакви книги и книжа, найдени у *Христя Дановъ*. Менѣ поолекна, като ми стана извѣстно, че не по подказване и клевети отъ нѣкого съмъ билъ запрѣнъ, а по книги, навѣрно, мои, у които не можеха да найдатъ нищо компрометираще. Прѣзъ деня слугата ми донесе обѣдъ и ми обади, че у дома дошли да ми прѣглеждатъ книгитѣ нѣкой си Али ефенди и гръкъ Якови Пападопуло, и отнесли нѣколко книги и портфейлчета, по които имаше разни забѣлѣжки, езикословни и статистически. Тѣ търсили безпо-

лезно да найдатъ нѣщо бунтовнишко, но у мене нѣмаше такова нѣщо; азъ прѣдварително бѣхъ си попрѣчистилъ книги и книжа, и въ колкото можеше се намѣри нѣщо подозрително, бѣхъ скжталъ или унищожилъ. Въ това прѣчистване стана жертва и една часть отъ кореспонденцията ми съ Д-ръ Ст. Чомаковъ по църковния въпросъ.

Утѣха въ затвора намирахъ въ прочитане отъ псалтира, който ми достави нѣкой си Иванъ Мархолевъ, осжденъ за участие въ разбойничество и съ доброто си поведение заслужилъ довърието на надзирателя, та служеше като прислужникъ въ затвора. Той понѣкога издебнѣше случай да ми съобщи по нѣщо за други затворници, като напр., че *Христо Дановъ* билъ поставенъ и лежалъ въ *полисъ* (тѣсна стаичка), за *Арх. Гичовъ*, че билъ мжченъ, за да изкаже, дали и владиката и нѣкои отъ първитѣ граждани сж знаяли и сж били съгласни за въстанието и пр. По-отсетнѣ азъ имахъ вече за прочитъ и вѣстници, които ми донасяше отъ дома слугата ми. Съобщения и разговори съ вънкашни люде бѣха строго забранени на затворницитѣ, но менѣ не се призираха много, та азъ можехъ отъ слугата си да се уча за удома си и по него да изпращамъ понѣкога и писмени извѣстия за положението си. Журналистътъ на затвора Ахмедъ ефенди, който държеше списъка на затворницитѣ, дохаждаше всѣка сутрина въ стаята на надзирателя, обикновено *махмуренъ* отъ вечеренъ *мухабетъ*, за да напише дневния си рапортъ за новозатворени и за новоотпустени. Нему било прѣдоставено и право да пише *арзухали* (прошения) на затворници, които биха имали нѣщо да съобщатъ или да просятъ. Той бѣ слабограмотенъ и едва умѣеше да напише нѣщо свѣстно. Азъ му прѣдложихъ услугитѣ си да му помагамъ, и той на драго сръдце ме остави да пиша прошения на затворницитѣ. Това обстоятелство ми даваше възможность и да уча по нѣщо и що става по затворитѣ. Между нѣколко прошения, които ми се случи да напиша, бѣше молбата на единъ чирпанецъ, който смѣя да разкаже и да се оплаче за мжкитѣ, които му нанесли въ затвора по настояване отъ извѣстния изедникъ Саидъ-ага отъ Чирпанъ, за да го принудятъ да наклевети и нѣколцина отъ прѣднитѣ чирпанци, като участници въ заговора за въстание. Това прошение ускори освобождението на невинно наклеветенитѣ чирпанци. Изслѣдванията продължаваха, и бѣсилкитѣ работѣха постоянно. Въ стаята си азъ узнавахъ още отъ вечерьта, когато сутриньта имаха да обѣсятъ нѣкого, защото Хасанъ Чаушъ отвечерь още се разшътваше да приготви вжжя за бѣсене. Негова грижа бѣ още да убѣждава или съ бой да принуждава нѣкои отъ затворницитѣ да се признаятъ за въстаници, или да подкажатъ и да наклеветятъ нѣкого за съучастникъ. Всѣка нощь отъ затворитѣ се чуваха ревове и писъци и сутриньта измжченитѣ изваждаха прѣдъ изслѣдователитѣ, за да се признаятъ или да наклеветятъ нѣкого. Нѣмъ зритель на такива грозни сцени, азъ съ горесть на душата си прѣкарвахъ дни и нощи въ неизвѣстность за своята сждба и съ нетърпѣние чакахъ да ме повикатъ на из-

слѣдване, за да разбера божемъ какви обвинения тежатъ върху ми. Измина се цѣла седмица въ такъво тревожно и праздно чакане, и най-послѣ се рѣшихъ да подканя и за себе си; написахъ прошение до окржжния управитель и го помолихъ да разпореди да ме изслѣдятъ, ако има защо, за да разбера вината си. На четиринадесетия день отъ затворничеството ми ме извикаха, и двама вържжени жандарми ме поведоха и заведоха въ една отъ петьтѣ изслѣдователни секции, дѣто прѣдседателствуваше нѣкой си *Фехамъ ефенди* и имаше за заседници единъ фанатикъ имаминъ и гръкъ *П. Дула.* Слѣдъ обикновенитѣ разпити за име, вѣра, народность и пр., прѣдседательтъ ми зададе въпросъ: *съ каква цѣль е било съставено дружеството, на което азъ сымъ билъ написалъ и ималъ устава?* Смаянъ отъ тоя въпросъ, азъ отговорихъ, че не разбирамъ, за какво дружество е питането. Прѣдседательтъ продължи: у Хр. Дановъ е найдено писмо, въ което се говори за дружество, на което ти си билъ написалъ устава. При тия думи подаде ми едно писмо. Това писмо изъ Виена съ подписъ *Драгановъ* (псевдонимъ на *Гр. Начевичъ*) бѣ отговоръ *Данову* на негово писмо, съ което той билъ съобщилъ, че въ Пловдивъ се готвило да се състави търговско дружество. Драгановъ, като излагаше ползитѣ отъ това дружество за българитѣ и удара, който щѣлъ да се нанесе на търговията на гърцитѣ въ Пловдивъ и Станимака, одобряваше намѣрението и съвѣтваше по-скоро осжществението му. Азъ си припомнихъ, че миналата зима бѣ станалъ разговоръ за българско дружество за търговия съ колониялни и индустриялни стоки, и дори бѣхъ приготвилъ уставо-проектъ. Разяснихъ на изслѣдователя, че прѣдметното дружество бѣ проектирано за търговия, но не можа да се състави по причина, че не се намѣриха достатъчни капитали. *Фехамъ ефенди* съ заплашване се помжчи да изчопли отъ мене откритие за нѣкакво съзаклетническо дружество и слѣдъ дълги и широки разправии по сжщия прѣдметъ прѣпрати ме пакъ въ затвора. Слѣдъ два дни на второ изслѣдване *Фехамъ ефенди* ми прочете и нареди нѣколко имена и ме попита: познавашъ ли се съ тия лица? — отговорихъ: не се познавамъ. — А що търсятъ имената имъ вписани въ твоя портфейлъ? — повтори и ми даде портфейла, въ който бѣха забѣлѣжени имената на мнозина, между които и на нѣколцина пазарджичане, напр. *К. Величковъ* и *Матакиевъ* и др. Портфейлътъ не бѣше мой, и азъ протестирахъ противъ подметанието на чуждъ портфейлъ, съ който мѣрѣха да ме компрометиратъ. Прѣдседательтъ повика *Якови Пападопуло,* който служеше като прѣводачъ и цензурираше донесенитѣ отъ дома ми книги, и му каза да види, чий е тоя портфейлъ. Услужливиятъ гръкъ тури очила, поразгледа портфейла и повторно увѣри, че е мой, като сочеше за доказателство една разписка, втикната въ него и на която личело думата *Груевъ.* Азъ разгледахъ разписката и видѣхъ, че тя бѣ квитанция отъ австрийското пощенско писалище за единъ групъ, и негова милость, ценzорътъ на книгитѣ ми, думата *групо* прочелъ нарочно или по-

грѣшно Груевъ. Като му показахъ безочливостьта, той засраменъ си призна погрѣшката, и прѣдседательтъ сконфузенъ захвърли портфейла и прѣкрати изслѣдването. Трети пжть изслѣдването ми се вьртѣ около мои книги, печатани отъ *Христя Г. Дановъ.* Тежко обвинение ми се приписваше за вмѣстенитѣ въ *Лѣтоструя* три мои статии: *Статистически описъ на българскитѣ училища въ Пловдивский окржгъ, Народонаселението въ Пловдивския санджакъ* и статия: *Словенски свѣтъ. Фехамъ ефенди* се напинаше да найде въ тия статии, по показанията на прѣводача, нѣщо прѣстжпно, като ме обвиняваше, че азъ съ намѣрение да приготвя станалото възстание съмъ билъ написалъ тия статии, за да насърдча и настроя българитѣ, като имъ покажа, че тѣ сж мнозинството отъ населението на мѣстото и че иматъ силни защитници у едноплеменнитѣ си руси и сърби и пр. Напраздно се трудѣхъ да оборя тия безосновни обвинения съ тия невинни статии, печатани съ научна цѣль, като казвахъ, че такива се печататъ въ всички периодически списания, както и въ турското *меджмуай-фюнунъ* понѣкога се срѣщатъ такива статии. *Фехамъ* не искаше да се разубѣди въ непрѣстжпностьта на тия статии. На утрѣшния день четвъртото ми изслѣдване се начна съ запитване: *„що търсятъ у тебе руски книги?“* — отговорихъ: „Като бившъ учитель и любитель на книжнината, азъ имамъ книги на разни езици и мисля, че не е прѣстжпно, нито е запрѣтено да имамъ между французски и турски книги и нѣколко руски“. — А защо ти е била, попита, книгата *тюфекчи* и що си мислилъ да правишъ съ нея, както и съ книгата на *Берберъ Георги,* у която има толкова клевети и оскърбения противъ турцитѣ?“ — Смаянъ отъ тия въпроси, азъ отговорихъ, че за такива книги не зная, нито ги имамъ. Тогава ми подаде двѣ книги, отъ които едната бѣ томъ отъ съчиненията на *Пушкина,* а другата — томъ отъ Всеобща история на Г. Вебера за срѣднитѣ вѣкове. Едва се задържахъ отъ смѣхъ и отговорихъ, че тука нѣма тюфекчийска книга, нито берберска; едната е отъ съчиненията на прочутия руски поетъ Пушкинъ, а другата е история отъ знаменития нѣмски историкъ Г. Веберъ, и че въ тия книги нѣма нищо прѣстжпно, нито бунтовнишко. *Фехамъ ефенди* повика прѣводача *Якови* и поиска отъ него обяснения по даденитѣ му свѣдѣния за тия книги. Смутениятъ гръкъ тури очила, прѣгледа заглавията на книгитѣ и призна, че наистина едната е отъ *Г. Веберъ,* а той погрѣшно прочелъ берберъ, а на другата заглавието е *Пушкинъ,* което на турски значи *тюфекчи.* За клеветничество и оскърбително за турцитѣ посочи главата за кръстоноснитѣ походи, дѣто се говори за пакоститѣ и насилията на селджукскитѣ турци противъ християнитѣ поклоници въ Иерусалимъ и пр. Азъ се трудихъ да доказвамъ, че въ тия книги нѣма нищо прѣстжпно, нито пъкъ умѣстно е да се обвинява, който ги има, защото въ такъвъ случай хилядитѣ четци по свѣта, които ги четатъ, трѣбвало би да минатъ за бунтовници, и че въ историята на Вебера казаното не е за сегашнитѣ

турци, а за селджуцитѣ, които наистина съ насилията си противъ християнитѣ бѣха повдигнали противъ себе си цѣла Европа.

Слѣдъ тия ми обяснения изслѣдвачътъ прѣмина на другъ прѣдметъ за обвинения, именно върху единъ отъ донесенитѣ отъ дома ми портфейли, въ който имахъ забѣлѣжени географически и статистически забѣлѣжки, правени въ врѣме на пѫтуването ми прѣзъ 1858. год. по сѣверна България, съ скици на мѣстности, прѣзъ които бѣхъ заминалъ, и имена на нѣкои граждани, съ които бѣхъ се запозналъ въ Вратца, Плѣвенъ, Свищовъ, Търново и Габрово. *Фехамъ ефенди* въ самоувѣреность, че е намѣрилъ разковничето, съ единъ грозенъ тонъ запита: „Съ каква друга цѣль, а не съ бунтовническа сѫ събирани тия статистически и географически свѣдѣния и сѫ снимани планове на градове и мѣстности?“ — Азъ отговорихъ, че съмъ събиралъ тия свѣдѣния съ намѣрение да съставя колко-годѣ вѣрна география за мѣстото ни, и че тука нѣма планове, а просто скици, и забѣлѣжки за положението на нѣкои градове и села и за разстоянията помежду имъ. Недоволенъ отъ тия обяснения, той цѣлъ часъ съ разни подпитвания и заплашвания се мѫчи да улови нѣщо прѣстѫпно, кроено съ забѣлѣжкитѣ ми въ тоя портфейлъ, и най-послѣ ме отпрати, за да потърси поводъ за нови обвинения.

Измежду това врѣме война между Турция и Сърбия бѣ вече пламнала, и баши-бозуци отъ разни мѣста се събираха въ Пловдивъ за походъ противъ Сърбия. Набранитѣ по Кърджали баши-бозуци на пѫть за Пловдивъ оплѣнили били много села по Хасковско и Конушката околия. По оплаквания, подкрѣпени отъ нѣкои посолства, Високата порта се намѣрила принудена да изпрати въ Пловдивъ извънреденъ комисарь *Кяни паша* съ послание да изслѣди причинителитѣ на станалитѣ насилия и буйства. *Кяни* паша ненадѣйно пристигна въ Пловдивъ, и докаранитѣ кърджалийски баши-бозуци, обградени въ двора на управлението съ редовна войска, прѣтърсиха и намѣриха по тѣхъ освѣнъ голѣмо количество пари, пръстени, гривни, нанизи отъ вехти пари, кандила отъ цръкви и пр. Около 50 души отъ тѣхъ вкараха въ затвора, и комисия, съставена отъ *Кяни паша*, подъ негово прѣдседателство, сѫди и нѣколцина отъ главатаритѣ на четитѣ осѫди на затворъ, а началника имъ *Еминъ* на смрьть. Азъ помислихъ сгоденъ случая да се възползувамъ отъ присѫтствието на *Кяни паша*, та съ прошение до него изложихъ всички шикани и безосновни обвинения, съ които се трудѣха да ме прѣдставятъ като съучастникъ въ възстанието, и го помолихъ да се заинтересува за сѫдбата на единъ невиненъ затворникъ. *Кяни паша* поискалъ свѣдѣния и бунтовнишкитѣ ми книги, главниятъ прѣдметъ на обвинението ми. Когато между друго му прѣдставили и книгата отъ съчиненията на Пушкина, той изхокалъ изслѣдователя, като казалъ, че и той (*Кяни*) има въ библиотеката си тия и други руски книги, и че тая книга не е бунтовнишка и които я четатъ,

не сѫ бунтовници. [1]) Надежда за избава ми свѣтна, когато ми съобщиха отъ дома всичко това, което имъ разказалъ *Атанасъ Самоковецъ* членъ отъ комисията, която сѫдѣше баши-бозуцитѣ.

Тая надежда се усили още повече, когато наскоро видѣхъ въ затвора дошли нѣколцина европейци да видятъ, въ какво положение се намиратъ затворницитѣ. Тѣ били, както се научихъ отпослѣ, американци *Скайлеръ, Макъ Гаханъ*, английски консулъ *Барингъ* и неговъ драгоманинъ *Гарачино*. Турцитѣ, щомъ зачули, че пристигнали тия гости въ Пловдивъ съ намѣрение да обидятъ затворитѣ, се разшътаха още отрано да поуредятъ затворитѣ: пометоха, поочистиха и постлаха на затворницитѣ нови рогозки. Гоститѣ обиколиха и навѣдиха всички затвори, поразпитаха затворницитѣ; дойдоха и прѣдъ моята стая и попитаха ме, защо съмъ запрѣнъ и какъ се обхождатъ съ мене. Като видѣхъ, че ги придружава гръкъ Д-ръ *Вентило*, нарочно поставенъ, по всѣка вѣроятность, за да рапортира за разговоритѣ, размѣнени между гоститѣ и затворницитѣ, азъ разтревоженъ казахъ, че самъ положително не зная, защо съмъ запрѣнъ; отъ досегашнитѣ ми изслѣдвания едно само разбрахъ, че търсятъ причини да ме обвинятъ и за такива намиратъ нѣколко книги и статии, които съмъ писалъ и които не съдържатъ нищо врѣдително, и руски книги, съчиненията на А. Пушкина, найдени въ библиотеката ми. Колкото до положението ми въ затвора, азъ поне нѣмамъ причини за оплакване. Гоститѣ си отидоха, и азъ останахъ въ затвора, ободряванъ отъ надзирателя, който отъ дохождането на чужденцитѣ прокобяваше за скорошната ми избава.

Не така обаче мислили моитѣ изслѣдователи и обвинители На другия день ме извадиха пакъ на изслѣдване, за да отговарямъ на нови обвинения: „Ти си билъ измислилъ за градъ *Филибе* ново име *Пловдивъ* и си го вървелъ въ употрѣбение между българитѣ, съ цѣль да прѣдставишъ града и околията му за български, та да вдъхнешъ желание и куражъ, за да отвърлятъ турската власть и да направятъ Пловдивъ столица на българско царство“ бѣше новото ми обвинение. Отговорихъ: названието *Пловдивъ* не е измислено; то е старо име на града, извѣстно на жителитѣ по много мѣста, па го има забѣлѣжено и въ вехти книги, каквито се намиратъ и по монастиритѣ: Бачковския и Кукленския, които сѫ днесъ въ гръцки рѫцѣ, па и у българската митрополия има такава вехта книга, дѣто е записано името Пловдивъ отъ прѣписвача на книгата. Изслѣдовательтъ, съ надежда да найде въ тая книга ново нѣщо бунтовническо, на часа прати да я донесатъ отъ митрополията, и азъ му посочихъ мѣстото, дѣто бѣ забѣлѣжено името на прѣписвача и на *Пловдивския митрополитъ*, въ врѣме на когото близу прѣди 300 год. била прѣписана книгата. Безъ да каже нѣщо, той прѣкрати изслѣдването, за да го поднови на другия день. Споредъ както го надули, *Фехамъ ефенди* настояваше да казва, че думата

---

[1]) Кяни паша билъ родомъ татаринъ и слѣдвалъ въ руски учебни заведения.

Пловдивски въ книгата била изпослѣ приписана, и не била на сѫщия почеркъ, който е въ книгата. На тая негова претенция азъ възразихъ, и той се принуди да занесе книгата въ комисията на *Селимъ ефенди*, за да се произнесе върху почерка на думата *Пловдивски*. Тамъ българскитѣ членове потвърдили, че писмото на тая дума е сѫщото, каквото е въ цѣлата книга, и тая дума не е изпослѣ приписана. Слѣдъ тая комедия прѣдметъ за изслѣдване стана дружество *Пчела*. Изслѣдвательтъ настояваше да казва, че то било съставено съ бунтовнишка цѣль и че азъ съмъ ималъ въ него участие. Разправихъ му, че то е пестовно дружество, въ което работници и малки дѣца влагатъ спестенитѣ си дребни сумици, за да имъ растатъ, и че азъ нѣмамъ въ него никаква мѣшава. Съ това се сключи петото ми изслѣдване.

На другия день шестото ми изслѣдване се начна съ запитване: „познавашъ ли *Ненча* налбантина отъ Ново-Село? На отговора ми че не познавамъ такъвъ човѣкъ, *Фехамъ ефенди* възрази: „какъ да го не познавашъ, когато ти, *Т. И. Кесяковъ* и *Цоко Каблешковъ* сте го настроили и пратили да повдигне Ново-Село и околнитѣ села?“ — Азъ се възмутихъ и съ всичката си сила протестирахъ по тая скована клевета. Тогава изправиха прѣдъ мене непознатъ човѣкъ, който билъ казаниятъ *Ненчо*. Запитанъ, той отвори уста и заприказа, какъ *Бенковски* билъ дохождалъ въ селото имъ и ги надумалъ да въстанатъ, като ги увѣрилъ, че въстанието било приготвено и рѣшено съ знание и съгласие на Пловдивски прѣдни граждани, че по тѣхна порѫчка той ходилъ да проповѣда; и за да ги увѣри, показалъ имъ бѣла хартия, натъркалъ я съ нѣкаква *евза*, и веднага излѣзло на нея писмо, подписано отъ мене, отъ *Т. Кесяковъ* и отъ *Цоко Каблешковъ*; послѣ пакъ я натъркалъ съ друга *евза*, и писмото се изгубило. Като видѣлъ това *Ненчо*, за да се увѣри пò-добрѣ, дохождалъ въ Пловдивъ, за да се допита; мене не могълъ да случи, а се видѣлъ съ *Кесякова*, който го увѣрилъ, че показаното отъ *Бенковски* писмо било наше, и го съвѣтвалъ да върши, щото го учи тоя апостолъ. Всичко това *Ненчо* изчете, като отъ книга. Азъ се възмутихъ и съ негодование се помѫчихъ да отблъсна тая гнусна клевета, но на всичко, щото казахъ за опровержение, малко внимание даваха моитѣ изслѣдователи, които бѣха прѣдрѣшили моята сѫдба. *Фехамъ ефенди*, съ надежда да поразздразни честолюбието ми, та да извлѣче отъ мене нѣкакво признание, подзе да ме ласкае, че той у мене не намира вина, ако съмъ работилъ некоректно, че правителството е въ това криво, като ме е било отбило отъ редовното учителско занятие и ме направило чиновникъ, а послѣ ме оставило на срѣдъ улицата. Но залудо бѣха тия лъскателства, както и заплашванията, защото азъ нѣмаше що да призная по простата причина, че нѣмахъ нищо общо съ въстаницитѣ. Измѫченъ въ борба съ безобразни лъжи и клевети, азъ се завърнахъ въ затвора душевно сломенъ и обезнадежденъ. На 24. юлий седми пѫть ме изведоха прѣдъ изслѣдователя, който ме запита: „Познавашъ ли нѣкого си *х. Мустафа*, прѣкоряванъ съ име

х. Симо?" — На отговора, че не познавамъ такъвъ човѣкъ, изслѣдовательтъ възрази: „А ако той те знае и каже, че се познавате, що щешъ кажешъ?" — Не е чудно, отговорихъ, ако той па и мнозина х. Мустафовци ме познаватъ; азъ съмъ билъ учитель много години, билъ съмъ *муавинъ* (помощникъ) на Пловдивския *мютесарифъ,* бивалъ съмъ членъ на разни комисии; не е чудно, ако мнозина ме познаватъ, а азъ да ги не зная и не познавамъ. — Тогава *Фехамъ* заповѣда да доведатъ х. Мустафа, и съ приструвки ужъ да опита, дали новиятъ ми клеветникъ наистина ме познава, разпореди да седна азъ на мѣстото на едного отъ заседницитѣ, а той да седне на стола на подсѫдимитѣ. Нареченийтъ х. Мустафа дойде, поразгледа и, попитанъ за мене, посочи ме и ми каза името. Тогава го накараха да разкаже, какъ и кога се е запозналъ съ мене и що знае за мене. Новиятъ ми клеветникъ, приготвенъ, заприказва, че прѣди една година прѣзъ пролѣтьта билъ дошълъ отъ Цариградъ въ Пловдивъ заедно съ *Т. Кесяковъ* и въ митрополията въ присѫтствие на владиката *Панаретъ* и на *Цоко Каблешкова* азъ съмъ билъ прочелъ писмото, което той билъ донесълъ отъ *генералъ Игнатиева*, послѣ сме го били пратили да агитира по Македония и да събира пари за възстание; на завръщане билъ донесълъ, колкото събралъ, и *Цоко* го изпратилъ въ Катуница, дѣто да се крие въ чифлика му, докакто потрѣбва; пращали сме го били въ Пазарджикъ и въ Батакъ, отдѣто донесълъ менѣ писмо отъ чорбаджи *Трендафилъ*[1]) съ извѣстие, че тамъ било всичко приготвено за възстание; че на султановия праздникъ въ врѣме на тържеството ме билъ видѣлъ облѣченъ въ униформа и такива други безобразни лъжи и клевети. Благодарение на многоглаголанието му и на датитѣ, които привождаше, за да даде по-голѣма достовѣрность на показанията си, азъ лесно можахъ да изкарамъ наявѣ противорѣчията и лъжитѣ му. Тоя клеветникъ билъ потурнакъ отъ гръкъ *х. Симо* и още прѣзъ 1875. год. се въртѣлъ по тия страни като шпионинъ и прѣзъ лѣтото въ Пзарджикъ билъ клеветилъ въ бунтовничество ханджията, у когото гостувалъ много врѣме, вѣроятно, за да му не плати, и горкиятъ ханджия прѣтеглилъ тежки мѫки, за да изкаже въображаеми съучастници, между които клеветникътъ сочилъ и мене. Властитѣ тогава не дали никаква важность на такива лъжи, а сега въ усилията си, за да ме прѣдставятъ като бунтовникъ, смислили си ланскитѣ показания на *х. Мустафа* и го довели отъ Одринъ, дѣто билъ запрѣнъ за такива лъжи.

Тоя потурнакъ бѣ туренъ да гостува въ стаитѣ на жандармитѣ, дѣто му давали уроци за клеветене. Той билъ нагласенъ да наклевети и Цока Каблешкова, когото прѣди нѣколко дни бѣха запрѣли въ една стая на жандармитѣ, поради клеветитѣ на Ненча налбантина. Единъ день х. Мустафа съ нѣколко лири на рѫка изправя се прѣдъ прѣдседателя на комисията и заявява, че *Цоко*

[1]) Трендафилъ бѣ единъ отъ прѣднитѣ селяни въ Батакъ и въ врѣме на кланетата билъ умъртвенъ по най-звѣрски начинъ.

изъ стаята му кивналъ и го повикалъ, та му втикналъ въ ржка тия лири съ молба, да не изказва него за участникъ въ възстанието. Доведенъ *Цоко* прѣдъ изслѣдователя, напраздно протестираше и заявяваше, че не познава тоя клеветникъ, нито го виждалъ нѣкога; но на опроверженията му изслѣдовательтъ малко внимание даваше; нему трѣбваха само обвинения, които приимаше безразбрано отъ какъвто изворъ и да бѣха.

На 27. юлий ме прѣведоха въ помѣщението на жандармитѣ и ме въведоха въ стаята, дѣто бѣха запрѣнитѣ *Т. Кесяковъ* и *Цоко Каблешковъ*. Тамъ събрани отпуснахме се въ разговори и сждения относително начина на изслѣдването ни и се ободрявахме съ надежда, че изпитнитѣ ни най-послѣ скоро ще се свършатъ. Другаруването ни обаче не трая повече отъ една нощь; на другия день ни раздвоиха. Мене прѣведоха въ стаята на градоначалника, дѣто научихъ новината, че била дадена амнистия за всички затворници по възстанието, съ изключение на ония, които били извършили прѣстжпки отъ общо право. На 29 юлий взехада отпущатъ затворницитѣ, и на 31. юлий вечерьта отпуснаха и мене, слѣдъ петдесеть дневенъ арестъ; сжщата вечерь пуснаха и *Т. Кесякова* и *Цоко Каблешкова*.

Благодарение на амнистията, ние се отървахме отъ бѣсилка, но неприятели се погрижили и за бждеще да ни иматъ на ржка. Сждебната комисия била разпоредила затворницииѣ на три категории: 1) подстрѣкатели, 2) прѣстжпници по грабежи и 3) замѣсени въ възстанието. Насъ трима, безъ да ни сждятъ, записали въ категорията на подстрѣкателитѣ (мухарикъ). Когато се научихме за тая разпоредба, ние протестирахме, но безполезно; сждебната комисия бѣше вече разтурена, и ние трѣбваше да се задоволимъ съ голо обѣщание отъ окржжния управитель да подѣйствува по административенъ редъ за отмѣнение на тъй несправедливо и произволно вземената противъ насъ мѣрка.

20. Слѣдъ възстанието и руско-турската война.

Турскитѣ звѣрства, извършени прѣзъ пролѣтьта на 1876. год., бѣха възбудили силно негодуване въ Европа, особено въ Англия и Русия. Султановото правителство, уплашено, принуди се да стори що-годѣ за успокоение на духоветѣ. Слѣдъ амнистията, дадена на обвиненитѣ по възстанието прѣзъ първитѣ дни на августъ то изпрати въ Пловдивъ комисари *Блакъ* бей и *х. Иванчо Пенчовичъ* съ послание да разпитатъ и издиратъ виновнитѣ въ кражби, въ убийства и въ други ужаси, извършени по Пловдивско и Пазарджишко. Посланието на християни комисари стресна мѣстнитѣ фанатици турци и ободри отпадналитѣ духомъ българи. Комисаритѣ обиколиха ограбенитѣ и изгорѣлитѣ села, видѣха грозното зрѣлище отъ развалини и непогребени още трупове на изкланитѣ въ Батакъ мжже, жени и дѣца и събраха свѣдѣния за извършенитѣ изобщо

свирѣпости и за главнитѣ имъ виновници. Когато се завърнаха въ Пловдивъ, ние нѣколцина граждани ходихме да ги видимъ и ги помолихме да бѫдатъ, дѣто трѣбва, вѣрни тълкуватели на виденото и издиреното. *Блакъ бей* ни увѣри, че ще прѣдставятъ на В. порта вѣрно всичко, щото сѫ видѣли и научили, и злодѣйцитѣ непрѣмѣнно ще бѫдатъ наказани. Слѣдъ правителственитѣ комисари зачестиха да дохождатъ въ Пловдивъ англичани, любопитни да видятъ съ очитѣ си и да провѣрятъ страхотиитѣ, разгласени отъ *Гладстона*, отъ *Макъ Гаханъ* и отъ други кореспонденти. Извѣстната *Леди Странгфордъ* пристигна въ Пловдивъ въ началото на ноемврий, придружена отъ нѣколцина англичани съ човѣколюбиво намѣрение да помогне на изгорѣлитѣ и обранитѣ Слѣдъ като набра потрѣбни свѣдѣния за пострадалитѣ мѣста, тя раздаде дрехи, постелки, завивки; пари за добитъкъ, за поправка на жилища, сгради бараки въ Батакъ, дѣто прибра бездомнитѣ. Раздадената помощь отъ тази благородна госпожа достигаше, както увѣряваха, до почетната сума 26 хиляди лири стерл., събрани отъ човѣколюбиви и състрадателни лица въ Англия. За споменъ на прѣбиванието си въ България, по нейно желание госпожитѣ отъ дружество *„Майчина Грижа“*, ѝ поднесоха приготвено за нея женско-селско облѣкло.

Слѣдъ *Леди Странгфордъ* пристигна въ Пловдивъ и другъ благодѣтель англичанинъ, — *Мистеръ Лонгъ*, който тъй сѫщо раздаде голѣми помощи и съгради бараки за бездомни по изгоренитѣ села въ Пазарджикско.

Дохождането въ Пловдивъ на чужденци, симпатично заинтересувани съ сѫдбата на пострадалитѣ, принесе при материялната и морална полза: убититѣ духомъ българи се поокопитиха и ободриха, а турцитѣ гузни посърнаха и взеха да се подмилкватъ и да търсятъ приятелство у българитѣ. И турското правителство, за да прѣвари, да отклони бурята, която усѣщаше да му се вие на глава, прибѣгна до пословичната си тактика да печели врѣме. Назначи и изпрати въ Пловдивъ десеточленна комисия, съставена отъ прѣдседатель *Саад-уллахъ бей* и отъ членове: *Исмаилъ бей, Хамди бей Селимъ еф., Пертевъ еф., Бехджетъ еф., Х. Иванчо еф., Пенчовичъ, Абро еф., Янко Икиади еф. и Васа еф.* Като съвѣщателенъ членъ придружаваше комисията и г. *Барингъ*, изпратенъ отъ английското посолство. Комисията въ цѣлъ съставъ първѣ обиколи пострадалитѣ мѣста, послѣ начна да заседава въ Пловдивъ и да разисква мѣрки за помагане на пострадалитѣ и да изслѣдва компрометирани обвиняеми по убийства и грабежи; но съ бавното си и нехайно баране тя наскоро даде да се разбере, че назначението ѝ е било не за да върши работа, а само да хвърли прахъ въ очи и да се печели врѣме, доклѣ да се изличатъ и забравятъ страхотиитѣ и се поукроти гнѣвътъ на общественото мнѣние по Европа. Членоветѣ на комисията съврѣменно начнаха да приближаватъ и да ласкаятъ личнитѣ българи; самъ *Селимъ ефенди* правѣше визити на ония, които той миналото лѣто, като прѣдседатель на из-

вънредната сѫдебна комисия, бѣ зачислилъ въ категорията на подстрѣкателитѣ. *Исмаилъ бей,* любимецъ Мидхатъ Пашовъ и найвлиятеленъ членъ отъ комисията, единъ день ме покани въ квартирата си и съ ласкави думи ми съобщи, че билъ ходилъ въ Цариградъ, видѣлъ В. везиръ *Мидхадъ паша*, който му казалъ, че правителството приготвило да въведе коренни прѣобразования въ управлението и че на християнитѣ щѣли да се дадатъ равни права, каквито иматъ мюсюлманитѣ, та и българитѣ щѣли да бѫдатъ най-добрѣ облагодѣтелствувани и способнитѣ отъ тѣхъ назначени на високи служби и пр. При такива ласкателни думи той прибави, че и досега правителството най-много било направило за България, дѣто има направени шосета и желѣзници, каквито нѣма въ никоя друга областъ, и други такива, на които азъ въ отговоръ забѣлѣжихъ, че българитѣ, като послушни и прѣданни поданици, сѫ работили по направата на шосета и желѣзници, за които сѫ и отстѫпили безплатно потрѣбнитѣ земи и пр., а по други области, ако нѣма направено нѣщо, то може би по причина, че населението тамъ не е показало готовность и пр.

Кѫдѣ края на злочестата 1876. г. прѣдставители на великитѣ сили бѣха се събрали въ Цариградъ на конференция, за да промислятъ и прѣдложатъ мѣрки, сгодни да подобрятъ положението на християнитѣ въ Европейска Турция. Султановото правителство, съ надежда да изпрѣвари рѣшенията на конференцията, прогласи основния законъ (*Канун-и-Есаси*). На 12. дек. топовни гърмежи възвѣстиха и въ Пловдивъ радостна вѣсть, че Н. В. Султанътъ надарилъ държавата съ Конституция. Веднага по това въ Пловдивъ се състави комисия съ назначение да групира селата по Пловдивския окрѫгъ въ *Кантони* (общини), всѣки единъ отъ по четире хил. население. Това било началото на реформитѣ и, споредъ разбирането на единъ турчинъ членъ отъ комисията, то се правило съ намѣрение, за да се постави въ всѣки кантонъ по единъ *кѫр-агасѫ!* Всички тия и други залъгалки бѣха нагласени, за да хвърлятъ прахъ въ очи и да подмамятъ българитѣ, та да изкубнятъ отъ тѣхъ, особено въ Пловдивъ, нѣколко благодарителни адреси, съ които биха се осуетили, както се надѣяха, рѣшенията на конференцията. По коледнитѣ праздници пристигна въ Пловдивъ *Д-ръ Ст. Ив. Чомаковъ;* той, споредъ думитѣ му, билъ изпратенъ да дѣйствува за сближение и сприятеляване на българитѣ съ турцитѣ. По починъ отъ властитѣ, свикано бѣ у Х. Исмаиловия конакъ събрание отъ граждани отъ разни народности, между които отъ нужда се явиха и нѣколцина българи. Слѣдъ прѣдварителни разговори и взаимни увѣрения за братство и приятелство на мюсюлмани съ християни, турцитѣ прѣдложиха да се подпише и поднесе на В. порта адресъ, съ който да се благодари за прогласения основенъ законъ и да се заяви, че Пловдивскитѣ граждани отъ разни народности прѣдаватъ на забвение миналитѣ скръбни приключения и се обѣщаватъ въ бѫдеще да живѣятъ въ братско съгласие и пр. Въ това събрание, дѣто присѫтствуваха и фанатици

турци, мои знайни гонители, азъ намѣрихъ случай да изкажа болката си отъ прѣслѣдванията, на които тъй несправедливо бѣхъ изложенъ, както и множина други невинни българи по клевети на нѣкои отъ съжителитѣ ни турци, съ които сега ни канятъ да подписваме заявление за братско живуване. За мене особено, който съмъ отбѣлѣженъ като подстрѣкатель въ възстанието, не зная, казахъ, доколко ще е съвѣстно да подписвамъ благодаретелно. Отъ присѫтствуващитѣ другъ никой не възрази, нито направи нѣкоя забѣлѣжка, и събранието прие да се приготви адресътъ. Подписанъ отъ турци, адресътъ бѣ поднесенъ въ митрополията за подписване и отъ българи. Епископъ *Гервасий*, както и много други българи, не искаха да го подпишатъ; само петь-шесть души, които бѣха нарочени, за да не минатъ за подстрѣкатели, принудиха се отъ нѣмай-кѫдѣ да подпишатъ*). Но изнуденитѣ петь-шесть български подписи не бѣха достатъчни да послужатъ за изказване волята и разположенията на българското население въ Пловдивъ, и адресътъ за голѣмо разочарование на инициаторитѣ не можа да послужи за прѣдназначената си цѣль. *Гервасий* за упорството си наскоро бѣ изпратенъ въ Ц-градъ.

За Великдень азъ отидохъ въ Цариградъ на госте у брата си, за да се поотклоня отъ прѣдъ очитѣ на фанатици турци, които бѣха ме нагрозили, и да си поотпочина. Случайно намѣрихъ се въ Ц-градъ да взема участие въ избора на българския екзархъ г. *Иосифа*. Турското правителство бѣше нагрозило Н. Блаженство екзарха *Антима* за упорството му въ защита на правата на паството си, и накара нѣколцина чиновници българи и дапутати *Димитраки* и *Стефанаки Тодорови, Д-ръ Ст. Чомаковъ, В. Х. Гюровъ, п. Златевъ*, митрополитъ *Григорий* и пр. да поискатъ уволнението му. На 17. априлъ Н. Блаженство г. *Антимъ* уволненъ се оттегли отъ екзархийския постъ, и на 24. апр. смѣсениятъ съвѣтъ свика въ Ц-градъ находещитѣ се българи отъ разни епархии на избирателно събрание, което съ тайно гласоподаване по вишегласие избра Ловчанския митрополитъ г. *Иосифа* за български екзархъ. Новиятъ екзархъ пристигна въ Ц-градъ на 15. май. Лошата воля на турското правителство, да не приема прѣдложенията на конференцията, намалени до минимумъ, прѣдизвика освободителната война, която Русия най-сетнѣ обяви на Турция на 12. апр. Азъ прибързахъ да се завърна въ Пловдивъ, за да взема челядьта си да я заведа въ Ц-градъ като на по-безопасно мѣсто. Пловдивъ заварихъ въ пълно движение за военни разпоредби и подготовки: войски съ военни припаси постоянно прихождаха и се изпращаха къмъ проходитѣ на Стара планина. Съставена комисия събираше подъ благозвучното име доброволна помощь особенъ данъкъ въ пари, мекярета, т. е. товарни кола и коне, които да служатъ при войската, храни, добитъкъ и други продоволствия; и всичко това се събираше

*) Доколкото помня, подписаха: *Хр. И. Гешовъ, Цоко Каблешковъ, Д-ръ Рашко Петровъ, Т. Власаковъ, А. Самоковецъ* и азъ.

безплатно само отъ български села и махали. При тая бъркотия азъ не намѣрихъ за възможно да отведа челядьта си въ Ц-градъ, а останахъ да чакамъ по-сгоденъ случай. Първитѣ дни на юлий руски войски прѣминали прѣзъ Хаимбоазкия проходъ, нападнали на Казанлъкъ и загърчили турскитѣ войски, които пазили шипченския проходъ. Разбититѣ войници, пръснати низъ разни пѫтища, се прибираха въ Пловдивъ. Наскоро руски войски завзели Ст. Загора, и единъ отрядъ прѣзъ нощь нападналъ на Каяджикъ, прѣсѣкълъ желѣзната линия и изгорилъ гарата. При тия новини страхъ и трепетъ обзе турското население; въ отчаянието си то се събираше да бѣга прѣзъ рупската планина. Нѣкои отъ прѣднитѣ турци се разтичаха да молятъ българитѣ на помощь да задържатъ и запазятъ уплашеното турско население. Поканени и отъ Пловдивския управитель, събрахме се българи, гърци и турци при управителя. Слѣдъ много извинения за прѣминали грѣшки и съ голѣми обѣщания за бѫдеще добро живуване турцитѣ съ сълзи на очи молѣха българитѣ да ги защищаватъ въ случай на нужда, като се вѣрѣха и кълнѣха, че тѣ, щомъ приближатъ руситѣ, ще излѣзатъ да ги посрѣщнатъ. Гузнитѣ се страхуваха не толкозъ отъ руситѣ, колкото отъ българитѣ, на които бѣха сторили толкова обиди и пакости. За взаимно увѣрение, че християни и мюсюлмани ще пазятъ редъ и тишина въ града и нѣма да си правятъ пакости, направи се *съгласително*, подписано отъ присѫтствуващитѣ, и нареди се да се изпратятъ по единъ българинъ и по единъ турчинъ въ всѣка околия, за да обикалятъ по селата и да посъвѣтватъ българи и турци да стоятъ мирни и да си не правятъ пакости. Съ такова послание отъ българска страна изпратихме *Костадинъ*, нареченъ чирпанецъ, по Овчехълмска и Конушка околии и Цанко Бояджиевъ по Стрѣмска и Сърнагорска околии. Нареди се и нощна стража отъ българи, която да пази тишината въ града. Съ такива мѣрки турското население се поуспокои, и прѣдставителитѣ му не прѣставаха отъ да засвидѣтелствуватъ своята благодарность и да увѣряватъ за своитѣ братски чувства къмъ всички *топрак-кардашларж*. За да ободри уплашеното турско население, пристигна въ Пловдивъ английскиятъ въ Одринъ консулъ г. *Блондъ*. Той дойде откѫдѣ Казанлъкъ, дѣто билъ отишълъ да насърдчава, и, като наближили руситѣ, той офейкалъ. Нѣколцина българи, които го познавахме отъ врѣме, когато бѣше консулъ въ Пловдивъ, отидохме да го видимъ. Той ни посрѣщна сърдито и се изрази много люто противъ българитѣ, които, споредъ него, прѣдизвикали тая опустошителна война, която щѣла да обърне на прахъ и на пепель тая като градина хубава страна. На турци, които отишли тъй сѫщо да го поздравятъ, той имъ давалъ ободрителни съвѣти и не само устни, но ми даде да му прѣведа на турски отъ френски едно писмо, съ което по заповѣдь отъ английския въ Цариградъ посланикъ г. *Лаярдъ* съвѣтваше турцитѣ отъ една страна да държатъ мирно поведение спрямо християнитѣ, а отъ друга страна ги ободряваше да се не отчайватъ, като имъ

даваше да разбератъ, че Европа, особено Англия, нѣма да остави безъ защита турската държава. Турцитѣ се поококориха, особено когато пристигна въ Пловдивъ и единъ муширъ, изпратенъ отъ Ц-градъ да ободри изплашенитѣ и да разпореди потрѣбното за защита на тая страна. Турцитѣ, които прѣди нѣколко дни се обѣщаваха да живѣятъ братски съ българитѣ, навириха носове, начнаха да странятъ и да се събиратъ отдѣлно на съвѣщания. Командирътъ на разпръснатата турска войска въ Шипка *Хулуси паша* бѣше се завърналъ въ Пловдивъ, за да си прибира войницитѣ. Пъленъ съ ядъ и съ злоба противъ българитѣ, а особено противъ Калоферци, които той обвиняваше, че ужъ били избили мнозина отъ прьснатитѣ войници, закани се на българитѣ съ военно положение, което наистина наскоро се обяви. Съставиха се и двѣ комисии: една да събира и да въоржжава башибозуци, друга да готви храна и други военни потрѣби. И въ двѣтѣ влизаха най-разгорещени фанатици-турци и по единъ гръкъ. Въ първата *М. Гюмюшгерданъ*, а въ втората — *Я. Аргириади*.

Скоро градътъ се изпълни съ всѣкакви сбирщини баши-бозуци и черкези; оржжия пристигнали отъ Ц-градъ раздаваха на всѣкакви нехранимайковци, отъ които съставяха баши-бозушки чети. Отъ тия чети една подъ главатарството на *х. Мехмедъ х. Арифовъ*. потегли къмъ Сърненогорска околия, дѣто обра и изгори нѣколко села. Втора чета подъ главатарството на Пловдивецъ *х. Ахмедъ паша* замина за Карлово и Калоферъ да накаже тамошнитѣ жители, които ужъ се били въоржжили и тръгнали по околни села да колятъ турци. Между това обезпокоителни слухове идѣха и откждѣ Ст.-Загора, задѣто чакали *Сюлейманъ паша* съ 40 баталиона отбрана войска, изпечена въ боеве по Черна-Гора. Въ неизвѣстность за бждещето азъ и *Цоко Каблешковъ*, като нарочени отъминалата година, мислѣхме за потрѣбно да се мѣркаме отъ врѣмена врѣме при мютесарафина, за да не би съ страненето си да дадемъ поводъ на нови подозрѣния. Единъ день бѣхме събрани и отишли да видимъ управителя, но не сполучихме да му се прѣдставимъ, защото нѣколцина отъ прѣднитѣ турци бѣха при него на съвѣщание подъ прѣдседателство на мушира. На другия день жандармъ дойде да покани мене и Цока да идемъ при управителя. Смутени отъ тая ненадѣйна покана, ние веднага отидохме. Управительтъ *Хамидъ паша* безъ много заобикалки ни каза, че ни назначилъ членове на комисията за военни продоволствия (*идарей, аскерие комисиону)* и заповѣда незабавно да идемъ да заседаваме тамъ редовно. Ние не можахме да си обяснимъ причината и нуждата за това наше назначение, освѣнъ като мѣрка, за да ни иматъ подъ близкъкъ надзоръ. По неволя отидохме въ речената комисия, въ която подъ прѣдседателство на *Рифатъ паша*, командиръ на резервата, броеха се за членове злобни фанатици: полковникъ *Юсюфъ бей*, *Рашидъ еф.*, *Есадъ еф.*, *Ходжа-заде х. Мехмедъ еф.* Безъ сръдце ние трѣбваше всѣки день да заседаваме при другари, които ни гледаха кръвнишки, и, изложени на мжка, да

слушаме разни хули, псувни и заканвания противъ българитѣ. Въ тия подвизи най-много се отличаваше *полковникъ Юсуфъ,* който проповѣдваше общо изтрѣбение на българитѣ. Яростьта и злобата на фанатицитѣ надминаха всѣка граница, когато пристигна извѣстие, че *Сюлейманъ паша* на 19. юлий прѣвзелъ Ст. Загора, оплѣнилъ и изгорилъ града и избилъ колкото души българи не сполучили да избѣгатъ. При тая скръбна новина прибави се и друга грозна, че *Ахмедъ паша* съ своитѣ башибозуци оплѣнилъ и изгорилъ Калоферъ, че *х. Мехмедъ* обралъ и изгорилъ Аджаръ и други села, че башибозуци и черкези нападнали на Сопотъ и Карлово. Калоферци и Сопотненци сполучили да избѣгатъ, а Карловци безгрижно си останали у дома въ надежда, че като мирни жители ще бѫдатъ пожалени и запазени отъ всѣка поврѣда. Не тъй обаче мислили гонителитѣ на всичко българско; при всичко че Карловскиятъ *мютевелия,* единъ почтенъ мюсюлманинъ, се застѫпи за Карловци и гарантираше за тѣхната невинность и коректность, тѣ трѣбуваше да изкупятъ съ скѫпи жертви случката, че видѣли нѣколцина казаци въ града си! Военниятъ съвѣтъ *(диван-и-харбъ)* подъ прѣдседателство на оня звѣръ, *Юсуфъ бей,* начна да сѫди и бѣси набѣдени българи за прѣдателство и за бунтъ. Първа жертва на турския фанатизъмъ станаха двѣ момчета отъ с. Чардакъ; тѣ били пратени да каратъ съ колата си сухари за войската при Шипка; на пѫть ги прѣсрѣщатъ казаци и имъ подкарватъ колата къмъ Казанлъкъ; момчетата уплашени избѣгватъ и се връщатъ у дома си. Набѣдени че прѣдали наруситѣ военни припаси, военниятъ съвѣтъ ги осѫжда, и ги обѣсватъ. Почнаха да влѣкатъ навързани и избити по пѫть невинни Карловци: мирни граждани, бащи на фамилии, почтени търговци на стотини бѣха докарвани, натѫпкани въ затвори и прѣдадени на военния сѫдъ. Ужасъ обзе всички българи и насъ българскитѣ членове на комисията, дѣто оня фанатикъ *Юсуфъ бей* съ псувни се заканваше и се хвалѣше, че като прѣдседатель на военния сѫдъ той нѣма да пожали ни единъ българинъ, който би му падналъ въ рѫцѣ, защото всички до единъ били *комити.*

На 21. юлий сутриньта у дома доде стражарь, та ми обади, че управительтъ заповѣдалъ да отидемъ съ Цока на гарата, за да посрѣщнемъ и настанимъ български жени и дѣчурлига отъ Ст. Загора и отъ околни села, на брой около 4000 души, които *Сюлейманъ паша* изпратилъ, за да се настанятъ въ Пловдивъ по български кѫщи. Въ сѫщото врѣме дойде скръбна вѣсть, че се поминалъ Велескиятъ митрополитъ дѣдо *Дамаскинъ*, който за поправка на здравето си бѣше дошълъ отъ Цариградъ и отъ нѣколко врѣме лежеше боленъ въ Арабовския монастиръ *Св. Недѣля.* Слѣдъ като наредихме потрѣбното за погребението му, отидохме на гарата и тамъ що да видимъ? Окѫсани, боси, посърнали, изгладнѣли, а нѣкои ранени, хиляди клетници, жени, дѣца, повечето момичета, лежеха на гола земя. Въведохме въ града тия злочестници, намѣстихме ги по български цръкви, училища и кѫщи, а раненитѣ въ

особена сграда. Събрахме отъ милостиви хора, колкото се можà дрехи, постилки, завивки и хлѣбъ, та пооблѣкохме и нахранихме горкитѣ плѣнници. Отворихме списъкъ за доброволни помощи; на поканата ни се отзоваха мнозина щедри, между които и нѣколцина отъ Европейската колония, особено г. *Такела*, който импровизира отдѣлно помѣщение за болница, дѣто прибра болни и ранени и имъ се грижеше отечески. Голѣми трудове и молби трѣбваше да употрѣбимъ прѣдъ правителствената комисия, за да изходатайствуваме за бѣднитѣ страдалци поне опрѣдѣлено количество хлѣбъ отъ оня, който изобилно се раздаваше на цѣло свлѣкло нехранимайковци и башибозуци.

При голѣмитѣ лѣтни горещини опасно бѣ да се държатъ злочеститѣ плѣнници за повече врѣме въ града; комисията разпореди да се испратятъ и изнамѣстятъ по български села. Подѣлихме ги на групи споредъ голѣмината на селата, дѣто имаше да се настанятъ, и ги прѣдавахме на селскитѣ кметове, всѣкиму по нѣколко челяди, за да ги намѣстятъ по селата си. Селянитѣ, ако и да се намираха въ притѣснено положение, на драго сръдце ги прибраха и имъ се погрижиха за прѣхраната.

Единъ день въ заседание на комисията между други книжа поднесоха ни да подпечатаме и една телеграма до Сюлейманъ паша въ отговоръ на негова телеграма, съ която питалъ, кои българи заседаватъ въ комисията като членове. Въ отговорната телеграма се показваха имената: моето и Цоковото. Това ненадѣйно запитване на Сюлейманъ паша възбуди у менъ съмнѣние, дали не ще да е прѣдизвикано отъ нашитѣ другари въ комисията, които съ недовѣрие гледаха на насъ, и дали то не прѣдвѣщава нови изненади и неприятности. Съобщихъ съмнѣнията си на другаря си, който не знаеше съдържанието на телеграмата, която подпечата, защото не умѣеше да чете турски, и му прѣдложихъ да намѣри случай да види управителя, отъ когото можа-ще да научи нѣщо по прѣдметната телеграма. Цоко, като членъ отъ управителния съвѣтъ (идаре меджлиси), ползуваше се съ познанство и съ довѣрие отъ управителя *Хамидъ паша*. Другарьтъ ми не закъснѣ да види управителя, отъ когото се научилъ, между друго, че когато билъ тукъ муширътъ, нѣкои турци били ни клеветили прѣдъ него, че миналата година били сме обвинени като подстрѣкатели и сега сме били дохождали въ конака, за да шпионираме; муширътъ, безъ да разпита по-нататъкъ, заповѣдалъ билъ на полицеймейстора да ни затвори и обкове въ желѣза, но благодарение че началникътъ на полицията, прѣди да извърши мушировата заповѣдь, съобщилъ на управителя, а той разправилъ на мушира за поведението ни и го разубѣдилъ отъ прибързаното му рѣшение и, за да прѣмахне всѣко недовѣрие спрямо насъ, съ негово съгласие билъ ни назначилъ въ комисията членове. Тоя разказъ отъ управителя даваше да разберемъ, че и Сюлейманъ пашовото запитване ще да е извикано по поводъ на нѣкоя скована клевета противъ насъ, и че на главитѣ ни се навѣва нѣкаква бѣда.

Това наше прокобяване не закъснѣ да се сбѫдне. На 5. авг., когато бѣхъ отпратилъ послѣдната група отъ злочеститѣ загорски жертви, и едва бѣхъ се прибралъ у дома си на почивка, дойде жандармъ и ми обади да ида скоро, че ме викалъ полицеймейсторътъ. Доклѣ да се наканя да ида, другъ жандармъ съ повторна заповѣдь скоро да ида. Това бързо настояване ме смути. Отидохъ и полицеймейсторътъ *Едхемъ ага*, безъ да ми проговори, подаде ми телеграма отъ В. порта, и що да видя? *Садразамътъ заповѣда на мютесарифина да ме изпрати незабавно въ Цариградъ подъ конвой.* Глъбоко наранenъ отъ тая несправедлива противъ мене мѣрка при всичкото ми коректно поведение въ тия мѫчни обстоятелства, азъ отидохъ при управителя да измоля поне нѣколко дни, за да се приготвя за пѫть, и да ме не изпраща подъ конвой. *Хамидъ паша*, единъ строгъ и справедливъ управитель, ме познаваше отблизу и знаеше поведението ми, защото още въ 1872. год., когато прьвъ пѫть бѣше Пловдивски управитель, по негово прѣдложение, азъ бѣхъ назначенъ за прѣдседатель на Пловдивския градски съвѣтъ (*беледие реиси*). Той ме съжали за мѣрката, земена противъ мене, и прибави, че тя ще да е прѣдизвикана отъ нѣкои, които между друго ще да сѫ подказали прѣувеличено и рѣчьта, която съмъ билъ изрекълъ миналата зима въ събранието у х. Исмаилъ беовия конакъ, и която още тогава му била прѣдадена като много смѣла и насочена да осуети подписката на желаемия адресъ и пр.; но той, управительтъ, има довѣрие въ мене и съ писмо до садразама ще ме изпрати безъ конвой, а трѣбва незабавно да вървя на другия день. Азъ му благодарихъ за добрината, която ми изказа и почнахъ да се готвя за пѫть. Смѣлостьта ли на думитѣ ми, изказани по случай на прѣдложения адресъ, или друга нѣкоя скована клевета е прѣдизвикала отстранението ми отъ Пловдивъ—не зная, но трѣбваше да се съобразя съ заповѣдьта, безъ да зная, що ме чака въ Цариградъ. На излизане изъ кабинета на управителя подадоха ми приготвено поржчителство, за да го подпечата нѣкой познатъ за неотклонението ми. Г-нъ *Ст. Гешовъ*, който се случи въ комисията, имà добрината да поржчителствува за мене. Привечерь жандармъ ми донесе обѣщаното отъ управителя писмо и паспортъ, съ който полицеймейсторътъ се потрудилъ да ми услужи, като ме означилъ въ него *булгаръ мютеберинжедамъ*, навѣрно, за да ме иматъ навсѣкждѣ по пѫть подъ особенъ надзоръ.

21. Отиването и прѣбиването ми въ Цариградъ.

Сутриньта на 6. авг. при раздѣла отъ свои, която може-би щѣше да е вѣчна, азъ съ убито сръдце се простихъ съ челядьта си и отпжтувахъ съ редовния влакъ. Въ вагона влѣзе и непознатъ менѣ турски офицерь, който каза, че идѣлъ откждѣ Нишъ и отивалъ за Одринъ. Вѣрно ли бѣ казването му, или бѣ пратенъ да ме слѣди, незная;

но слѣдъ като изминахме нѣколко станции, той се изгуби, и азъ не го видѣхъ вече. Вечерьта късно влакътъ пристигна на Одринската гара, и азъ останахъ да прѣнощувамъ въ ближния хотелъ. Тамъ се срѣщнахме съ *д-ръ А. Вълковичъ,* който идѣше отъ Казанлъкъ, дѣто билъ лѣкарь при тамошната турска болница, и като я зели руситѣ, той я напусналъ, та се връщаше въ Цариградъ. Около гарата имаше много навалица; войски пристигаха и заминаваха за Шипка; заптиета караха навързани българи и ги прѣкарваха по разни мѣста, за да ги бѣсятъ; псувни и заканвания се сипѣха противъ българитѣ, които били докарали такава бѣда на държавата. Оная вечерь чакаха да се завърне и валията отъ Цариградъ, дѣто билъ отишълъ за наставления. На посрѣщане бѣха излѣзли много чиновници и граждани; между тѣхъ съгледахъ и английския консулъ г. *Блонтъ.* Като познатъ нему, приближихъ да го поздравя; накѫсо му разказахъ положението си и го помолихъ, ако намѣри случай, да каже нѣкоя добра дума за моя защита прѣдъ валията. Той ме посрѣщна студено и, като смънка нѣколко несвезани думи, оттегли се.

Сутриньта на 7. авг. дадохъ на пощата писмо за у дома си и тръгнахъ съ редовния влакъ. Вечерьта по мръкнало пристигнахме на серкеджиската гара. Азъ се надѣехъ тамъ да намѣря и нѣкой познатъ съ кола, за да ме заведе въ Ортакьой, както бѣхъ помолилъ телеграфически г. *д-ръ С. Чомаковъ* още на тръгване отъ Пловдивъ. Въ тъмнината не съгледахъ такъвъ човѣкъ познатъ; наехъ кола и потеглихъ за Ортакьой, дѣто и пристигнахъ на 11 часа по европейски и слѣзохъ у г. *д-ръ С. Чомаковъ* Тамъ намѣрихъ и г. Г. Стояновичъ Чалѫковъ, сенаторъ, когото и помолихъ да ме прѣдстави на Великия везиръ, за да му прѣдамъ писмото, съ което бѣхъ изпратенъ. Сутриньта на 8. авг. г. *Стояновъ* първѣ ме заведе при министъра на полицията, когото за жалость не сварихме у дома му. Оттамъ отидохме на В. порта, дѣто въ отсѫтствие на В. везиръ прѣдадохъ писмото на мюстешарина му Хуршидъ паша, който, като го прочете, каза, че съмъ билъ повиканъ за нѣкакви обяснения. *Хуршидъ паша* ме познаваше още отъ врѣме, когато бѣше валия въ Одринъ прѣзъ 1868 – 1869. год ; по негово прѣдложение азъ бѣхъ назначенъ тогава за *муавинъ* (помощникъ) на Пловдивски мютесарифъ. Въ Ортакьой се завърнахъ поуспокоенъ. Надвечерь дойдоха у г. *Ст. Чомаковъ* Негово Блаженство екзархътъ и Пловдивскиятъ митрополитъ г. *Панаретъ*, за да ме видятъ. Въ разговора си азъ имъ разправихъ за събитията по Пловдивъ и за военнитѣ дѣйствия около Стара-Загора и Шипка. Въ това врѣме обадиха ми, че полицейски приставъ въ Ортакьой дошълъ да ме вика. Излѣзохъ при него, и той ми съобщи, че полицейски агентъ дошълъ да ме вика и води при министъра на полицията Бѣше вече на мръкване; азъ го помолихъ да ме остави за сутриньта рано да ида; но той дори и на ходатайството на Негово Блаженство не склони да ме остави и настоя веднага да ида. Въ прѣдчувствие за ново неприятно гостуване незнайно гдѣ азъ си зехъ връхна дреха

и отидохъ въ полицейския участъкъ, дѣто ме чакаше полицейскиятъ агентъ, нѣкой си арменецъ, за да ме води, както казваше, при министъра на полицията. Часътъ бѣ около $9^{1}/_{2}$, когато се качихме на кола и тръгнахме. Водачътъ ми се показа доста учтивъ; по пътя ми приказваше успокоителни думи, че ме билъ зналъ прѣзъ пролѣтьта, когато бѣхъ въ Цариградъ, че ме виждалъ често по Ортакьой, че не билъ забѣлѣжилъ у мене нищо подозрително и пр. Отъ думитѣ му се разбираше, че той ме е слѣдилъ прѣзъ всичкото врѣме, доклѣ съмъ прѣбивалъ въ Цариградъ отъ началото на априлъ до 12. юний. Когато стигнахме на Галата, той ме покани да слѣземъ въ гостинницата да хапнемъ. Нахранихме се добрѣ; азъ помѣрихъ да платя, а той ме не остави и плати самъ. Качихме се пакъ на колата и едва кадѣ срѣднощь стигнахме въ Псаматия, дѣто бѣ жилището на министъра на полицията. Водачътъ ми отиде при министъра и слѣдъ малко се завърна, безъ да продума повече. Качихме се пакъ на колата и тръгнахме за кадѣ незная. Отъ мълчаливото държание на агента и отъ обстоятелството, че не се връщахме низъ сѫщия пѫть, по който бѣхме дошли, азъ прѣдвиждахъ, че не за Ортакьой отиваме, споредъ както по-прѣди ме увѣряваше агентътъ. Слѣдъ малко спрѣхме се прѣдъ едно голѣмо помѣщение и влѣзохме вѫтрѣ; то било помѣщението на министерството на полицията. Водачътъ ми влѣзе въ една стая, дѣто заседаваха нѣколцина: оня мѣсецъ бѣше рамазанъ, и канцеларитѣ работѣха нощѣ. Водачътъ слѣдъ малко излѣзе и ме заведе въ ближно помѣщение, което най-сетнѣ разбрахъ, че било затворъ. Прѣкараха ме прѣзъ единъ широкъ дворъ, дѣто ме прѣдадоха на офицеръ, който въ това врѣме правѣше провѣрка на затворницитѣ. Офицерътъ ме погледна и заповѣда да ме заведатъ въ затвора заедно съ провѣренитѣ затворници. Прѣди да ме поведатъ, той ме попита, имамъ ли у себе си пари и ако имамъ да ги прѣдамъ; доклѣ да отговоря, той като съгледа у мене златна верижка на часовника ми, заповѣда да ме заведатъ въ стаята на бинбашията, тъмничниятъ пазачъ. Благодарение на тая златна верижка, азъ се отървахъ отъ злощастието да гостувамъ и нощувамъ въ затворъ заедно съ обковани въ желѣза нехранимайковци. Въ стаята на тъмничния пазачъ, която се намираше въ вътрѣшния дворъ, имаше само едно легло за него, а наоколо голъ одъръ. Бинбашията, единъ старъ турчинъ, запали си *наргиле* и подкачи разговоръ: кадѣ съмъ и какъвъ съмъ. Разказахъ му за себе, щото прилѣгаше. Той се заинтересува отъ разказа ми и каза, че той знае Пловдивъ отъ млади години; защото съ войскитѣ на *Шкодралия Мустафа паша* билъ дохождалъ въ Пловдивъ прѣзъ 1829—30. год. и билъ седѣлъ съ нѣколко другари въ една кѫща, на която вратътъ билъ позлатенъ и отъ това заключаваше, че Пловдивъ билъ богатъ градъ и пр.

Нощьта се вече прѣвтурваше, и азъ уморенъ и разнебитенъ отъ душевни вълнения, сложихъ се на голъ одъръ и позадрѣмахъ. На заранъта 9. час. изведоха затворницитѣ на двора, и азъ отъ стаята

се видѣхъ, че съмъ въ затворъ между прѣстжпници отъ разни народности. Съ нетърпѣние чакахъ да ме повикатъ и да ми кажатъ, защо съмъ доведенъ въ това положение и какво обвинение тежи на мене. Деня изминахъ въ тревога и праздни надежди и на мръкването, като разбрахъ, че пакъ ще бжда гость у бинбашията, пратихъ да ми донесатъ нѣщо за вечеря. Въ това врѣме зачухъ, че на вратата откъмъ вънкашния дворъ нѣкой извика името ми. Изведоха ме въ вънкашния дворъ прѣдъ оня сжщи офицеръ, който миналата нощь ме прати на госте у бинбашията. Той ми обади, че ще му бжда гость нѣколко врѣме, доклѣ се получатъ за мене нѣкакви свѣдѣния отъ Пловдивъ, и заржча да ми покажатъ стая. Прислужницитѣ ме заведоха въ стая, дѣто имаше два кревата, и на тѣхъ почиваха двама запрѣни, отъ които, както се научихъ отпослѣ, единътъ билъ *Т. Касапи*, редакторъ на хумористически вѣстникъ, а другиятъ нѣкой си фалитъ. Като нѣмаше въ тая стая друго легло, прислужницитѣ ме заведоха въ горния етажъ на друго отдѣлно помѣщение и ме въведоха въ стая, дѣто на единъ креватъ седѣше слабъ човѣкъ около 50 годишенъ, а на втори празенъ креватъ, добрѣ постланъ, азъ се намѣстихъ. Другарьтъ ми билъ арменецъ, *Серафимъ ефенди*, съдържатель на читалище. Споредъ както ми разказа, той билъ запрѣнъ по набѣждане, че лѣпилъ употрѣбени тимбри по вѣстници, които разпращалъ по разни мѣста. Той ми се показа любезенъ и услужливъ. Въ тая стая съ креватъ и при любезенъ другарь менѣ поолекна; особена надежда ми лъсна, когато слѣдъ вечеря офицерътъ, който билъ полковникъ, повика другаря ми и мене да слѣземъ долу при него. На двора на мѣсечина той отвори разговоръ по дневнитѣ събития на бойното поле; оня день телеграфически извѣстия били пристигнали, че *Сюлейманъ паша* нападналъ на шипченския проходъ. Азъ му разказахъ, колкото знаехъ, за оная мѣстность. Слѣдъ половина часъ приятенъ разговоръ ние се завърнахме въ стаята си, дѣто оная нощь спахъ спокойно и си поотпочинахъ.

Другарьтъ ми, познатъ като съдържатель на читалище, ползуваше се отъ възможни улеснения; слугата му всѣка сутрина му донасяше вѣстници и писма. Услужливиятъ ми другарь ми прѣдложи да си доставямъ по неговия слуга каквото ми потрѣбва, и, ако желая, мога и писма да изпращамъ по него. Азъ се възползувахъ отъ услужливостьта му и още на първия день написахъ за у дома си писмо, въ което явявахъ, че съмъ пристигналъ въ Цариградъ живо и здраво, безъ да спомена, гдѣ съмъ и какъ съмъ, защото не се довѣрявахъ, дали писмото ми ще достигне назначението си и дали не ще попадне въ чужди ржцѣ. Стаята, дѣто гостувахъ, бѣ прилѣпена до голѣмъ салонъ, който служеше за болница на затворници. Цѣлото помѣщение, извѣстно подъ название *медах-хане*, нѣкога си служило за свърталище на *медахи (хвалители лъстци)*, които плели и пѣли хвалби на властвуващитѣ и съ приятни приказки забавявали публиката. Между прислужницитѣ имаше единъ младъ българинъ, който ни донасяше кафе

и друго щото ми дотрѣбваше; той единъ день ми се приказа, че билъ Копривщенецъ, по име *Тодоръ Козинарски*, запрѣнъ въ 1876. год. като участникъ въ възстанието и осъденъ на изгнание въ Азия, а съ доброто си поведение въ затвора сполучилъ дозволение да прави кафеджилъкъ при болницата в затвора. Слѣдъ два дни отъ постъпването ми въ меджх-хането обадиха ми, че нѣкой си ефенди дошълъ и искалъ да ме види. Послѣдвахъ отгорѣ и видѣхъ долу на двора г. *Г. Стояновичъ*. Поискахъ да слѣза при него, но не ми позволиха, па и той не се качи горѣ. Поздравихме се отъ далечъ, и той си отиде, а азъ се завърнахъ въ стаята си да чакамъ рѣшение за сѫдбата си. На 14. авг. въ недѣля по обѣдъ повикаха ме и ме заведоха при полковника, който ми обади, че ме викалъ отъ министерството на полицията. Жандаринъ ме поведе и заведе въ отдѣление, което той наричаше *политикахъ-дайреси*. Тамъ ме въведоха въ стая, дѣто заседаваха нѣколцина. Прѣдседательтъ *Кязимъ-бей*, както отпослѣ му научихъ името, спокойно ме попита: „Ти ли си, Ивановъ ефенди?“ На утвърдителния отговоръ той ми каза, че било рѣшено да ида да постоя нѣколко врѣме въ Бруса, и за това трѣбвало да дамъ сега гарантъ за неотклонение, а на утрѣшния день да ида въ министерството, дѣто ще ми дадатъ писмо до Брусенския валия. Опитахъ се да поискамъ отмѣнение на това рѣшение и да дамъ гарантъ, за да остана въ Цариградъ. Безъ да обърне внимание на молбата ми, *Кязимъ-бей* прибави, че той знаелъ за мене твърдѣ добрѣ, какъвъ съмъ, но сега тъй било рѣшено и трѣбвало непрѣменно да ида въ Бруса, отдѣто слѣдъ нѣколко врѣме ще ме повърнатъ въ Цариградъ. При тоя категорически отговоръ безполезно бѣ повече да настоявамъ, и азъ излѣзохъ да търся гарантъ. Като не познавахъ никакво човѣка, а оня день бѣше недѣля, та и въ Балкапанъ не можехъ да найда нѣкой познатъ, азъ казахъ, че ще найда гарантъ въ Ортакьой. Заптие съ пушка на рамо ме поведе прѣзъ Цариградъ и ме заведе въ фотографическото управление на Пера при Галата Сарай, а отъ тамъ другъ заптие ме поведе и заведе въ полицейския участъкъ на Бешикташъ; отдѣто трети заптие ме придружи и прѣведе въ полицейския участъкъ въ Ортакьой. Приставътъ [illegible] и ме попита, кой ще поемне за гарантъ. На отговора ми, че ще повикамъ д-ръ Ст. Чомаковъ, той каза, че по-добрѣ ще е да викнемъ г. *Г. Стояновича*. Отъ тия думи азъ разбрахъ, че и д-ръ Ст. Чомаковъ, макаръ и да бѣше отъ нѣколко мѣсеца членъ отъ държавния съвѣтъ, не е билъ зачитанъ за благонадежденъ. Съ заптие отидохъ у д-ръ Ст. Чомаковъ, който подписа поръчителството, и азъ останахъ тамъ, да прѣнощувамъ и да се готвя за пѫть за новото мѣстожителство. Вечерьта също дойде у Чомакова г. Стояновича и ни разказа, че ходилъ у Великия везиръ да ходатайствува за мене и че сполучилъ било да го склони на благоволение къмъ мене, за да ме остави свободенъ въ Цариградъ. [illegible]

прѣзъ 1876. г. бѣ дохождалъ въ Пловдивъ, за да оправдава съ кореспонденциитѣ си турскитѣ звѣрства. Тоя господинъ, като зачулъ да се споменува името ми, подзелъ думата и казалъ, че мезнаялъ миналата година въ Пловдивъ, дѣто съмъ билъ запрѣнъ за подстрѣкателство на възстание. Тия негови думи разколебали благосклонното разположение на В. везиръ и ми побъркали работата. Цѣла нощь не заспахъ отъ безпокойствия и грижи, какъ ще ида да живѣя въ Бруса, дѣто никого не познавамъ, и какви тревоги и безпокойствия ще причиня на челядьта си съ извѣстие за заточението си. Намислихъ най-послѣ да опитамъ, ако е възможно, да измоля отъ В. везиръ дозволение да остана въ Цариградъ на мѣстожителство. Онова врѣме Великъ везиръ бѣше *Едхемъ паша;* него азъ познавахъ отъ 1864. год., когато бѣше министъръ на просвѣщението, и азъ бѣхъ му поднесълъ съставената ми за българи „Османска граматика"; бѣхъ ходилъ при него на прѣдставление и пролѣтьта, когато бѣхъ въ Цариградъ.

Сутриньта на 15. авг. наехъ кола и отидохъ право въ конака му въ махала *Кантарджиларъ-баши.* Казахъ си името на адютантина и помолихъ да обади на Н. Височество, че желая да му се прѣдставя. Слѣдъ малко бѣхъ въведенъ при Н. Височество, който благоволи да ми дозволи да седна. Попита ме, кога и защо съмъ дошълъ въ Ц-градъ. Разказахъ му накѫсо, че съмъ доведенъ тука и отъ една седмица бѣхъ въ затворъ, а сега ме пращатъ въ Бруса; затова съмъ и дошълъ да прося високото му покровителство. *Едхемъ паша*, единъ нервозенъ и много ядовитъ човѣкъ, и въ ония тежки врѣмена злѣ настроенъ противъ българитѣ, посрѣщна ме съ думи: „Васъ българитѣ съ що още да задоволимъ? Правителството ви стори толкозъ добрини; призна ви за *миллетъ*, отдѣленъ отъ гърцитѣ, даде ви щото желаехте; владици българи искахте, даде ви; екзархъ искахте, екзархъ ви даде; чиновници българи искахте, чиновници българи назначи; а за всички тия милости вие съ що отплащате? Съ неприснателность, съ прѣдателство, съ бунтувания. *Екзархътъ Антимъ* вдигна бунтовнически прѣпорецъ, *Иванчо ефенди,* държавенъ съвѣтникъ, пратихме въ Пловдивъ, като комисарь да умирява, а той още повече разбърка тамъ; пратихме българинъ каймакамъ въ Габрово, *Иорданчо,* а той прѣдаде Габрово на руситѣ." Съ такива и други натяквания той ми прѣсичаше надеждата за облекчение на положението ми; но изложениятъ на опасности не се отчайва; азъ си събрахъ силитѣ и се помѫчихъ да го поукротя, като казахъ между друго, че ако нѣкои частни лица сѫ се провинили въ нѣкои осѫдителни постѫпки, справедливостьта, съ която се отличава Негово Височество, не ще допусне обвинения безразлично противъ всички българи, и правосѫдното царско правителство, което прави разлика между виновни и невиновни и взима въ внимание коректното поведение, ще бѫде благосклонно и къмъ мене. Въ такъвъ смисълъ изказанитѣ ми нѣколко ласкателни думи поукротиха гнѣва на В. везиръ, и той каза: „Благодари, че те доведоха въ Ц-градъ." Азъ се възползувахъ отъ

тия думи и казахъ, че ще бѫда крайно благодаренъ да остана въ Ц-градъ, но отъ министерството на полицията ми е заповѣдано да ида да зема писмо до Брусенския валия и да вървя за Бруса. В. везиръ повтори: „въ Ц-градъ ще останешъ“, и повика адютантина си, та му заповѣда да ме заведе при министъра на полицията и да му съобщи заповѣдьта, за да остана въ Ц-градъ. Съ развълнувано сърдце отъ радость пристѫпихъ, та му се поклонихъ и излѣзохъ. Адютантинътъ ме придружи; но прѣди да излѣземъ изъ конака, повърнаха ме, и В. везиръ ме попита: „Какво върши тамъ въ Пловдивъ българскиятъ владика?“ Отговорихъ: той отъ година и повече се намира въ Ц-градъ.—„Тамъ имало другъ владика, който бунтувалъ населението“, прибави. — Разбрахъ, че въпросътъ се отнася до епископа *Гервасия*, и отговорихъ: по-прѣди имаше владиковъ замѣстникъ, но той сега е въ Ц градъ. „А вие въ Пловдивъ за кой екзархъ бѣхте и сте?“—Отговорихъ: въ врѣме на избора на сегашния екзархъ азъ се случихъ тука въ Ц-градъ, та взехъ участие въ избора му и въ мазбатата за избирането на настоящия екзархъ личи и моятъ печатъ.—Слѣдъ тоя разпитъ отпусти ме, и адютантинътъ ме заведе и прѣдстави прѣдъ министъра на полицията, та му съобщи заповѣдьта на В. везиръ за прѣбиването ми въ Ц-градъ. Министърътъ на полицията се намѣри нѣкакъ си обиденъ и ядосано ми каза: „Кой ти е казалъ да не седишъ въ Ц-градъ? Седи.“—Безъ да се оправямъ повече, излѣзохъ си, надарихъ адютанта съ кайме 50 гр. и се завърнахъ въ Орта-кьой, дѣто приятели и познайници останаха възчудени отъ сполуката ми тъй лесно да се отърва отъ изгнание. Врѣменно останахъ гостенинъ у *Д-ръ Ст. Чомаковъ*, и никой вече не ме потърси.

Отъ писма и отъ пѫтници изъ Пловдивъ научихъ страхотиитѣ, които настанали тамъ. Слѣдъ отстранението ми отъ Пловдивъ тамъ начнали да бѣсятъ всѣки день по нѣколцина Карловци и други невинни отъ разни мѣста, нагрозени граждани; по-личии българи отъ Хасково, Чирпанъ, Пазарджикъ и Пловдивъ били изпратени на заточение въ разни мѣста по Азия. Въ Пловдивъ между други били запрѣни *Ив. Е. Гешовъ* и *Ив. Ст. Гешовъ;* военниятъ командантъ *Дамадъ Ибрахимъ* всѣка вечерь въ пияно състояние потвръждавалъ присѫди за бѣсене или изгнание. При такива грозни буйства и свирѣпства, разиграни въ Пловдивъ, азъ наистина, както каза В. везиръ, трѣбваше да благодаря, че съмъ въ Цариградъ. Неприятното и мѫчното за мене бѣше извѣстието, че, слѣдъ като ме отстраниха отъ Пловдивъ, кѫщата ни обърнали на болница за ранени турски войници, които всѣкидневно докарвали отъ Шипка, а жена ми и дѣцата ми се прибирали въ чужда кѫща. Поискахъ да ги доведа въ Ц-градъ, но властитѣ тамъ не дозволили; на вънъ отъ града не пускали никоя българска фамилия. Съ заявление помолихъ Пловдивския управитель *Хамидъ паша* да дозволи отпѫтуването на челядьта ми, но той билъ вече уволненъ по оплакване отъ фанатици, че не имъ давалъ желаемото отъ тѣхъ съдѣйствие въ буйствата имъ противъ българитѣ. На мѣстото му

за Пловдивски управитель билъ назначенъ нѣкой си *Хилми паша*, който живѣлъ въ Бояджи-кьои на Босфора. Съ дѣда *Панарета* отидохме да му чиститимъ и да го помолимъ между друго да разрѣши на фамилията ми да дойде въ Цариградъ. *Хилми паша*, единъ слабъ човѣкъ, се обѣща, но не свърши нищо. Разни спънки се посрѣщали, и турци, и гърци намѣрили случай да си покажатъ злобата и къмъ невинната ми челядь: мухтарътъ на махалата ни, гръкъ, *М. Немцоолу*, не давалъ свидѣтелство за паспортъ подъ претекстъ, че трѣбвало жена ми да плати данъкъ и за слѣдната година. Азъ се отнесохъ съ молба до министъра на вѫтрѣшнитѣ работи, *Джевдетъ паша*, който благоволи да заповѣда телеграфически на Пловдивския мютесарифъ да дозволи на фамилията ми да дойде въ Цариградъ. Най-послѣ разрѣшило се, но нови спънки се изпрѣчили: трѣбвало порѫчителство за паспортъ, а нѣмало кой да порѫчителствува: чувство на самосъхранение тъй силно било обладало малодушнитѣ, щото и най-ближни роднини и приятели, като *Д-ръ Рашко* и *В. Милковъ*, отъ страхъ да се не компрометиратъ, не рачили да подпечататъ обикновено порѫчителство за паспортъ на жена и дѣца. Благодарение пакъ на турчинъ, мой познайникъ, *х. Шабанъ*, който подпечаталъ порѫчителство, и челядьта ми можа най-послѣ да тръгне и пристигна въ Цариградъ на 5. октомврий, 1877. година.

Настанихъ се съ челядьта си въ Ортакьой, седалище на Екзархията, дѣто бѣха се прибрали волно или неволно и всички тогавашни български владици. Тамъ живѣеха и нѣколцината българи чиновници на турска служба, депутати и нѣколцина българи търговци, бѣжанци и изгнаници изъ разни градове. Прѣзъ първата половина на ноемврий единъ день ме изненада у дома ми Чаушъ (разсиленъ) отъ В. порта, изпратенъ съ билетъ отъ г. *Г. Стояновичъ*, който ме викаше да ида незабавно въ министерството на вънкашнитѣ работи, безъ да ми забѣлѣжи именно защо. Азъ се смутихъ; прѣзъ ума ми минаха разни мрачни мисли и лучкания за нѣкоя нова туна бѣда, скроена, може-би, отъ шпиони, които всѣкидневно кръстосваха низъ улицитѣ по Ортакьой.

Отидохъ и намѣрихъ г. *Стояновичъ*, който ми разтури съмнѣнията, като ми обади, че имало да се прѣведе на български едно окрѫжно. Заведе ме при г. *Каратеодориди, мюстешаръ* (съвѣтникъ) на министъра на вънкашнитѣ работи. *Каратеодориди* любезно ми прѣдложи да прѣведа окрѫжно, което правителството приготвило да изпрати на българскитѣ общини за съвѣти и прѣпорѫки съ прѣдложение да бѫдатъ вѣрни на подданическитѣ си длъжности и да се не вдаватъ на неприятелски изкушения и пр. Въ писалището на прѣводницитѣ седнахъ, та прѣведохъ окрѫжното и се завърнахъ у дома, дѣто разтревоженитѣ ми домашни ме чакаха съ нетърпѣние.

Новинитѣ отъ бойното поле изъ день въ день вече прѣдвѣщаваха скорошна развѣзка на кървавата драма. И наистина, прѣзъ първата седмица на новата 1878. год. пристигна радостна вѣсть,

че побѣдоноснитѣ руски войски завзели Пловдивъ и тамъ близу въ единъ опоритъ бой поразили съвършено Сюлейманъ-пашовитѣ пълчища. Наскоро освободителната война се свърши съ Санъ-Стефанския миръ, който между друго създаде широко българско княжество и даде пълна амнистия на всички запрѣни и политически изгнаници. Всички такива почнаха да се завръщатъ въ роднитѣ си мѣста.

На края на м. мартъ получихъ изъ Пловдивъ отъ г-нъ *Н. Геровъ* писмо, съ което ми съобщаваше, че съмъ билъ назначенъ за прѣдседатель на учрѣдения въ Пловдивъ Сѫдебенъ съвѣтъ, и ме канѣше часъ по-скоро да се завърна да поема длъжностьта си. На 7. апр. тръгнахме азъ съ челядьта си и фамилиитѣ на бр. *Гешовци* и на *Д-ръ Р. Петровъ* съ влакъ, прѣпълненъ отъ пѫтници и руски войници, и едва вечерьта на 8. апр. стигнахме на Одринската гара, дѣто въ единъ хотелъ прѣнощувахме. На другия день 9. априлъ, Връбница, късно вечерьта допаднахме живо и здраво въ Пловдивъ, дѣто намѣсто страхотии отъ башибозуци и черкези владѣеше пълно спокойствие подъ защита на християнско управление.

22. — По окупацията.

На завръщанието си отъ Цариградъ азъ се прибрахъ съ челедьта си у г. *Т. Власаковъ:* нашата кѫща отъ турска болница, каквато я заварили руситѣ, бѣ прѣпълнена съ ранени и болни руски войници. Г-нъ *Н. Геровъ* стори добро, та ме прѣдстави и прѣпорѫчи на генералъ *Столипина,* който квартируваше въ кѫщата му, на Пловдивския губернаторъ полковникъ *Шепелевъ* и на вице-губернатора *Ивановъ.* На Великдень поканени нѣколцина българи отъ църква отидохме у генералъ *Столипина,* гдѣто се христосвахме и направихме пасхата съ богата закуска, благословена отъ митрополитъ *Панаретъ,* който се бѣше прибралъ отъ Цариградъ. Слѣдъ праздницитѣ сѫдебния съвѣтъ отвори засѣданията си въ едно турско помѣщение край Марица. Съвѣтътъ се състоеше отъ мене — прѣдседатель, и отъ членове: *Т. Власаковъ* и *К. Моравеновъ* съ секретарь *Георги Павлитовъ* и разсиленъ *Манолъ,* испослѣ офицеръ *Драгановъ.* Съвѣтътъ имаше да разглежда и рѣшава по съвѣсть спорни дѣла, а такива дѣла по краденъ и ограбенъ добитъкъ и имотъ въ врѣме на войната и при бѣгане на турцитѣ бѣха се набрали твърдѣ много; отъ заранньта до мракъ трѣбваше да работимъ, за да откараме не по-малко 30 — 40 дѣла на день.

На 18. май се завърна братъ ми *Георги* отъ заточението си въ Ангора и съ него фамилиярно се прибрахме и настанихме въ кѫщата на х. Шабанъ, който има добрината да ни я прѣдложи. На 20. май посрѣщнахме императорския комисарь генералъ-адютантъ князъ *А. Дондуковъ—Корсаковъ,* комуто бѣ приготвена за квартира кѫщата на *д-ръ Рашко Петровъ.* Нѣколцина българи ходихме да му се прѣдставимъ и се сподобихме съ честь да бѫдемъ

канени у него на гощавка въ извѣстни тържествени дни. Императорскиятъ комисарь уреди врѣменно правителство отъ шесть отдѣла: финансовъ отдѣлъ съ началникъ (комуто не помня името), отдѣлъ правосѫдие съ началникъ *Лукиановъ*, отдѣлъ вѫтрѣшни дѣла съ началникъ генералъ *Гресеръ*, отдѣлъ просвѣщение и духовни дѣла съ началникъ *М. Дриновъ* и отдѣлъ военни дѣла съ началникъ генералъ *Золотаревъ*. Врѣменното правителство въ уредбата на управлението не искаше да прави скокъ, затова и често сбираше свѣдѣния отъ разни лица по прѣжната административна уредба. По покана отъ генералъ *Гресера* азъ му направихъ изложение за уредбата на бившата администрация и жандармерия.

На 1. юний пристигна въ Пловдивъ и Негово Блаженство българскиятъ екзархъ *Иосифъ* заедно съ *д-ръ Ст. Чомаковъ*. Въ Пловдивъ се събраха и мнозина други извѣстни обществени дѣйци: *Иванчо Пенчовичъ*, назначенъ за чиновникъ по особени поручения; *Т. Бурмовъ* назначенъ за вице-губернаторъ на мѣстото на генералъ *Иванова*, назначенъ за Сливенски губернаторъ; *Н. Михайловски*, чиновникъ въ отдѣла просвѣщение, *Т. Икономовъ*, *Ваклидовъ*, *д-ръ Молловъ*, *д-ръ Боневъ*, *Г. Начовичъ* и други.

Въ началото на м. юний императорскиятъ комисарь състави подъ прѣдседателство на г. *Дринова* комисия, която да обмисли и прѣдложи начинъ за събиране десетъка. Тая бѣ комисия съставена отъ *Ив. Пенчовичъ*, отъ единъ бившъ мюлтезинъ отъ Търновско и отъ мене. Слѣдъ нѣколко заседания рѣши и прѣдложи събирането десетъка за оная година, въ натура, като се опрѣдѣли за всѣко село количеството на десетъка по срѣдното отъ тритѣ послѣдни години. Това прѣдложение се одобри и се разпореди да се събере десетъкътъ чрѣзъ кметоветѣ. Г-нъ *Дриновъ* се завзе за уредбата и на учебното дѣло; между друго той основа двѣ реални училища, едно въ Пловдивъ, друго въ Сливенъ за пръвъ пѫть отъ по три класа съ директори, въ Пловдивъ *Григоръ Караджовъ*, въ Сливенъ *А. Козаровъ*. При тия училища бѣха уредени и по 10 стипендии, както и други 10 стипендии при дѣвическото въ Пловдивъ училище. Състави се и губернски училищенъ съвѣтъ, въ който имахъ честьта да бѫда избранъ за прѣдседатель.

Г-нъ *Лукиановъ*, началникъ на отдѣла правосѫдие, съ помощника си *Кочановски* неуморно работѣше да устрои сѫдебната часть; той приготви врѣменни сѫдебни правила и състави комисия, която да ги прѣведе на български, колкото се може по-скоро. Подъ прѣдседателство на г. *Бурмова*, членоветѣ на тая комисия си раздѣлиха работата на прѣвода, и менѣ се падна, та прѣведохъ първитѣ осемь глави отъ врѣменнитѣ правила. И другитѣ отдѣли работѣха неуморно по своитѣ вѣдомства: военниятъ отдѣлъ устрои земска войска; финансовиятъ отдѣлъ уреди начина на събиране разнитѣ даждия; отдѣлътъ на вѫтрѣшнитѣ дѣла уреди администрацията, жандармерията, пощитѣ и пр.

Поради войната много дѣца, останали сирачета, бѣха се набрали въ Пловдивъ, дѣто нѣмаха дѣ да се подслонятъ. Гра-

доначалникътъ *А. Хамилтовъ* има човѣколюбивата идея да събере тия сирачета въ една турска кѫща и да тури основа на сиротопиталище, съ грижитѣ на което бѣха натоварени членкитѣ на едничкото тогава дружество *„Майчина грижа"*. А защото срѣдствата на това дружество не бѣха достатъчни, за да посрѣщатъ разноскитѣ на това благотворително заведение, по инициативата на сѫщия г. *Хамилтонъ* и съ съдѣйствието на г-жа генералъ *Домонтовичъ* състави се *благотворително дружество* отъ членове на разни народности, съ цѣль да се грижи за сиротопиталището и за градска болница[1]).

Въ началото на августъ, учрѣди се апелативенъ сѫдъ съ прѣдседатель *Т. Кесяковъ* и членъ *д-ръ К. Стоиловъ;* на 5. авг. се състави и комерчески сѫдъ съ членове: *Н. Власаковъ* и *Д. Аргирияди,* а за прѣдседатель бѣхъ назначенъ азъ. При тая си нова длъжность азъ бѣхъ поканенъ отъ г-на *Дринова* и на длъжность учитель по български езикъ при реалното училище въ Пловдивъ за 1878/9. учебна година.

Въ онова врѣме, когато въ Пловдивъ се работѣше тъй пъргаво за държавното устройство на създаденото по С.-Стефански договоръ българско княжество, въ Берлинъ бѣше се събралъ и заседаваше конгресъ отъ пълномощници на Великитѣ сили, и грозни слухове бѣха почнали да пристигатъ относително бѫдещата сѫдба на най-много пострадалата южна България. Гръцкиятъ печатъ, патриаршията, разни силогози и самò гръцкото правителство бѣха се запретнали съ всички сили да увѣряватъ свѣта и конгреса, че въ Тракия прѣодолѣвалъ гръцки елементъ и протестираха противъ присъединението на тая *гръцка* область при българското Княжество! Стреснати отъ тия гръцки домогвания, нѣколцина българи, поканени отъ владиката *Панарета,* събрахме се въ митрополията да прѣмислимъ, дали не ще да е нуждно и умѣстно и българитѣ отъ своя страна да направятъ нѣкакви постѫпки, за да освѣтлятъ конгреса за истинското положение на Тракия въ етнографическо отношение. Събранието намѣри за добрѣ да се приготви обстоятелствено изложение за истинското положение на южна България и съ разрѣшение отъ императорския комисарь да се помоли Негово Блаженство Екзархътъ, придруженъ отъ двама прѣдставители, да го прѣдстави на конгреса.

За голѣмо наше недоумѣние, императорскиятъ комисарь не одобри това наше прѣдложение и строгичко прибави, че то не било наша работа, и че имало кой да се грижи за нашата сѫдба!

Грозното извѣстие за рѣшението на Берлинския конгресъ да се разпокѫса българскиятъ народъ и да се постави изново многострадална Тракия подъ Султанова политическа и военна власть раздразни и потопи въ отчаяние всички ни. [1]) Сега и ония, които

---

[1]) Уставътъ на благотворителното дружество е обнародванъ въ брой 23. на в. „Марица" отъ 13. окт. 1878. год.

[1]) Берлинскиятъ трактатъ бѣ обнародванъ въ 1. брой на в. „Марица", който излѣзе на 25. юлий.

не одобряваха прѣдложението за изпращане депутация въ Берлинъ, бидоха изненадани въ своята самонадѣяность и съвѣтваха да се протестира противъ рѣшението на конгреса, относително отцѣпването на източна Румелия отъ Българското княжество. Но князь *Дондуковъ—Корсаковъ*, комуто поднесохме такова заявление съ молба да одобри поднасянето му въ Берлинъ, открито даде ни да разберемъ, че тая постѫпка е безполезна, като подметна иронически, че конгресътъ рѣшенията си трѣбвало да земе съ ad referendum до българитѣ!

Намѣсто протестъ до конгреса дозволи да се приготви мемоаръ, подписанъ отъ всички градове на южна България до прѣдставителитѣ на Великитѣ сили въ Цариградъ. Съ тоя мемоаръ [2]) отидоха въ Цариградъ г. г. *Грековъ* и *Г. Начевичъ*, избрани да го прѣдставятъ и подкрѣпятъ устно молбата на населението, за да го не оставятъ изложено на нови изпитни и тегла подъ турска власть. Пратеницитѣ наскоро се завърнаха, безъ да сполучатъ въ мисията си. Князъ *Дондуковъ* слѣдъ единъ смотръ на събранитѣ въ лагеръ при Пловдивъ дружини отъ земската войска на 10. окт. 1878. г. замина за София, като постави за генералъ-губернаторъ на създадената въ Берлинъ източна Румелия командиря на 9. корпусъ, генералъ-лейтенантъ *Столипинъ*.

Общо негодуване обзе всички българи, па и самитѣ руси, особено военнитѣ, които съвѣтваха българитѣ да се приготвятъ и опратъ енергически, та да не оставятъ да се изпълни рѣшението на Берлинския трактатъ относително източна Румелия, като увѣряваха, че Русия нѣма да остави най-сетнѣ на произволъ българитѣ, които е освободила съ толкова жертви. Такова настроение се подържаше и отъ мнозина високопоставени военни, — които и дадоха идея за съставяне гимнастически дружества, насочени да приготвятъ населението къмъ борба за отбрана въ случай на нужда. Г. г. *Гр. Начевичъ, К. Стоиловъ, Ив. Ев. Гешовъ*, събрани у дома, проектирахме уставъ за гимнастическо дружество, кръстено „*Орелъ*", и уставътъ му, утвърденъ отъ генералъ *Столипинъ*, бѣ обнароденъ въ в. „Марица", брой 36. отъ 28. ноемврий 1878. год.

Първо гимнастическо дружество се състави въ Пловдивъ; въ него се записаха за основатели съставителитѣ на устава му, а за редовни членове всички млади български момци. По примѣръ на Пловдивското гимнастическо дружество съставиха се и по други градове и села такива дружества, на които членоветѣ изъ день въ день се умножаваха и достигнаха до почетно число нѣколко хиляди. Генералъ *Столипинъ* раздаде потрѣбнитѣ пушки за обучение, и упражнения начнаха редовно всѣки день.

---

[2]) Мемоарътъ обнародванъ въ 23. брой на в. „Марица".

23. — Международната комисия.

Прѣдвидѣната въ Берлинския трактатъ Европейска комисия, назначена да състави Органическия уставъ на източна Румелия, бѣше се събрала вече въ Цариградъ и се готвѣше да дойде въ Пловдивъ, за да си почне работата. Негодуването и вълнението у населението се усилиха до неимовѣрна степень. Въ пъргавината си млади патриоти настояваха и се готвѣха да не припустятъ комисаритѣ въ Пловдивъ; но благоразумието най-сетнѣ надви, та се рѣши да се отбѣгне отъ всѣка необмислена постжпка, а намѣсто това, когато пристигне комисията, да й се даде изложение, въ което да се изкаже категорически, че населението по никой начинъ не може да приеме да се подложи изново подъ турска власть и пр.

Комисаритѣ на Великитѣ сили най-сетнѣ пристигнаха благополучно въ Пловдивъ: рускиятъ комисарь полковникъ *Шепелевъ* съ помощника си князъ *Церетелевъ*, сърѣменно и руски генераленъ консулъ, французсккиятъ баронъ *Рингъ* съ помощника си г. *Кутули* и секретарьтъ г. *Розе*, австрийскиятъ *Калай*, английскиятъ *Хенри Друмондъ Волфъ*, италиянскиятъ *Вернони*, германскиятъ *Браункшвенгъ* и турскиятъ *Асимъ паша* съ помощника си *Абро ефенди*. Паеженото население едва съ голѣми мжки можа да се сдържи отъ буйни демонстрации. Намѣсто такъвъ единъ мемоаръ, подписанъ отъ опълномощени прѣдставители: *Т. И. Кесяковъ, Ив. Ев. Гешовъ, Д-ръ К. Стоиловъ, Д. Папазовъ, Д. Наумовъ, М. Саковъ, М. Поповъ, Г. Ивановъ, С. Великовъ, Д-ръ Г. Марковичъ, Хр. Павловъ* и азъ, поднесохме на Европейската комисия отъ име на източно-Румелийското население. Лично се явихме прѣдъ комисаритѣ и всѣкому едному дадохме по единъ екземпляръ отъ мемоара, който подкрѣпихме и устно. Французскиятъ и италиянскиятъ комисари ни приеха благосклонно; австрийскиятъ и английскиятъ ни четоха дълги лекции съ обѣщания и обѣщания, че ще се погрижатъ да направятъ източно-Румелийското население доволно и честито; а германскиятъ консулъ едва благоволи да приеме мемоара ни. [1])

Подобни частни заявления и протести, придружени съ буйни демонстрации, пристигнаха и отъ разни други градове и села, а най-буйна и заплашителна бѣ манифестацията отъ многобройна депутация отъ много села, която на 26. окт. навѣди всички комисари съ викове: „Не щемъ източна Румелия, ни комисия!“

Комисаритѣ изпърво не рачили дори да вземать въ внимание мемоара ни; но послѣ, стреснати отъ явното общо негодувание, за да покротятъ населението, рѣшили въ отговоръ на мемоара ни да дадатъ успокоителни обѣщания. Съ писмо отъ 9/21. ноемврий, адресирано на мое име, г. *Калай*, австрийски комисарь, като прѣдседателствуващъ комисията, прѣпрати ни притворенъ отговоръ отъ страна на комисията съ прѣпоръка да го съобща на подателитѣ

---

[1]) Мемоарътъ е напечатанъ въ брой 24. на в. „Марица“.

а мемоара. [2]) Въ тоя си отговоръ комисаритѣ се трудѣха по всички очки на мемоара да ни разубѣдятъ отъ изказанитѣ ни страхувания и ни увѣряваха, че ще се погрижатъ да направятъ всичко възможно, за да се уреди въ страната ни пълно автономно управление, достойно за завиждане и пр. За оборване доводитѣ на тоя отговоръ поднесохме второ заявление и изново протестирахме противъ отцѣпването на източна Румелия отъ княжество България.

Комисията, безъ да хае, безъ да я е грижа отъ многобройни и многовидни заявления, караше си работата. По чл. 19. отъ Берлинския трактатъ финансовото управление на областьта трѣбваше да се прѣдаде ней; затова тя бѣ довела отъ Ц-градъ г. *Шмидта*, чиновникъ при отоманската банка, и му възложи управлението на финанситѣ на изт. Румелия. Г. *Шмидтъ* прибра при себе си на служба между други и българи г. г. *Ив. Ев. Гешовъ* и *Т. Стоевъ* и ги назначи за ковчежници. Но прѣдаването каситѣ на Шмидтови чиновници посрѣщна силенъ опоръ, особено въ Сливенъ, дѣто гимнастическитѣ дружества и населението се опрѣха, и генералъ *Столипинъ* едва съ голѣми усилия и заплашвания сполучи да разтури голѣмото множество манифестанти, та да прѣдаде касата на г. *Шмидта*.

Слѣдъ като се опитаха всички възможни начини на съпротивление, благоразумието най-послѣ диктуваше нуждата да се помиримъ съ положението си и да чакаме резултатитѣ отъ работата на комисията. Мнозина дори бѣха на мнѣние да приближаваме до комисаритѣ, та въ дадени случаи да ги освѣтляваме върху сѫщинското положение и върху нуждитѣ на населението, за да биха се избѣгнали божемъ погрѣшки, въ които турцитѣ, особено гърцитѣ, се мѫчеха да вкаратъ комисаритѣ, като прѣдставяха, че мнозинството на християнското население било гръцко. Отъ избликъ на патриотизъмъ не така мислѣха нѣкои буйни млади; въ едно събрание подъ прѣдседателство на Н. Бл. Екзарха тѣ настояха да се земе не дотамъ обмислено рѣшение *да не приближава никой българинъ до комиситѣ и, който би приближилъ до тѣхъ, да се смѣта за прѣдатель!* Нѣколцина отъ насъ можехме да виждаме само рускитѣ комисари, отъ които се и учехме, що се върши въ комисията, и въ нѣкои случаи по нѣкои въпроси поднасяхме на благоусмотрѣние и свои свѣдѣния и забѣлѣжки. При другитѣ комисари приближаваше само г. *Д. Цанковъ*, изпратенъ отъ Търново, навѣрно съ цѣль да се учи, що се работи въ комисията.

Съ знанието на генералъ-губернатора *Столипина* прѣзъ януарий 1879. год. зе се рѣшение да се изпрати депутация, за да ходатайствува прѣдъ Европейскитѣ кабинети за отмѣнение на рѣшението относително разединението на източна Румелия. За депутация се одобриха Г. г. *Ив. Ев. Гешевъ* и *Г. Янкуловъ*. За замѣстникъ на г. *Ив. Ев. Гешовъ* въ качеството му на прѣдседателствуващъ на Губернския административенъ съвѣтъ бѣхъ назначенъ азъ, а въ

[2]) Отговорътъ на комисията е обнародванъ въ брой 32. на в. „Марица“, а оригиналътъ е у мене.

качеството му на редакторъ на в. „Марица“ замѣсти го братъ ми *Георги,* тогава секретарь на Негово Блаженство. Между това вълнението низъ областьта повече и повече растѣше; въ общото мнѣние се проявиха двѣ течения: едни бѣха на мнѣние, че трѣбва да се примиримъ съ създаденото ни положение, защото не е възможно да противостоимъ на рѣшението на Великитѣ сили; други пъкъ, набурени съ горещъ патриотизъмъ, настояваха да се приготвимъ, та да се опремъ съ всичкитѣ си сили и да не приемаме каквито и да било уредби отъ Европейската комисия. Това последно мнѣние подкрѣпиха и нѣкои военни руси, особено генералъ *Скобелевъ Младий,* който се бѣше установилъ за нѣколко врѣме въ Пловдивъ, и полковникъ *К. Кесяковъ.* Единъ централенъ комитетъ въ Пловдивъ и отдѣлни въ разни градове се съставиха съ цѣль да събиратъ волни, па дори и неволни помощи, да готвятъ храна, военни припаси и пр. за проектираното противостоене на турски войски, въ случай че биха намислили да влѣзатъ въ областьта. Прѣдъ очевидната опасность отъ готвената катастрофа при такъво противостоене никой не смѣеше да противоречи отъ страхъ да не бѫде окачественъ, като не патриотъ и измѣнникъ. Полковникъ *К. Кесяковъ* явно се заканваше съ заплашвания на всички, които не се съгласяваха да одобрятъ неговитѣ рискувани кроежи. Една вечерь *Т. Бурмовъ* и азъ бѣхме повикани у генералъ *Столипина,* дѣто генералъ *Скобелевъ* и полковникъ *Кесяковъ* настояваха да убѣждаватъ, че българитѣ трѣбвало да се възпротивятъ дори съ орѫжие противъ прилагането уредбитѣ на комисията. На възраженията ни, че сполука отъ такова съпротивление могла-би да се очаква само, ако бѫде съ одобрението и съ помощьта на Русия, тѣ отговаряха и убѣждаваха, че, щомъ подкачатъ сами българитѣ борбата, и Русия неволно ще се намѣси и пр.

Комитетитѣ прибраха въ гимнастическитѣ дружества почти всички селяни, годни да въртятъ орѫжие; раздадоха имъ пушки и знакове (левове) за шапкитѣ имъ, по единъ левъ всѣки знакъ, разпоредиха да се събиратъ помощи отъ селата и отъ заможни граждани. Настроението изобщо прѣдричаше рѣшителность на отчаяна борба.

Полковникъ *Шепелевъ* и князъ *Церетелевъ* съвѣтваха и настояваха да стоятъ българитѣ мирни и да се примирятъ за сега съ положението си. Негово Блаженство тъй сѫщо съвѣтваше благоразумие; но всички тия съвѣти оставаха гласъ вопиющаго въ пустини. Буйнитѣ не се убѣждаваха, а развиваха трескава дѣятелность да настрояватъ и да готвятъ населението на борба.

На 24. апр. ненадѣйно пристигна въ Пловдивъ генералъ-адютантъ *Обручевъ,* изпратенъ отъ Негово Императорско Величество руския царь, за да даде потрѣбни съвѣти и наставления за благоразумно и мирно поведение отъ страна на населението на източна Румелия. Прѣдъ многобройно събрание въ църквата *Св. Богородица* генералъ *Обручевъ* прочете Височайша прокламация отъ Н. И. В. И въ прѣводъ на български, подаде я да я прочете

Негово Блаженство Екзархътъ. Слѣдъ това генералъ *Обручевъ* държа назидателна рѣчь, съ която успокояваше населението отъ безосновни страхове, съвѣтваше мирно и благоразумно поведение и увѣри, че Н. И. В. въ желанието си за щастие на страната зелъ надлежни мѣрки да ѝ осигури спокойствие и тишина и че отъ мирното поведение на населението много зависи да се недопустятъ турски гарнизони, и въ заключение изиска отъ населението да се покори на волята на Европа, която е и воля на императора. Слѣдъ като обиколи нѣколко градове и даде на всѣкждѣ подобни съвѣти на завръщане въ Пловдивъ, генералъ *Обручевъ* свика членоветѣ на комитетитѣ, които упорствуваха въ рѣшенията си да готвятъ населението на борба, и строго имъ прѣпоржча да напустятъ глупавитѣ си планове и да мируватъ. Сжщевременно отстрани отъ Пловдивъ и полковникъ *К. Кесяковъ.* Буйнитѣ се поукротиха, и населението се поуспокои особено, когато пристигна извѣстие, че за генералъ-губернаторъ на областьта е назначенъ човѣкъ отъ българско потекло, именно *А. Богориди,* синъ на извѣстния родолюбецъ князъ *Стефанъ Богориди.*

24. — А. Богориди, генералъ-губернаторъ на източна Румелия.

На 15. май главниятъ губернаторъ на източна Румелия, князъ *А. Богориди*, заедно съ главния секретарь на областьта, г. *Г. Кръстевичъ*, пристигна въ Пловдивъ, придруженъ отъ всички членове на Европейската комисия, които въ Ц-градъ бѣха дали окончателна редакция на органическия уставъ. Любопитство, смѣсено съ безпокойствие, вълнуваше духоветѣ, дали съ фесъ или съ шапка ще се яви новиятъ генералъ-губернаторъ. Генералъ *Столипинъ* разпореди потрѣбни мѣрки, за да се прѣвари всѣка неумѣстна постжпка отъ страна на буйни елементи, и сжщевременно се погрижи да убѣди новия губернаторъ да се яви съ шапка, за да се избѣгне нежелаемъ скандалъ. Генералъ *Виталисъ,* назначенъ за директоръ на Румелийската милиция, бѣ изпратенъ отъ генералъ *Столипина* да посрѣщне генералъ-губернатора на границата и да го убѣди да остави феса и да си тури шапка. Шапката, съ която се яви новиятъ генералъ-губернаторъ, поуспокои населението и отстрани страховетѣ отъ прѣдстоещи смутни, отъ каквито се страхуваха и Европейскитѣ комисари.

На 17. май съ прилично на случая тържество прочете се първо ферманътъ, съ който се туряше въ дѣйствие органически уставъ на областьта, а послѣ и ферманътъ за назначението на *А. Богориди* за генералъ губернаторъ на източна Румелия. На 19. май генералъ *Столипинъ*, слѣдъ като прѣдаде управлението на областьта на новия генералъ-губернаторъ, напусна Пловдивъ и замина за Сливенъ. На 20. май генералъ-губернаторъ, по прѣпоржка дадена отъ генералъ *Столипина,* назначи прѣдвидѣнитѣ въ орга-

нический уставъ директори: на правосѫдието *Т. И. Кесяковъ*, на общитѣ сгради *Г. Вълковичъ*; на финанситѣ *Шмидтъ*, на народното просвѣщение *Ив. Груевъ*. Директорътъ на вътрѣшнитѣ дѣла и главенъ секретарь г. *Г. Кръстевичъ* и директорътъ на милицията и жандармерията генералъ *Виталисъ* имаха назначението си направо отъ султана.

На 21. май директоритѣ бѣха свикани на заседание подъ прѣдседателство на генералъ губернатора. Първа работа на директоритѣ бѣ съгласно съ прѣдписанието на органическия уставъ да съставятъ комисия отъ прѣдставители на шестьтѣ окрѫга, съ назначение да разпрѣдѣли и уреди 36 избирателни колегии, отъ които да се избере по единъ прѣдставитель за областно събрание. Тая комисия, турена подъ мое прѣдседателство, изработи и състави 36 избирателни колегии, които съ слаби размѣщания на нѣколко села останаха въ сила и до края на сѫществуването на източна Румелия.

Назначението на директоритѣ трѣбваше да се утвърди отъ султана; съ телеграма отъ 23. май Великиятъ везиръ съобщи на генералъ-губернатора, че сѫ утвърдени на длъжность прѣдставенитѣ лица съ изключение на *Т. Ив. Кесяковъ*, когото Високата порта не рачила да утвърди за директоръ на правосѫдието. Администрацията по правосѫдието врѣменно бѣ възложена менѣ, и азъ като директоръ на просвѣщението съврѣменно водѣхъ и дѣлата по това вѣдомство отъ 13. юлий 1879. до начало на февр. 1880, когато по настояване отъ глав. губернаторъ *Т. И. Кесяковъ* най-послѣ бѣ приетъ за директоръ на правосѫдието.

Избиритѣ на прѣдставители отъ 36-тѣ колегии за пръвъ пѫть се извършиха мирно и тихо, и първото областно събрание, съставено отъ видни и разбрани люде, плодотворно изкара първата си сесия отъ 15. окт. до 15 дек. 1879. г. Прѣзъ мартъ 1880. бѣ свикано на извънредна сесия, прѣзъ която между други уредби се гласува и бюджетъ за 1880. год. Въ 1881. год. прѣзъ авг. станаха избори на нови прѣдставители, за да замѣстятъ половината отъ прѣжнитѣ, които споредъ органическия уставъ трѣбваше по жребие да напуснатъ. Въ врѣме на тия избори се проявиха първи партизански тенденции; директорскитѣ служби, особено постоянниятъ комитетъ, дѣто за безотговорна работа се плащаше добрѣ, дразнѣха завистьта и апетита на мнозина отъ познатитѣ дѣйци. Нѣкои отъ тѣхъ се опитаха да спечелятъ благоразположението на руския консулъ, та съ негово съдѣйствие и влияние да сполучатъ желаемото си; надваряха се да се прѣпорѫчатъ за прѣданни русофили, а съперницитѣ си да прѣдставятъ за неблагонадежни. Така се образуваха двѣ едни на други враждебни партии: *русофилска* и *русофобска*, или *либерална*.

При изборитѣ на 1883. год. тая послѣдната сполучи болшинство въ областното събрание и се настани на власть и въ постоянния комитетъ, затова биде наречена отъ съперницитѣ си и *казённа*.

Борбата между двѣтѣ партии се отрази и върху състава на директората: директорътъ на финанситѣ г. *Шмидтъ*, доста опитенъ финансистъ за прѣкаленото си туркофилство бѣ намразенъ още въ извънредната сесия прѣзъ 1880. год. и бламиранъ се отегли, та на негово мѣсто се настани *д-ръ Г. Странски*. Слѣдъ година въ редовната сесия на 1881. год. и той бламиранъ бѣ замѣстенъ съ *Ив. Е. Гешевъ*, слѣдъ оставката на когото бѣ назначенъ въ 1883. год. за директоръ на финанситѣ *г. Ив. Х. Петровъ*. По милицията и жандармерията генералъ *Виталисъ* още прѣзъ 1880. год. бѣ замѣстенъ отъ генералъ *Стрекеръ*, а тоя послѣдниятъ отъ *Дригалски* прѣзъ 1883. г. За директоръ на правосѫдието слѣдъ *г. Т. И. Кесяковъ* намѣсти се *г. Ив. Салабашевъ*. По дирекцията на общитѣ сгради слѣдъ оставката на *Г. Вълковичъ* въ 1881. год. бѣ назначенъ *г. Г. Стамболски*, който въ сесията на 1883. г. бѣ замѣстенъ отъ *г. П. Дагоровъ*. Само азъ единъ отъ назначенитѣ отъ г. генералъ-губернатора директоръ бѣхъ честитъ да оцѣлѣя да управлявамъ дирекцията на просвѣщението цѣли петь години и половина, отъ 20. май 1879. до 23 ноемвр. 1884. год. Когато при новата насока на управлението, дадена отъ новоназначения генералъ-губернаторъ *г. Г. Кръстевичъ*, азъ трѣбваше да се оттегля съ спокойна съвѣсть, че съмъ извършилъ, колкото съмъ могълъ, наложенитѣ ми длъжности. Прѣзъ петь годишното си управление на народното просвѣщение азъ, споредъ силитѣ си, се трудѣхъ да уредя учебното дѣло, доколкото бѣ възможно за първъ пѫть. Особено внимание обърнахъ върху уреждане начални училища: съ помагала и насръдчения въ повечето български общини се отвориха първоначални училища отъ по 2, 3 и 4 отдѣления; въ стотини общини се съградиха нови училищни помѣщения. За срѣдно образование постепенно се повдигнаха въ реални гимназии двѣтѣ реални училища въ Пловдивъ и Сливенъ и двѣ дѣвически гимназии се учрѣдиха: едната въ Пловдивъ, а другата въ Ст.-Загора.

За подготовка на начални учители основахъ въ Казанлъкъ нормално педагогическо училище. По недостатъкъ отъ способни българи учители по нѣкои прѣдмети повикахъ нѣколцина учители чехи. Турихъ основа на областна библиотека съ музей. За да се спомогне за образованието на способни бѣдни млади, учрѣдихъ стипендии при гимназиитѣ и за висше образование въ странство. Прокарахъ законъ за начално учение и публично-административни правилници за гимназиитѣ и за другитѣ учрѣждения по учебното дѣло.

Съ пособие отъ дирекцията на просвѣщението тури се начало и на театрална трупа отъ любители; основа се и периодическо списание „*Наука*"; а когато редакцията му се отклони отъ прѣдначертаната му педагогическа насока, замѣстихъ го съ „*Училищенъ дневникъ*". За сполуката си въ тия всички мѣроприятия азъ имахъ да благодаря на Негово Високо Прѣвъзходителство генералъ-губернатора, който съ довѣрие посрѣщаше всѣко мое прѣд-

ложение и начинание, и на областното събрание за неговото съдѣйствие и съчувствие, което ми оказваше въ всѣки случай[1]).

Когато въ 1883. г. изборитѣ докараха на власть либералитѣ (казёни), съперницитѣ имъ начнаха подземни интриги и дѣйствия противъ гл. губернаторъ *А. Богориди*, на когото петь годишниятъ срокъ изтичаше на май 1884. г. Подъ знамето на съединение на южна България съ сѣверна тѣ берѣха послѣдователи и помощници и дори съ достатъчно количество срѣдства, събрани отъ простодушното население, изпратиха прѣдставители по европейски дворове, за да ходатайствуватъ да се осѫществи вожделениятъ идеалъ. Избранитѣ прѣдставители: *Хр. Христевъ* и *Ив. Ст. Гешовъ* слѣдъ една разходка по Европа завърнаха се да даватъ голи надежди и обѣщания.

Прѣзъ февр. 1884. год. въ гимназията се държаха полугодишни изпити за провѣрка на успѣхитѣ на ученицитѣ. Нѣколцина ученици, недоволни отъ даденитѣ имъ бѣлѣжки, насъскани, както се разбра отпослѣ, отъ нѣкои учители, възбунтували се противъ изпитната комисия. Управительтъ на гимназията *г. Гр. Караджовъ*, като не сполучилъ да ги укроти, прибързалъ, та, безъ да вземе съгласието на директора на просвѣщението, прогласилъ за изключени вироглавитѣ ученици. Възползувани отъ тая случка, проповѣдницитѣ на съединението опитаха се да я експлоатиратъ въ полза на плановетѣ си противъ *Богориди*, когото по всѣки начинъ се трудѣха да дискредитиратъ. Депутати и бивши членове отъ постоянния комитетъ устроиха дори митинги, за да насърдчатъ и разширятъ вълнението. Но началството взе мѣрки и, слѣдъ като се изключиха изъ гимназията инициаторитѣ на смущението, вълнението се укроти, и уроцитѣ въ гимназията се начнаха изново.

Въ борбата между двѣтѣ съпернически партии азъ, като директоръ на просвѣщението, принудихъ се да пазя строга неутралность; но защото послѣднитѣ ми другари директори *Ив. Салабашевъ*, *П. Дагоровъ* и *Ив. Х. Петровъ* се броеха отъ партията на казёнитѣ, съперницитѣ имъ начнаха да подозиратъ и мене като тѣхенъ съмишленикъ, и види се, да сѫ ме прѣпорѫчали за неблагонадеженъ и прѣдъ руския консулъ *г. А. Соркинъ*. Една случка наскоро дойде да подкрѣпи у него това подозрѣние.

Като директоръ на просвѣщението, азъ прѣдседателствувахъ настоятелството на сиротопиталището. Обстоятелството, че това човѣколюбиво заведение бѣ основано въ врѣме на окупацията по инициативата на бившия градоначалникъ въ Пловдивъ руски офицеръ *А. Хамилтонъ* и бѣ надарено съ помѣщение отъ генералъ-губернаторъ *Столипина*, даваше възможность на рускитѣ консули да взиматъ участие въ засѣданията на настоятелството му. При първитѣ консули г. г. *Церетелевъ* и *Креберъ* пълно съгласие царуваше между тѣхъ и настоятелството. Но когато дойде за рус-

---

1) Извършеното ми по учебното дѣло е изложено въ годишнитѣ ми рапорти до гл. управитель, които съобщавахъ и на областното събрание.

ки консулъ г. *А. Сорокинъ*, той поиска да си присвои право да се разпорежда своеволно съ *Сиротопиталището*, да му поставя началници по свое усмотрѣние и да се разпорежда като домакинъ. Въ едно заседание на настоятелството, като ни съобщи, че отъ наслѣдницитѣ на покойния *А. Церетелевъ* имало назначено извѣстно количество за *Сиротопиталището*, г. *Сорокинъ* поиска да се остави завѣщаното количество въ консулството на негово разпореждане за нѣкакви поправки въ помѣщението на *Сиротопиталището*. На забѣлѣжката ми, че завѣщаното количество трѣбва да се внесе въ касата на *Сиротопиталището*, да се запише и послѣ, ако има потрѣба отъ нѣкакви поправки, то по рѣшение на настоятелството да се употрѣби потрѣбното количество. Но г. *А. Сорокинъ* упорито настояваше да задържи у себе завѣщаното количество, и азъ най-послѣ се принудихъ да му възразя и учтиво да му забѣлѣжа, че най-сетнѣ трѣбва да се има прѣдвидъ, че *Сиротопиталището*, като областно заведение, подържано съ областни срѣдства, е поставено подъ особено настоятелство, което е отговорно за управлението и реда въ него. Г-нъ *Сорокинъ*, разсърденъ, отишълъ да ме клевети прѣдъ генералъ-губернатора, прѣдставилъ ме за враждебенъ на руситѣ и прѣдлагалъ за назначение г. *Н. Герова* за директоръ на просвѣщението намѣсто мене.

25. — Г. Кръстевичъ генералъ-губернаторъ.

Главниятъ губернаторъ *А. Богориди*, ако и българинъ по потекло, не умѣеше за жалость да говори български; но по чувство той бѣ и се показа добъръ патриотъ българинъ; съ достойнство и енергия защити придобититѣ права на Източна Румелия прѣдъ посегателствата и опитванията на В. порта да ги игнорира или накърни, и умѣ да даде и запази български характеръ и колоритъ на повѣрената му областъ. Естествено добродушенъ и довѣрчивъ, той въ послѣднитѣ години бѣ помаменъ отъ интриги на ласкатели, та дойде въ стълкновения съ руското консулство по разни заявления и претенции на руски офицери на румелийска служба, и особено по въпроса за опрѣдѣляне мѣсто на Шипка, дѣто имаше да се съгради монастирь-паметникъ за падналитѣ войници въ врѣме на Освободителната война. Тия стълкновения, подклаждани отъ двѣтѣ съпернически партии, се изостриха особено въ врѣме на руския консулъ г. *Сорокинъ*.

Прѣзъ пролѣтьта на 1884. год. изтичаше петгодишниятъ периодъ на управлението на *А. Богориди*; нареченитѣ съединисти устроиха въ Пловдивъ и по други градове митинги, съ цѣль да изкажатъ недовѣрие къмъ *А. Богориди*, та да прѣдотвратятъ неговото прѣдназначение. На помощь на тѣхнитѣ дѣйствия дойде и една прибързана постжпка отъ самия *Богориди*. По донесения и свѣдѣния отъ нѣкои ласкатели, безъ да провѣри вѣрностьта имъ, той съобщилъ на В. порта, че рускиятъ консулъ насръдчавалъ дѣйствията на съединиститѣ, и че самъ той на връщане отъ София въ

Ихтиманъ държалъ рѣчь, въ която проповѣдвалъ съединението на двѣтѣ Българии. Руското посолство въ Ц-градъ, увѣдомено отъ В порта за това съобщение, настоя, и *А. Богориди* бѣ повиканъ въ Ц-градъ за обяснения по съобщението му относително дѣйствията на *Сорокина*.

А. Богориди замина за Ц-градъ и наскоро, като изтече срокътъ на петгодишното му управление, на негово мѣсто бѣ назначенъ за генералъ-губернаторъ на Източна Румелия, дотогавашниятъ главенъ секретарь г. *Гаврилъ Кръстевичъ*.

Новоназначениятъ генералъ-губернаторъ г. *Г. Кръстевичъ* на 21. май замина за Ц-градъ. Въ врѣме на отсѫтствието си остави мене като замѣстникъ на главенъ секретарь и изпълняващъ службата на генералъ-губернаторъ. Слѣдъ 40-дневно отсѫтствие г. *Кръстевичъ* на края на юний се завърна въ Пловдивъ, и по него пристигна и назначението на *Н. Начевъ*, дотогавашниятъ префектъ въ Сливенъ, за гл. секретарь, — назначение, което изненада всички. Веднага слѣдъ пристигането си г. *Кръстевичъ* съ приказъ разтури, безъ да се свика Областното събрание, въ което мнозинството бѣ отъ наиваемитѣ либерали, а по него и Постоянния комитетъ, и заповѣда нови избори Подъ знаме на съединението, което проповѣдваха жаднитѣ за власть и подъ влияние на администрацията въ изборитѣ спечелиха така нареченитѣ с ъ е д и н и с т и. Дотогавашнитѣ директори трѣбваше да се замѣнятъ; г. *П. Дагоровъ* се оттегли отъ Дирекцията на общитѣ сгради; на г. *Ив. Салабашевъ* бѣ внушено да напусне Дирекцията на правосѫдието. Азъ устояхъ до 23. ноемврий, когато подадохъ оставка отъ Дирекцията на просвѣщението, като разбрахъ, че стоенето ми за повече ще бѫде невъзможно при новата насока на работитѣ. Остана само г. *Ив. х. Петровъ*, директоръ на финанситѣ, за да отговори въ събранието по обвиненията, съ които несправедливо го бѣдѣха, и, слѣдъ като ги отблъсна, и той се оттегли.

При съставяне новия директоратъ г. *Г. Кръстевичъ* въпрѣки правото, което имаше по Органическия уставъ да си избира и назначава директоритѣ, поиска отъ Областното събрание да му посочи лица за директори. За такива бѣха посочени и назначени *М. Маджаровъ* за директоръ на финанситѣ, *Ст Бобчевъ* на правосѫдието, Д-ръ *Г. Хакановъ* на общитѣ сгради, *К. Величковъ* на народното просвѣщение; г. г. *Н. Начевъ* гл. секретарь и на вѫтрѣшнитѣ дѣла и генералъ *Дригалски* на милицията бѣха назначени отъ В. порта.

Прѣзъ януарий 1885. г. Главниятъ управитель, а послѣ и постоянниятъ комитетъ ми прѣдложиха службата на изборенъ членъ съвѣтникъ при Върховния административенъ сѫдъ. Избранъ отъ постоянния комитетъ на 16. януарий и утвърденъ отъ главния управитель, азъ изпълнявахъ тая нова длъжность до деня на прогласеното съединение.

25. — По съединението.

Проповѣдницитѣ на съединението, като допипаха властьта, веднага захвърлиха знамето, подъ което дотогава се борѣха, и начнаха да пѣятъ нова пѣсень, че не му било дошло още врѣмето за съединение. Съперницитѣ имъ казийоннитѣ подзеха сега това знаме и въ вѣстницитѣ: *„Южна България“* и *„Борба“* отъ *З. Стояновъ* съ буйни нападки и обвинения противъ властвуващитѣ явно проповѣдваха съединение и дори прокламации за прѣвратъ печатаха и разнасяха. Населението, наежено, почна буйно да се вълнува по разни мѣста, а главниятъ управитель и директоритѣ въ необяснима самоувѣреность и самонадѣяность, че усилията на противницитѣ сѫ праздни, не земаха никакви мѣрки, за да прѣдварятъ лоши послѣдици отъ вълнението, което изъ день въ день растѣше. Въ началото на августъ азъ се завърнахъ отъ Копривщица, дѣто бѣхъ прѣкаралъ лѣтнитѣ горещини, и по селата, прѣзъ които минахъ, зачухъ, че било готвено и щѣло да се направи прѣвратъ, защото населението било злѣ настроено противъ властьта. На връщане въ Пловдивъ азъ съобщихъ на нѣкои отъ властвуващитѣ за всичко, що бѣхъ чулъ и видѣлъ. Наскоро пристигнаха новини, че въ Панагюрище нѣколцина дори прогласили съединението съ викове: „Долу Източна Румелия!“, че по Чирпанско се въртѣлъ *Паница*, офицеръ отъ Северна България, че въ Гол.-Конаре нѣкой си *Чардафонъ* наговарялъ селянитѣ за прѣвратъ, и че подобно настроение има и по Конушко. Правителството едва въ надвечерието на приготвения прѣвратъ трепна и се опита да спре движението. Помѫчи се да отстрани *Паница* отъ Чирпанъ, да запре *З. Стояновъ*, който съ в. „Борба“ явно проповѣдваше прѣвратъ, и прати Пловдивския префектъ *П. Димитрова* въ Гол.-Конаре да увѣщава набранитѣ тамъ селяни да стоятъ мирни; но намѣсто да ги убѣди да мируватъ, тѣ го задържали тамъ запрѣнъ. Най-послѣ комитетътъ за съединението, въ който влизали: *З. Стояновъ, Д-ръ Г. Странски* и други съмишленици, като сполучилъ да си уздрави съдѣйствитето и на нѣколцина офицери отъ румелийската милиция, рѣшилъ да извърши нагласения прѣвратъ.

На 6. септемврий, петъкъ сутриньта, рано чуха се отвънъ града шукотъ и гърмежъ отъ пушки, и въорѫжени селяни отъ Гол.-Конаре и отъ Конушко надошли и заедно съ Пловдивския гарнизонъ подъ команда на тогавашния майоръ *Д. Николаевъ* заобиколили конака, навлѣзли вѫтрѣ, безъ да посрѣщнатъ отпоръ отъ жандармерията, поставена за стража подъ команда на руски офицеръ *Коростолевъ*. Водачитѣ *З. Стояновъ* и дружина извлѣкли изъ леглото г. *Г. Кръстевича*, набързо го облѣкли и му съобщили, че по народна воля той е свалень отъ власть, и съединение съ Сѣверна България е прогласено. Послѣ го качиха на кола и, откакъ го разкараха изъ града прѣзъ главнитѣ улици, придруженъ отъ една мома до него на колата съ оголена сабля въ рѫка, изпратиха го подъ стража въ Голѣмо-Конаре.

Отъ слѣднитѣ телеграми на генералъ-губернатора до *В. порта* може да се разбере, какъ нехайно е гледано отъ властитѣ на готвения прѣвратъ.[1])

1) Шифрована телеграма до *В. Везиръ* отъ 5. септемврий 1885. г. „Миналиятъ вторникъ въ Панагюрище, Пазарджикски окрѫгъ, троица четворица, въорѫжени съ револвери, викали изъ улицитѣ: „Долу Румелия, да живѣе Съединението!" Щомъ се извѣстила, мѣстната власть ги погонила и се погрижила да запази тишината и спокойствието на жителитѣ отъ поврѣда. А щомъ пристигна въ централното управление извѣстие, че реченитѣ размирници били побѣгнали, веднага се изпрати въ казаното мѣсто достатъченъ отдѣлъ жандарми и войници, за да подирятъ и изловятъ непрѣмѣнно реченитѣ лица. Така като се взеха бързи мѣрки за запазване безопасностьта на мѣстото, засега се взе прѣднината на смутнитѣ, каквито се мѫчеха да докаратъ реченитѣ немирници. Щото се случи отсега нататъкъ, отдѣлно ще Ви съобща. За свѣдѣние при това Ви явявамъ, че дѣйцитѣ на тия неприлични работи сѫ отъ опозиционеритѣ".

2) Шифрована телеграма до В. Везиръ отъ 5. септемврий 1885. г. „Нѣкой си по име *Паница*, на служба у българската войска по настоящемъ въ отпускъ, билъ дошълъ по тия страни. Като усѣтихъ лошитѣ му намѣрения въ поведението и въ дѣйствията му, по-прѣди писахъ на министъра на Вънкашнитѣ работи въ България да го повикатъ незабавно въ София, но и досега никакъвъ отговоръ не получихъ. Рeчениятъ господинъ трудилъ се да произведе подобни смутни, за каквито съ друга шифрована телеграма Ви явявамъ, че сѫ станали въ Панагюрище. На увеселението, направено по-прѣди на праздника за възшествието на прѣстола на Н. И. Величество, той отишълъ въ Чирпанъ, събралъ се съ нѣкои немирници, които позорили знамената, окачени отъ мюсюлмани, и дързналъ на бунтовнически заплашвания и дѣйствия. Като зачулъ това Старо-Загорскиятъ префектъ, веднага изпратилъ достатъчна сила, която разпръснала всички, а рeчениятъ господинъ се скрилъ. За да се прѣварятъ бунтовническитѣ му дѣйствия, и отъ централното управление се изпратиха въ Чирпанъ достатъчно число жандарми и войници. Тъй сѫщо и въ Голѣмо-Конаре, дѣто се чу, че се случили бунтовнически заявления, веднага се изпрати достатъчна сила, за да запази редътъ и спокойствието на мѣстото".

Отговоръ на тия телеграми не зная дали е билъ полученъ; но слѣдъ извършения прѣвратъ получена е била съ дата 7/19. септемврий слѣдната телеграма на французски отъ В. Везиръ *Саидъ паша*. „До Н. Прѣвъзходителство Генералъ-губернатора на И. Румелия въ Пловдивъ.

„Научихме се, че желѣзниятъ пѫть билъ спрѣнъ. Прѣкѫсването на телеграфнитѣ линии не е прѣпятствие за съобщение, защото

---

1) Черновкитѣ на тия телеграми ми съобщи секретарьтъ на турската кореспонденция при канцеларията на Гл. управитель.

же да се кореспондира по непрямъ пѫть. Затова Ви моля да увѣдомите подробно за настоящето положение на работитѣ. Почамъ Ви да вземете съ врѣме ефикасни мѣрки и да бдите съ й-голѣмо внимание за запазване реда и публичната тишина. При ва да се погрижите такожде да ни укажите на врѣме отъ което ате потрѣба, да Ви се даде отъ страна на Императорското Пра- телство". *Саидъ*".

26. — Врѣменно правителство.

Слѣдъ като изпратиха г. *Кръстевича* въ Голѣмо-Конаре, ини- аторитѣ на прѣврата, събрани въ градско-общинското управление, викаха и *Д-ръ С. Чомаковъ* и мене. Тамъ намѣрихме събрани: йоръ *Д. Николаевъ*, *Мутнуровъ*, *Филовъ* и капитанъ *Райчо*, харий *Стояновъ* и *Д-ръ Г. Странски*. Въ заседанието се рѣ- да се състави отъ присѫтствуващитѣ врѣменно правителство дъ прѣдседателство на *Д-ръ Г. Странски*.

Отъ офицеритѣ майоръ *Д. Николаевъ* бѣ опрѣдѣленъ за авнокомандуващъ на войскитѣ, *Мутнуровъ и Филовъ* командири военни отдѣли, капитанъ *Райчо* градоначалникъ въ Пловдивъ; питанъ *Вл. Петровъ* бѣ изпратенъ да прѣкѫсне желѣзницата, за началникъ на телеграфопощенския отдѣлъ бѣ назначенъ *Ив. тояновичъ*. Врѣменното правителство издаде прокламация, съ что обяви на населението извършеното и прогласеното съедине- е, и съвѣтваше да се пази редъ и тишина. Слѣдъ това то се ѣдстави редомъ прѣдъ всички консули въ града, та имъ съобщи станалото и прогласеното съединение, заяви, че е взело мѣрки, да запази реда и тишината, и попроси подкрѣпа отъ правител- ата имъ за извършеното по единодушното желание на населе- ето, което, съединено подъ едно управление съ братята си въ верна България, желае да живѣе мирно подъ сюзеренството на И. В. Султана. Едва бѣхме се завърнали по дома си за обѣдъ, пукотъ отъ пушкания разтревожи града, и скръбна вѣсть за йството на капитанъ *Райча* се разнесе. Капитанъ *Райчо* като адоначалникъ билъ отишълъ да дири и арестува бившия начал- къ на пощенската станция *Тодоровъ*, който билъ присвоилъ и млѣкълъ единъ групъ жълтици. Намѣрилъ го въ кафене на Ба- къ-пазаръ и, когато да го запре, гузниятъ *Тодоровъ* теглилъ ре- лверъ и наранилъ опасно капитанъ *Райча*. Набраното наоколо ожество ожесточено нападнало на убийцата, и го смазали и раз- кѫсали. Капитанъ *Райчо*, едничка изкупителна жертва, на дру- я день се помина и биде тържествено погребенъ.

Врѣменното правителство още сутриньта телеграфически съ- щи за извършеното на Н. В. Българския князъ *Ал. Батем- ргъ*, който тогава се намираше въ Варна, и го помоли да бла- воли да поеме подъ свое управление и Източна Румелия и да йде незабавно въ Пловдивъ, за да запази и за въ бѫдеще реда спокойствието въ страната. На 7. септемврий се получи отговоръ,

Отъ слѣднитѣ телеграми н… порта може да се разбере, как… на готвения прѣвратъ.¹)

1) Шифрована телегр… 1885. г. „Миналиятъ втори… троица четворица, въ… „Долу Румелия, да… мѣстната власть г… спокойствието н… централното… побѣгнали… дѣлъ жа… по реч… безо… тѣ, … сл…

…че се рѣшилъ и незабавно …день 8. септемврий получи се …чайши манифестъ, съ който се …поканата на врѣменното прави… на 9. септемврий съ неописуемо въз… Пловдивъ отъ неизброено множество …бергъ, придруженъ отъ първия си ми… г. *П. Каравеловъ*.

…първа грижа му бѣ да се споразумѣе съ …ство за изпращане до Н. И. В. *Александра III.* …изпроси Августейшето му благоволение да …крѣпка защита дѣлото на желаемото съединение. …депутацията бѣха избрани отъ южна България …*Гърджиковъ, Д. Тончевъ* и *Д. Папазоолу* отъ Казанлъкъ; …придружени и отъ митрополита *Климента* и отъ *Ив. Ев. Ге-* … Сѣверна България, веднага се упѫтиха за Копенхагенъ, …дѣто тогава се намираше императоръ *Александъръ III.*

Въ сѫщия день, 9. септемврий, *Н. Височество* съ указъ назначи г-на *Д-ръ Г. Странски* за комисарь и за помощници комисар… *П. Р. Славейковъ* и мене. На комисарството бѣ възложено врѣменното управление на страната, а самъ *Н. Височество* се зав… съ уреждане и приготвяне отбранителни мѣрки отъ случайно нападение отъ турски войски. Повика нѣколко дружини отъ сѣверна България, свика и румелийскитѣ резерви и ги изпрати на границитѣ съ Турция. Телеграфически съобщи на *Н. И. В. Султана*, че по покана отъ населението дошълъ въ Изт. Румелия съ единичко намѣрение да запази страната отъ анархия. Сѫврѣменно събра турцитѣ въ джамията на Джумая и ги увѣри въ твърдото си намѣрение да запази реда и тишината и да покровителствува живота, имота и честьта на всички жители безъ разлика на вѣра и народность.

За да подѣйствуватъ за припознаване съединението, изпрати се въ Ц-градъ депутация отъ г. г. *Д-ръ Ст. Чомаковъ* и *Ив. х. Петровъ*. Но депутацията въ Ц-градъ не била допусната да приближи ни до министри, ни до посланици и се завърна, безъ да донесе нѣкаква утѣшителна надежда. Тъй сѫщо и депутацията до руския императоръ се завърна отъ Копенхагенъ, безъ да донесе успокоителна вѣсть. Напротивъ, императорътъ разсърденъ повика си назадъ рускитѣ офицери, които служеха въ българската и румелийската войски, и заличилъ княза *Александра* отъ кадритѣ на руската армия.

Между това турски войски се трупаха покрай границата, а откъмъ сѣверъ идѣха все обезпокоителни слухове, че и Сърбия съ завистливо око погледнала на прогласеното съединение, и сръбски войски се събирали по границитѣ съ България. При това и великитѣ сили не одобрили станалото и настоявали да се възвърне Изт. Румелия въ прѣжното си положение, създадено отъ Берлинския трактатъ. Отъ наша страна, за да се прѣдстави съединението

…ло завършено (fait accompli), дирекциитѣ на източна Ру… …унищожиха, дѣлата имъ се ликвидираха и най-послѣ и …вото на 14. октомврий се вдигна, та управлението на …напълно се подчини на министерството въ София …йно на 1. ноемврий прѣзъ нощьта стигна въ Пловдивъ …, че сръбскиятъ краль *Миланъ* обявилъ на България вой… …скитѣ му вече нахлули въ България. Князъ *Ал. Батембергъ*, …дъ като разпореди да се упѫтятъ всички войски заедно съ резер…итѣ къмъ бойното поле, на 2. ноемврий сутриньта слѣдъ молебенъ въ …ръква *Св. Богородица* и самъ замина за София. И. Румелия. изпразд…ена отъ вой·ки, бѣ изложена на опасность отъ нападение отъ тур…ки войски. Страхъ и неизвѣстность отвсѣкѫдѣ! Но не слѣдъ много …ристигналитѣ радостни вѣсти отъ бойното поле, че българскитѣ войски разбили сърбитѣ при Сливница, прѣминали Царибродъ и се спрѣли въ Пиротъ, ободриха населението. Примирие се сключи, и когато вече се ласкаехме съ надежда, че всичко ще се свърши благополучно за насъ, ненадѣйно се чу, че В. порта била пригот…вила да изпрати *Джевдетъ паша* за комисарь и замѣстникъ на губернатора въ И. Румелия. Като негови прѣдтечи пристигнаха въ Пловдивъ турски чиновници: *Лебибъ ефенди* и *Гадбанъ ефенди*, придружени отъ *Георги Продановъ*, берберъ на *Н. И. В. Сул…тана*, съ послание да увѣщаватъ и убѣдятъ населението да прие…ме *Джевдетъ паша*.

Щомъ се научихме за пристигането имъ, ние нѣколцина граждани посѣтихме редомъ г. г. консулитѣ и ги помолихме да настоятъ прѣдъ посолствата да се спре изпращането на *Джев…детъ паша*, защото населението е злѣ настроено и по никой на…чинъ нѣма да го приеме; английскиятъ и французскиятъ консули съ отговоритѣ си даваха да се разбере, че одобряватъ постѫпкитѣ ни, а рускиятъ управляващъ консулството, г. *Игелстронъ*, и австрийскиятъ консулъ настояваха да ни убѣждаватъ, че трѣбвало да приемемъ *Джевдетъ паша*, който се изпраща съ съгласието на силитѣ, за да тури редъ, и че въ случай на упорство турски войски на гра…ницата били готови да навлѣзатъ въ областьта. Пристигналитѣ турски пратеници пожелаха да се видятъ съ гражданитѣ и дой…доха въ митрополията, за да съобщатъ мисията си. *Гадбанъ ефенди* се трудѣше да ни убѣди, че спасително щѣло да бѫде за тая страна да приемемъ султановия опълномощенъ пратеникъ, който иде да тури редъ, и въ случай на упорство той ще влѣзе съ сила и пр. Ние отговорихме, че ние, частни граждани, нѣмаме ка…чество на държавни лица, нито можемъ да влизаме въ каквито да било политически прѣговори, и че пратеницитѣ трѣбвало би да се отнесатъ въ София до княза и правителството и тамъ да се спо…разумѣятъ. Колкото отъ наша страна, ние толкова само можемъ да кажемъ, че като познаваме настроението на населението, особено слѣдъ една кървопролитна война, въ която не се удостоихме съ помощь и защита отъ сюзеренната държава, никакъ не е мислимо да се приеме който паша и да би дошълъ. Колкото до обстоятел-

ството, че турски войски щѣли да нападнатъ и да навлѣзатъ въ страната въ врѣме, когато българскитѣ войници се намиратъ на сръбскитѣ граници, то не ще да бѫде нѣкакво похвално юначество за прѣпоржка, а въ всѣки случай ще има за резултатъ не примирение, а още по-голѣмо раздразнение, послѣдено отъ кръвопролития. Отъ тия и такива наши възражения пратеницитѣ се пообезсръчиха. За да повлиемъ още по́-убѣдително на тѣхъ и на консулитѣ, ние още щомъ чухме за мисията на тия пратеници, бѣхме поканили разни градски общини да ни пратятъ на помощь свои опълномощени; защото отъ София, дѣто се отнесохме до министерството за съвѣтъ, не ни дадоха никакви ясни и опрѣдѣлени наставления относително до начина какъ да се постѫпи съ турскитѣ пратеници. Пълномощници отъ разни градски общини около 50 души наврѣме пристигнаха и енергически заявиха прѣдъ консулитѣ, че по никой начинъ населението нѣма да приеме турски паша, нито възстановението на прѣжния режимъ и пр. Отъ строгия езикъ, съ който тъй рѣшително се прѣдставиха кървавитѣ послѣдици въ случай, че би се употрѣбила турска сила, и консулитѣ и делегатитѣ разбраха, че безъ нови кървопролития невъзможно ще е да се приведе въ изпълнение земеното въ Ц-градъ рѣшение за изпращането на *Джевдетъ паша*. Турскитѣ делегати дори не намѣриха за умѣстно да раздадатъ и разпространятъ приготвенитѣ си прокламации, съ които мѣрили да увѣщаватъ населението да се подчини на земеното въ Ц-градъ рѣшение, и си отидоха да прѣдставятъ на В. порта впечатленията си отъ виденото и чутото. Тогавашниятъ префектъ, г. *П. Димитровъ,* като нѣмаше положителни и опрѣдѣлени наставления отъ министерството, за какво поведение трѣбваше да държи спрѣмо делегатитѣ, действуваше чрѣзъ нѣколцина отъ насъ гражданитѣ и съ дѣятелното си съдѣйствие и подкрѣпение на заявленията ни спомогна за благоприятния излѣзъ изъ мѫчното положение.

Прѣди да се разотидатъ по дома си, пълномощницитѣ на разни градове опълномощиха отъ своя страна комисия отъ Пловдивски граждани, която въ случай на нужда да дѣйствува отъ име на южна България потрѣбното. Комисията намисли да изпрати депутация въ Петербургъ, за да попроси милость и защита отъ императора, но г. министъръ *Радославовъ*, попитанъ, не дозволи. Намѣсто това епископъ *Гервасий* по настояването отъ комисията отправи телеграфическа молба до Руския Св. Синодъ за ходатайство прѣдъ *Н. И. Величество*, и женското дружество „Майчина грижа“ телеграфически попроси ходатайството на *Н. И. Величество Императрицата* за милость и защита на многострадалната южна България. Отъ Прѣосвещения Петербурски митрополитъ се получи успокоителенъ отговоръ.

Между това и рѣшението да се изпрати *Джевдетъ паша* бѣ изоставено, и слѣдъ сключения миръ на 19. февруарий между България и Сърбия, прѣдприеха се прѣговори между В. порта и Българското правителство и по спогодба, одобрена въ конференцията

отъ посланицитѣ въ Ц-градъ, Българскиятъ князъ, като генералъ-губернаторъ на Изт. Румелия, бѣ натоваренъ и съ управлението на тая областъ, на която Органическиятъ уставъ въ нѣкои си части трѣбваше да се приспособи на новото положение отъ особена комисия. За тая комисия бѣха назначени отъ турското правителство *Меджидъ паша* и *Абро ефенди*, а отъ българското Пловдивскиятъ префектъ г. *П. Димитровъ*.

Прѣзъ априлий князъ *Ал. Батембергъ*, придруженъ отъ първия си министъръ *П. Каравеловъ*, прѣдприе обиколка по Южна България, съ намѣрение да подготви населението за прѣдстоещитѣ избори, за да се изберат съчувствуващи на съединението депутати за народното събрание, защото едноврѣмешнитѣ проповѣдници на съединението сега се оказаха противници и, като опозиция, интригуваха, и съ своя органъ „Съединение" дразнѣха населението, та го настрояваха противъ княза *Ал. Батемберга*. За мнозина оставаше необяснимо поведението на Софийското правителство, което тъй хладнокръвно и нехайно гледаше на тия проповѣди, както и некоректното направление, което бѣ взелъ и официозниятъ вѣстникъ „*Търновска Конституция*. 9. августъ обясни всичко това: изпълняващиятъ длъжность на Пловдивски префектъ, г. *Ив. Найденовъ*, изненада гражданитѣ съ съобщение на една телеграма отъ София, съ която се обявяваше, че князъ *Ал. Батембергъ* билъ сваленъ отъ прѣстола, че било съставено врѣменно правителство, и се канѣха властитѣ да го припознаятъ и военнитѣ да дадатъ клетва за вѣрность на това правителство. Окрѫжната телеграма носѣше подписъ: главнокомандуващъ *Каравеловъ*. Самиятъ тоя подписъ и забѣлѣжката въ телеграмата да не се съобщава въ два града, дѣто, види се, се прѣдполагало да се посрѣщне несъгласие отъ гарнизона, породиха у нѣколцина отъ насъ недовѣрие и съмнѣние въ сѫщностьта на съобщението. Военнитѣ тъй сѫщо се намѣриха въ недоумѣние, що да сторятъ. Най-послѣ на 11. вечерьта капитанъ *Велчевъ* съ ротата си завзе телеграфната станция, прогласи се противъ врѣменното правителство, и началникътъ на Пловдив. гарнизонъ г. *Муткуровъ* се ободри и влѣзе въ споразумѣние съ други военни командири и съ тогавашния прѣдседатель на Народното събрание, *С. Стамболовъ*, който се намираше въ Търново. *Стамболовъ* съ прокламация обяви, че се туря на чело на врѣменното правителство, за да възстанови законния редъ, като възвърне князъ *Ал. Батемберга*. Населението се присъедини при рѣшението на военитѣ, съ изключение на лъжесъединиститѣ, които, уплашени, изпокриха се, а нѣкои избѣгаха въ Турция.

Съ неописуема радость най-послѣ се посрѣщна извѣстието, че князъ *Ал. Батембергъ* се завърналъ въ България и прѣзъ Търново иде право за Пловдивъ, отдѣто се даде инициатива и потикъ за посрѣщането му. Посрѣщнахме го възторжено, но той бѣ угриженъ и убитъ духомъ, и, безъ да се бави, замина за София, отдѣто слѣдъ нѣколко дни окончателно напусна България, като прѣдаде властьта на регенство, съставено отъ *П. Каравеловъ, Ст. Стам-*

боловъ и *Г. Живковъ*. Слѣдъ абдикирането на *А. Батемберга* послѣдваха извѣстнитѣ на всинца ни бъркотии.

Прѣзъ юлий 1887. г. свиканото Велико народно събрание въ Търново избра за български князъ датския принцъ *Волдемара;* а когато той се отказа, избра за български князъ кобургския принцъ *Фердинанда*, който даде клетва на 2. августъ въ Търново и на 6. августъ пристигна въ Пловдивъ, дѣто моята кѫща бѣ честита да го приеме като гостъ. Слѣдъ три дни замина въ столицата си София. На 15. августъ врѣменниятъ министъръ на просвѣщението г. *Д-ръ Ст. Чомаковъ* ме покани, и азъ приехъ назначението си за директоръ на дѣвическата гимназия въ Пловдивъ, и отъ 1. септемврий 1887. год. поехъ да изпълнявамъ тая длъжность.

27. — Командировката ми въ Цариградъ.

Съ телеграма отъ 1. априлъ 1888. год. *Г. Живковъ*, министъръ на народното просвѣщение, ме пита, дали съмъ съгласенъ да ме командирова врѣменно въ Ц-градъ по научни издирвания и кога мога да ида. На отговора ми, че съмъ съгласенъ и мога да тръгна за Ц-градъ, щомъ получа подробни указания и потрѣбни улеснения, послѣдва друга конфиденциална телеграма отъ 4. априлъ, съ която г. министърътъ ми явяваше, че командировката ми не търпи бавене, че трѣбва да тръгна незабавно и че сполуката ѝ напълно зависи отъ неразгласяването ѝ.

Тайната на тая командировка най-сетнѣ ми се разкри съ писмо отъ 6. априлъ, съ което г. министърътъ ми съобщи, че по рѣшение, зето въ министерския съвѣтъ, азъ съмъ командированъ въ Ц-градъ съ по 30 лева дневни за дирене, откриване и копиране исторически документи и книжа, интересни за българската история, каквито биха се намѣрили въ държавнитѣ архиви и библиотеки, и ми се прѣдлагаше незабавно да замина за Цариградъ, дѣто отъ княжеското дипломатическо агенство щѣли да ми се дадатъ подробни указания и сдѣйствия.

Като получихъ пѫтни и прѣпорѫчително до г-на дипломатическия агентъ, азъ тръгнахъ за Цариградъ въ пълна надежда, че ми е приготвенъ достѫпъ до архиви и библиотеки, за да мога незабавно да се заловя за работа по посланието си. На 12. априлъ пристигнахъ въ Цариградъ и на другия день се явихъ прѣдъ дипломатическия агентъ, г-нъ *Д-ръ Г. Вълковичъ*, та му прѣдадохъ прѣпорѫчителното. Г-нъ *Д-ръ Вълковичъ* се видѣ изненаданъ отъ командировката ми и каза, че не знае какви указания може да ми даде; той наистина, прибави, билъ подсѣщалъ министерството за такива научни издирвания и прѣдлагалъ да му се отпусне кредитъ, за да постави нѣкои ефендиета да потърсятъ по архиви и библиотеки, дѣто по всѣка вѣроятность намѣри-ще се нѣщо интересно за българската история; но за това, по негово мнѣние, трѣбвало би да се работи дълго врѣме à longue haleine, а за малко врѣме, както мисли министерството, невъзможно е да се сполучи нѣщо,

особено като ще трѣбва прѣдварително да се изходатайствува разрѣшение за достжпъ до архиви и пр.

Тия думи на дипломатическия агентъ ме обезсърдчиха, като ми дадоха да разбера, че нищо не е било прѣдвидено и приготвено за сполука на посланието ми, и че ще трѣбва потепърва да се дѣйствува за разрѣшение за достжпъ до архиви, което може и да се не сполучи, и въ такъвъ случай командировката ми ще излѣзе ялова. Но еднажъ командированъ, азъ трѣбваше да се опитамъ. Помолихъ г. *Вълковича*, и той на 14. априлъ ме прѣдстави и прѣпоржча на г. министъра на просвѣщението, *Мюнифъ паша*, който ме прие любезно, обѣща ми всѣко улеснение, каквото зависи отъ него, и ме прѣпоржча съ свой човѣкъ до държавната библиотека. Той имà добрината да ме снабди и съ каталози отъ разни библиотеки; но колкото за входъ въ държавни архиви той каза, че не може да ми услужи, защото не сж въ неговото вѣдомство.

На 19. априлъ чрѣзъ дипломатическото агенство получихъ отъ министерството въ София шифрована телеграма, съ която ми се даваха слѣднитѣ упжтвания: „Ще се запознаете съ турския историографъ, съ министъра на просвѣщението и съ други може би лица, каквото да сполучите напълно достжпъ всѣкждѣ, дѣто се намиратъ материяли и паметници относително български земи и народъ. По насочкитѣ на историографа ще наредите подъ Вашъ надзоръ да се направятъ изводи изъ турски паметници, въ които се говори за миналото на България и на земитѣ български отъ нахлизане на турцитѣ въ Балканския полуостровъ до послѣдне врѣме. Особено ще отбѣлѣжите мѣста, които свидѣтелствуватъ за старата българска администрация, за постепенното покорение на Балканския полуостровъ, за феодалнитѣ отношения на беговетѣ съ тѣхнитѣ подвластни взаимно и спрѣмо султана, за националнитѣ български движения и за остатки отъ българска култура. Ще прибирате български ржкописи, или инакви паметници съ историческо значение и пр. Подробности писмено, а дотогава ще Ви послужи съ повече обяснения нашиятъ агентъ“.

За жалость, г-нъ *Вълковичъ* не ми даде повече обяснения и улеснения.

Въ допълнение на телеграмата получихъ отъ 3. май 1888. г. и писмо, съ което програмата на посланието ми още повече се разширяваше и особено ми се прѣпоржчаше „да гледамъ да се възползувамъ отъ добритѣ отношения, въ които се намиратъ Турция и България и отъ благоприятното разположение, което турското правителство било изказало, когато му били отстжпени турскитѣ книги отъ библиотеката Пазвантооглува. При това ми се казваше, че на министерството било обѣщано всѣко съдѣйствие отъ страна на турския историографъ, за когото сж отворени държавнитѣ и обществени турски архиви и библиотеки, че той ще посочи всичко, което може да интересува издирвача на материяли по историята и културата на българскитѣ земи и народъ“.

...щу прѣжни или бѫдещи услуги. *Тимаръ* е участъкъ
...оиносила десетъкъ отъ 3000 до 19000 аспри; по-
...съставяли *зиаметъ*. Владѣтелитѣ на тимари се
...(конници), а на голѣмитѣ тимари владѣтелитѣ
... Срѣщу облагата, която ималъ, Сипахията билъ
... конь и орѫжие, да подържа на свои разноски
... единъ за всѣки 3000 аспри приходъ, и въ
... съ тѣхъ да се подстави подъ началство на
... подчиненъ Заимитѣ съ своитѣ сипахии
...одъ команда на *Санджакъ бей* и подъ
...ставяли една дружина. Всички санджакъ
...ли подчинени на *Бейлер-бей*. Земята
...на въ владѣние и ползуване на жи-
... на спахията десетъкъ отъ произве-
...дѣтельтъ на нѣкоя земя, правото
...овитѣ прѣми мѫжки наслѣдници,
... имало такива, то опрѣдѣлената
... отъ жителитѣ отъ сѫщата община,
...достатъчна земя, а въ случай че не би имало
...женъ за земя, владѣнието ѝ се давало и на лица из-
... сѫщата община. За прѣподаване владѣнието на наслѣдници или на чужди лица спахията взималъ *поклонъ* (тапу) срѣщу документа, който издавалъ. Самъ спахията нѣмалъ право да държи въ свое владѣние и ползуване ни най-малка часть земя въ своя тимаръ".

На въпроса ми: служили ли сѫ християни, а особено българи, въ османскитѣ войски, *Джевдетъ паша* продължи: „Въ врѣме на завоеванието, дѣто жителитѣ християни се покорѣха доброволно, подлагаха се на данъкъ *джизие* (харачъ), а отъ завоеванитѣ съ сила взимаха плѣнници, млади момчета и ги обрѫщаха на мюсюлмани. Помюсюлманенитѣ християнчета (аджеми-олланларѫ) възпитавали въ военно изкуство и отъ най-отличнитѣ между тѣхъ съставяли конница, наречена *улуфеджиань*, която служила като конвой на султана въ врѣме на походъ, а отъ останалитѣ пълнили еничерскитѣ полкове. Покрай главнитѣ пѫтища на завоеваната страна имало съградени казарми за прѣнощуване на войскитѣ въ врѣме на походъ, а наоколо тѣхъ имало опрѣдѣлени села, на които жителитѣ българи били задължени да служатъ като *войници*. Тѣхната служба била да копаятъ хендеци, лагъми, да прѣкарватъ на свои кола военнитѣ припаси и да гледатъ конетѣ на военни началници. Освѣнъ това много българи и други християни служили като доброволци въ войска, наречена *акънджии*, на които работата била да нападатъ извънъ границитѣ на държавата, да плѣнятъ и обиратъ и, щомъ срѣщнатъ неприятелска войска, да се оттеглятъ въ границитѣ на държавата".

При всичката си добра воля *Джевдетъ паша* не можà да ми даде желаемитѣ ми показания за състоянието, въ което се намирала България въ врѣме на завоеванието, за нейната админи-

страция, додѣ се простирали българскитѣ владѣния, кои били владѣтелитѣ и управителитѣ на разни области и градове и какви народни движения се случвали и пр. За всичко това, прибави той, можа-ще се намѣри нѣщо по документи, които се намиратъ въ *хазиней-евракъ*. Когато го помолихъ да ми даде прѣпоржка и наставления за ржководство за дирене такива документи въ архивата, той ми каза: „въ това съкровище сж натрупани безъ всѣки редъ държавни книжа отъ разни епохи, така щото съ години трѣбва тамъ да се рови човѣкъ, за да намѣри щото го интересува."

Като не намѣрихъ у историографитѣ — бившия и настоящия — щото желаехъ, азъ трѣбваше да се опитамъ да подиря въ прѣпоржчения и прѣхваления *хазиней-евракъ*. За достжпъ до тая архива трѣбваше официално разрѣшение. Помолихъ г-на дипломатическия ни агентъ да ми издѣйствува потрѣбното разрѣшение; негова милость се задоволи само съ една проста устна прѣпоржка прѣдъ министъра на външнитѣ работи.

Негово прѣвъзходителство, като чу желанието ми, изпрати ме до *Бейликчи ефенди*, у когото се пазили държавни книжа. *Бейликчи ефенди* поиска да му отбѣлѣжа, какви именно документи желая, за да ми ги достави. Когато му разправихъ, че желанието ми е да ми се дозволи да потърся самъ съ помощьта на нѣкой ефенди по книжа отъ най стари врѣмена, особено отъ врѣме на завоеванието, за да отбѣлѣжа щото би се намѣрило по тѣхъ нѣщо интересно за българския народъ, той отговори, че у него се намиратъ книжа само отъ нови врѣмена, а стари книжа, натрупани въ ковчези се намиратъ у стария палатъ безъ нумерация, така че тамъ съ години би трѣбвало да се рови човѣкъ, за да найде щото дири. При това за достжпъ до тая архива се иска височайше разрѣшение.

Всичко това съобщихъ г-ну агенту и го помолихъ той да подѣйствува официално и ми изходатайствува разрѣшение за достжпъ въ архивитѣ у стария палатъ и у Дифтерханата, дѣто би се намѣрили документи за земевладѣнието въ България.

Доклѣ чакахъ желаемото разрѣшение, азъ се заловихъ да прѣглеждамъ поне книгитѣ въ публичната библиотека. Публичната библиотека (*кютюб-ханей-умумийе*) е уредена прѣди нѣколко години отъ министерството на народното просвѣщение при джамията на Султанъ Баязидъ въ помѣщение, което едно врѣме служило за свърталище на чужденци сиромаси. Въ тая библиотека, споредъ ржкописния каталогъ има 1776 екз. ржкописни и печатни книги, разпрѣдѣлени въ 17 рубрики. Отъ тѣхъ 240 екз. сж записани въ рубрика: Исторически. Тия книги азъ слѣдвахъ нѣколко дни на редъ да разглеждамъ всѣки день по нѣколко часа, доколкото ми позволяваше кжсото врѣме, защото тогава се случи рамазанъ, и библиотеката биваше отворена едва 3 часа на день. Въ тия книги срѣщнахъ описи на разни събития отъ арабската и турската истории, но почти нищо относително историята на други народи. Прѣгледахъ по разнитѣ исторически книги записаното по завоеванието на

Тракия, България и Македония и не намѣрихъ нищо повече отъ едни кратки забѣлѣжки за завоевани градове съ показания, често прѣувеличени, на избити или заробени *невѣрни* при прѣвзимането на всѣки градъ, а никакъвъ споменъ за народностьта, за населението, за неговия битъ, поминъкъ, нито за владѣтелитѣ или управителитѣ на тия градове.

Освѣнъ публичната библиотека въ Цариградъ има при разни джамии и други библиотеки, отъ които по-главни сѫ:

1) Библиотеката при джамията *Нури-Османи*, основана въ 1169. отъ хиджретъ. Тя, споредъ каталога ѝ, състои отъ 5053 екз., отъ които 566 сѫ отъ историческо съдържание.

2) Библиотеката *Вели-ед-динъ* у джамията Султанъ *Баязидъ* 3484 екз., между които и 12 тома отъ историографа *Джевдетъ паша*.

3) Библиотеката при джамията св. София, основана въ 1250. отъ хиджрета, състои отъ 4906 екз.

4) Библиотеката при Ени-джамия, основана отъ Султанъ *Ахмедъ III.* въ 1137. отъ хиджретъ, състои отъ 1206 екз.

5) Библиотеката на Диван-йолу срѣщу тюрбето на Султанъ *Мехмедъ II*, основана 1088. отъ *Кюпрюлю-заде* везиръ *Мехмедъ паша*, състои отъ 1635 екз. и съ 781 екз., приложени отъ *Фазълъ Ахмедъ паша*, и подарени отъ *Мехмедъ Асимъ бей* 749 екз.

6) Библиотеката при *баб-и Аали*, основана въ 1155. отъ хиджрета съ 690 екз.

7) Библиотеката при Ергадъ-пазарж съ 427 екз.

8) Библиотеката при Багче-капия, основана отъ султанъ *Хамидъ I.* въ 1194. отъ хиджрета съ 1502 екз. и при нея приложени отъ *Лала Исмаилъ* 764 екз.

Всички книги въ тия библиотеки сѫ рѫкописни и почти всички на арабски и персийски езици, и твърдѣ малко на турски езикъ. Азъ нѣмахъ врѣме и възможность да се ровя по тия библиотеки, въ които не зная, дали би се и намѣрило нѣщо интересно за нашата история. Малкото книги съ историческо съдържание въ тия библиотеки почти всички разказватъ за събития отъ арабската и персийската история. Само книгитѣ отъ турскитѣ историографи се занимаватъ съ събития отъ турската история. Турскитѣ историографи, или, както ги наричатъ официално *описатели на събития* (*векай-невисъ*), описватъ събития, които се отнасятъ до турската история, прѣдставени повечето пристрастно безъ никаква свезь съ вънкашни събития. Историографитѣ вървятъ по слѣдния редъ:

1) *Халили-Наими* описалъ събития отъ 1000. до 1070. отъ хиджретъ.

2) *Шехри-Нишанджи Абд-ур рахманъ* писалъ за събития отъ 1001. до 1093. [1]).

3) *Решидъ ефенди* отъ 1071. до 1134.

4) *Челеби-Асимъ ефенди* отъ 1143. до 1141.

5) *Субхи ефенди* отъ 1143. до 1156..

---

[1]) Всички дати сѫ по лѣтоброение отъ хиджретъ.

[illegible] страница, [illegible] се престирали българскитѣ владѣ[illegible]
[illegible]лителитѣ и управителитѣ на разни области и
[illegible] случаи и пр. За вс[illegible]
и [illegible] намѣри [illegible] документи.
[illegible] Когато се помолихъ да
[illegible] за [illegible] за дирене так[illegible]
[illegible] ми [illegible] тога съхраниште са
[illegible] [illegible] отъ разни епохи. [illegible]
[illegible] да се [illegible] . за да [illegible]

[illegible] намѣрихъ у истори[illegible]
— [illegible] желалъ. азъ трѣбваше
[illegible] и прѣхваления [illegible]
[illegible] трѣбваше официално [illegible]
[illegible] на агентъ да ми [illegible]
за милость се задоволи [illegible]
министъра на вънншитѣ [illegible]

Негово прѣвъзход[illegible]
[illegible] *Бейлахчи ефенди*
[illegible] *ефенди* [illegible]
[illegible]. за да ми ги
[illegible] е да ми се до[illegible]
ефенди по [illegible]
[illegible], з[illegible]
интересно за [illegible]
рать [illegible]
[illegible] се
[illegible] съ
[illegible]. П[illegible]
рѣшев[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] и [illegible]
[illegible] Цариградската и [illegible]
[illegible] помощь
[illegible] намѣри
[illegible]
[illegible] на
[illegible] каза.
[illegible] министерств[illegible]

[illegible]

ъ командированъ за директоръ на мжжката гимназия
і", дѣто имахъ доста главоболия и недоразумѣния съ
обросъвѣстни учители, които съ поведението си и
тноски къмъ ученицитѣ често даваха поводъ на
ия.

мврий 1893. г. по собствено желание бѣхъ
ъжность и пенсиониранъ. Сжщата година при
и съвѣтъ бѣхъ избранъ за съвѣтникъ. Опъл-
заедно съ Д-ръ С. Чомаковъ, присжтствувахъ
иието на покойния князъ *А. Батембергъ* и
страна на градския ни съвѣтъ (13. ноемврий).
се завърнахме въ Пловдивъ, дѣто г. *Чо-*
ленъ отъ пневмония и на 24. ноемврий се

градския съвѣтъ, азъ за много врѣме не
дамъ, какъ единъ полуграмотенъ кметъ,
о болшинство членове, прокарва рѣшения
а на градскитѣ интереси. На 20. априлъ
е оттеглихъ отъ тоя съвѣтъ.
твена отговорность, азъ се заловихъ да
и да се погрижа за образованието на

. имахъ нещастие да оплача брата си
день въ Копри...ица на 15. януарий 1832. г., *Георги Гру-*
ървоначалното си образование получи въ родното си мѣсто,
срѣдното въ Пловдивъ при г. *Н. Геровъ*. Въ 1851. бѣ учитель

---

*) *Д-ръ Стоянъ Чомаковъ*, роденъ въ Копривщица на 1817. г. училъ по наустническа метода въ родното си село, послѣ съ подръжка отъ уйветѣ си *Влъко* и *Стоянъ Чалжковъ* училъ въ грьцкото училище въ Пловдивъ и въ грьцкия при извѣстния въ онова врѣме учитель *Каирисъ*, и найслѣ съ подръжка отъ брата си *Салчо И. Чомаковъ* свършилъ курса на медицинскитѣ науки въ Пиза и въ Парижъ. Прѣзъ 1848. г. се завърналъ въ Пловдивъ, дѣто се установилъ като лѣкарь.

Родолюбивъ дѣецъ, *Ст. Чомаковъ* умѣеше да повлияе на роднинитѣ си чорбаджии *Стоянъ Чалжковъ, Салчо Чомаковъ, Павелъ Куртовичъ* и други и ги убѣди да настоятъ за съграждане български училища и цръкви въ прѣдградия *Марашъ* и *Каршияка*, въ 1848—1849. г., и да основатъ Епархийското училище „Св. Кирилъ и Методий" въ 1851. *Ст. Чомаковъ* бѣ единъ отъ първитѣ възбудители на църковния въпросъ; съ познанството си и съ влиянието си въ Пловдивъ и въ околни градове той възбуди идеята да се изпратятъ въ Ц-градъ прѣдставители, за да ходатайствуватъ за възобновение на църковната ни самостоятелность. Той самъ напусти приходното си занятие и домашното си спокойствие и прие избора на прѣдставитель отъ Пловдивската епархия. Почти едничъкъ останалъ измежду прѣдставителитѣ на вънкашни градове, подържанъ материялно отъ Пловдивската епархия, съ постоянство цѣли 12 години гони въжделения си идеалъ и задружно съ нѣколцина отъ Ц-градскитѣ български търговци ходатайствува и работи за рѣшението на възбудения църковенъ въпросъ, което най-послѣ се и сполучи.

Слѣдъ С.-Стефанския миръ той се завърна въ Пловдивъ, дѣто бѣ назначенъ началникъ на санитарното управление на и. Румелия, а слѣдъ съединението въ 1887. врѣменно бѣ министъръ на просвѣщението. Въ 1888. г. пенсиониранъ, той почина на 76. годишна възрасть. Богъ да го прости!

въ Светотроическото училище въ Пловдивъ, подържано отъ наслѣдницитѣ на покойния малки *Вълко Чалжковъ*. Въ 1852. ходи въ Бѣлградъ, за да настои за печатането на прѣведената ми повѣсть „Райна Княгиня Българска." Въ 1853. г., поканенъ отъ Врачанский владика *Доротей*, той учителствува въ Враца, отдѣто въ 1854. г., повиканъ отъ *Христя Караминковъ*, търговецъ въ Цариградъ, служи въ търговското му писалище като писарь до края на 1873. г. Отъ 1874. до 1877. г. секретарь счетоводитель при Екзархията; на 17. юлий 1877. заедно съ Екзарха *Антима* бѣ изпратенъ на изгнание въ Ангора, отдѣто слѣдъ сключения С.-Стефански миръ се завърна и прибра въ Пловдивъ. Въ врѣме на окупацията служи като секретарь при Н. Блаженство Екзарха *Иосифа* въ Пловдивъ, врѣменно редактира в. „Марица" и прѣведе Органическия уставъ на и. Румелия.

Въ 1879. г прѣзъ августъ бѣ назначенъ за прѣдседатель на углавното отдѣление отъ Върховния сѫдъ въ Пловдивъ и нѣколко пѫти избиранъ прѣдседатель на Областното събрание и на Постоянния комитетъ. Слѣдъ съединението на южна съ сѣверна България той бѣ назначенъ за прѣдседатель на Апелативния сѫдъ въ Пловдивъ, послѣ въ Русе и пакъ въ Пловдивъ, дѣто прѣдседателствува тоя сѫдъ съ достойнство до послѣдния си часъ, уважаванъ отъ всички като дѣятеленъ, строгъ и безпристрастенъ сѫдия.

Извънъ прѣмитѣ си длъжности покойниятъ *Георги Груевъ*, по покана отъ министерството, е зималъ дѣятелно участие въ приготовление на разни законопроекти.

Въ прѣбиванието си въ Цариградъ той е билъ единъ отъ първитѣ дѣйци по възражданието като членъ отъ Ц-градското читалище и отъ „Дружество за отваряне училища около Ц-градъ и по Македония" и като прѣдставитель на Пловдивската епархия заедно съ г. *М. Балабановъ* въ Народния съборъ въ Цариградъ за съставяне Екзархийския уставъ.

Неуморимъ работникъ, покойниятъ *Георги* свърши многозаслужилия си животъ въ Пловдивъ на 67. годишна възрасть, и бѣ тържествено погребенъ на 24. дек. и оплаканъ отъ своитѣ и отъ всички, които го познаваха. Вѣчна му паметь!

28. — Книжовнитѣ ми занятия.

Въ началото на втората половина отъ миналия вѣкъ имаше вече отворени по нѣкои села и градове български училища, и броятъ имъ изъ година въ година се размножаваше; но учебници и други български книги рѣдко имаше, та учителитѣ по главнитѣ наречени училища бѣха принудени да прѣвождатъ изъ чужди учебници и да даватъ на ученицитѣ си писани уроци.

Въ Пловдивъ, когато дойдохъ за учитель въ 1856. г., заварихъ нѣкой си дѣдо *Стоянъ* чарчия, който покрай другитѣ си дреболии продаваше часослови, псалтири, български календарчета и дребни книжлета, издадени отъ х. *Найденъ Иоановичъ*. Това бѣ българ-

ската книжарница. Г-нъ *Христо Г. Дановъ*, който наскоро се установи въ Пловдивъ съ намѣрение да почне книжна търговия въ 1858. г., ми прѣдложи, и направи съ мене сговоръ да му прѣдамъ за печатане нѣкои учебници и книжки, съставени отъ мене. За пръвъ пѫть му дадохъ съставената ми „Основи за българска граматика", „Гусла" и „съкратенъ Робинзонъ", и той срѣщу скромно възнаграждение за труда ми ги напечата въ Бѣлградъ.

Слѣдъ тоя опитъ наскоро се сдружихъ съ сѫщия *Христо Г. Дановъ* и съ *Я. Трувчевъ* и сключихме договоръ за книжарско съдружие подъ название *Христо Г. Дановъ и С-іе*. Главнитѣ условия на договора ни бѣха: колкото учебници или други книги бѫда прѣвелъ или съставилъ, да ги давамъ да се печататъ за съдружническа смѣтка; *Христо Г. Дановъ* да се грижи за отпечатването и разнасянето имъ низъ България, а *Я. Трувчевъ* да се труди за проданьта имъ въ отворената въ Пловдивъ книжарница и да събира недобори отъ продаденото по вънъ. За капиталъ на дружеството и троица вложихме по равна часть съ право на равна часть и отъ облагата, която би се оказала.

Съдружието начна и вършеше добра работа, та наскоро намѣри за полезно да отвори и два клона книжарници въ Русе и въ Велесъ. За да се разпространятъ повече отъ печатанитѣ книги, отвори въ разни градове кредити на познати продавачи, на които даваше на довѣрие книги за продань съ побивъ по 30 и 40%. За съжаление мнозина отъ тия продавачи злоупотрѣбиха съ даденото имъ довѣрие и нанесоха голѣми поврѣди на съдружието.

Въ 1874. сключихме съдружескитѣ смѣтки и рѣшихме врѣменно да прѣустановимъ изданието на нови книги за съдружническа смѣтка, доклѣ г. г. *Христо Г. Дановъ* и *Я. Трувчевъ* се потрудятъ до три години да разправятъ сѫществуващитѣ съдружнически книги, да събератъ недобори и разплатятъ дълговетѣ на съдружието, та въ 1877. г. остатъкътъ отъ книги и пари да се подѣли между тримата съдружници, и дружеството окончателно да се разтури или поднови. По причина на въстанието и на войната въ 1876. и 1877. ликвидацията не можà да се извърши въ уреченото врѣме, и едва въ 1887. г. се разчистиха окончателно съдружническитѣ смѣтки, по които за активъ се оказа слабо количество книги, по причина, че въ врѣме на въстанието и на войната повечето книги и недобори пропаднаха. Съдружието се разтури, азъ се оттеглихъ, и г. *Хр. Г. Дановъ* остана самостоятеленъ книжарь-издатель.

Списъкъ на прѣведенитѣ ми или съставени книги.

1. *Райна Княгиня Българска* (прѣводъ). Бѣлградъ 1852. г.

2. *Св. история на ветхий и новий завѣтъ* съ прибавка отъ църковна история. Бѣлградъ, 1857. Издание на гръцкий книжарь *Д. Ангелидисъ*.

3. *Пръви познания*. Бѣлградъ, 1857. Издание на *Лука Павловъ*, учитель въ Мараша. Тая книжка, прѣработена, бѣ прѣпечатана седемь пѫти въ Вѣна.

4. *Гуслица*. Бѣлградъ, 1857.

5. *Скратенъ Робинзонъ*. Бѣлградъ, 1858 г.
6. *Основа за българска граматика*. Бѣлградъ, 1858 год. (Тая книга съ допълнения и прѣработена бѣ прѣпечатана петь пѫти въ Вѣна).
7. *Сирота Цвѣтана* (побългарена повѣсть). Цариградъ, 1859.
8. *Всеобща история* отъ Смарагдова (прѣводъ). Цариградъ 1860. — прѣпечатана въ Виена. 1867.
9. *Логика* (прѣводъ). Виена, 1867.
10. *Уроци отъ Землеописание*. Виена, 1862. Прѣработено и прѣпечатано три пѫти до 1869.
11. *Космография*. Виена, 1863.
12. *Малко землеописание*. Виена, четире издания отъ 1866. до 1870.
13. *Малка аритметика*. Виена, три издания отъ 1864. до 1869.
14. *Малка Св. история*. Виена, седемь издания отъ 1866. до 1874.
15. *Малъкъ катихизисъ*. Виена, четире издания отъ 1864. до 1870.
16. *Начала отъ българска граматика*. Виена, 1869, четире издания до 1872.
17. *Училищни пѣсни*. Виена, 1867., три издания.
18. *Сборникъ на недѣлни и праздначни слова*, 2 части. Виена 1868. г. (Редакция и нѣколко прѣведени слова).
19. *Опитна физика* отъ Ганю (прѣводъ). Виена, 1869.
20. *Кратка физика* отъ Шубертъ (прѣводъ). Виена, 1870.
21. *Лѣтоструй*, годишенъ календаръ за 1869., 1870., 1871., 1872., 1873. и 1874. г. Шесть годишнини печатани въ Виена. (Редакция и повечето неподписани статии).
22. *Книжница за народа* отъ слѣднитѣ книги:
  а) *Въздушни явления*. Виена, 1870.
  б) *Земя и небо*. Виена, 1872.
  в) *Трудътъ е човѣку длъжность и благодать*. Виена, 1872.
  г) *Учитель Добре* (побългарена повѣсть). Виена, 1873.
  д) *Хранене свилени буби* (прѣводъ). Виена, 1873.
  е) *Храната споредъ здравето и хубостьта*. Виена, 1873.
  ж) *Орждия за дишане*. Виена, 1874.
  з) *Млада майка* (прѣводъ). Виена, 1874.
23. *Османски букварь*. Цариградъ, 1864. и 1867.
24. *Османска граматика*. Цариградъ, 1864. и 1867.
25. *История на османското царство*, 1. часть. Одринъ, 1875.
26. *Самъ си помагай* (прѣводъ). Пловдивъ, 1879.
27. *Уроци отъ християнско учение* (прѣводъ). Сливенъ, 1882.
28. *Практическа економия* (прѣводъ). Пловдивъ, 1882.
29. *Нравоучение и гражданска наука*. Пловдивъ, 1882. и 1884.

30. *Разговори върху хигиената* (прѣводъ). Пловдивъ, 1884.
31. *Училищенъ дневникъ,* 12 книжки. (Редакция). Пловдивъ, 1883 — 1884.
32. *География* отъ Гердъ. Азия (прѣводъ). Издание на Д. В. Манчовъ. Пловдивъ, 1890.

ПРИТУРКА.

Прѣзъ врѣме на разнитѣ си държавни служби удостоенъ съмъ билъ съ слѣднитѣ награди и отличия:)

1. V-й (рутбей-хамисе), като муавинъ прѣзъ 1868.— 1869. г.
2. Руския орденъ *Станиславъ* 3-тя степень, въ качеството ми прѣдседатель на Сѫдебния съвѣтъ прѣзъ 1878. г.
3. Руския орденъ *Анна* 3-тя степень, като прѣдседатель на Комерческия сѫдъ прѣзъ 1878. — 1879. г.

Като директоръ на народното просвѣщение получилъ съмъ:

4. Орденъ *Меджидийе* 3-тя степень, на 1880. г.
5. Французска декорация *Златни Палми* (palmes d'or) на Officier de l'instruction Publique, 1881. г.
6. Орденъ *Османийе* 3-тя степень, на 1882. г.
7. Орденъ *Меджидийе* 2-ра степень, и
8. Чинъ I-й 1-а ст. (рутбей-ула, сѫнф-и-еввелъ), на 1883. г.
9. *Паметенъ златенъ медалъ* за възшествието на Н. Ц. В. князъ Фердинандъ.
10. Орденъ *Александъръ I.* 3-тя ст., въ качеството ми директоръ на гимназия на 1890. г.

ПОПРАВКИ

Стр.	редъ	на мѣсто	да се чете
9	44	се плаща	се е плащало
12	8	великъ	векилъ
68	17	при такова	на таково
70	3	Ив. Груевъ	Иоакимъ Груевъ

DR83
G7A

DR 83.2 .G7 A3
Moitie spomeni.
Stanford University Libraries
3 6105 041 506 788

DR83
G7A

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6063
(650) 723-1493
greencirc@stanford.edu

All books are subject to recall.

DATE DUE

FEB 2 3 2006
MAR 30 2006
ILL